

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1872.27. III.

1872.27. III.

1872.27. III.

1872.27. III.

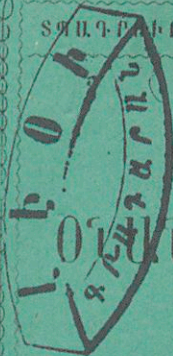
1872.27. III.

L 6 n

2118

1999

ՏՊԱԳԻՐԻԹԻՒՆ Մ. Ս. ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆՑԻ

Տ Ի Ս Ս Օ Տ

ՕՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՁԵՌՆԱՇՆՐԺՈՒԹԻՒՆԻՅ ՅԱՌՈՋԱՅԱՆ

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ

ԹԱՐԻԲԱՆԱԾ Է 1870 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ԳԱՂԱԲԵՐԷՆ
ՏՊԱԳԻՐԻԹԻՒՆԻՅ Ի ՊԷՏՈ ԽՈՍՏՈՎԱՆԱԶԱՐՅ

Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԵՏ

Ե ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԵՈՅ ԿԱԹՈՂԻՔԻ ԷԶՄԻԱՆԻ

ՈՅԻ — 1871

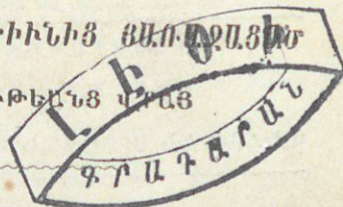
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Մ. Ս. ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆՑԻ

Տ Ի Ս Ս Օ Տ

ՕՆԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՁԵՌՆԱՇՐՋՈՒԹԻՒՆԻՅ ԶԱՌԱՅՈՒՅԻՐ

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՑ ՄՐԱՅ

ԹԱՐԴՄԱՆԱԾ Է 1870 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ԳԱՂԱԲԵՐԷՇ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻՅ Ի ՊԵՏԱԿԱՆ ԶԱՌԱՅՈՒՅԻՐ

Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԵՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ՌՅԻ — 1871

ՕՆԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՁԵՌՆԱՇԱՐԺՈՒԹԻՒՆԻՑ ՅԱՌԱՋԱՑԱԾ

ՀԻՒԱՆԳՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Մեր մարմինը անգաղար դործունեութեան մէջ լինելով՝ կորցնում է իւր մասերը, եթէ նա այդ կորցրածի փոխարէնը չստանար, իսկոյն մահառիթ թուլութեան մէջ կ'ընկնէր: Այդ փոխարէնը նա ստանում է կերակրից. բայց կերակուրները մեր մարմնոյ մէջ պէտք է զանազան փոփոխութիւններ կրեն, որ անուանվում է մարսողութիւն: Այլեւրք մարսողութիւնը չէ կատարվում կամ անկանոն է կատարվում, այն ժամանակը կերակուրները անօգուտ են և չեն կարող արգելք լինել, որ մեր մարմինը չ'ենթարկու է այն ամենայն

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Տ. Տ. ԴԵՈՐԳԱՅ Դ.

ՎԵՀԱՓ. ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԵԳՈՅՆ ԿԼԹՈՂԻԿՈՍԻ

72/18-60

23 2124

հիւանդութեանց՝ որք յառաջ են գալիս
ուժաթափութիւնից: Մարտողութիւնը
խանգարող պատճառներից սովորականը՝
առատ արտահոսութիւնն է:

Մեր մարմինը և ընդհանրապէս բոլոր
կենդանեաց մարմինը այնպէս է կազմած,
որ որպէս զի կերակուրները այնպէս տարրա-
փոխուէին, որ կարողանային մարմնոյ կոր-
ցրած մասերը վերանորոգել, պէտք է որ
մարմնոյ մէջ մնայ մի որոշ քանակութեամբ
հեղանիւթ՝ որի արդէն պէտք է մշակուած
լինի: Եռանց այս պայմանի կերակրի մար-
տողութիւնը և սննդառութիւնը մնում
է անկատար նոյն չափով, որչափ որ պա-
կասող հեղանիւթը պէտք է մշակուած
լինէր և կարէոր էր:

Մի պնդակազմ ծծմայր՝ որին կարելի
է կարճ միջոցի մէջ սպանանել՝ մի քանի
գրուանքայ արիւն առնելով՝ նրանից, մի-
ւնոյն քանակութեամբ կարող է ամենայն
օր կաթն ջամբել իւր երեխային չորս կամ
հինգ հարիւր օրերի ընթացքում առանց

մի նշանաւոր վնաս կրելու: Բայց մի այլ
հեղուկ՝ որ սերմի հեղանիւթ է անուան-
վում, այնքան մեծ ազդեցութիւն ունի
մարմնոյ զօրութիւնների և նոցա յառաջ
բերող մարտողութեան վերայ, որ հին ժա-
մանակուայ բժիշկները միաբան ընդունել
էին, որ սերմի հեղանիւթի մի չափը ար-
եան քառասուն չափին հաւասար է: Ար-
իւի է նորա կարևորութեան վերայ մի
զաղափար կազմել՝ աչքի առաջ ունենա-
լով այն ազդեցութիւնը՝ որ ունենում է
նա այն ժամանակից սկսած, երբ սկսում
է կազմուել. ձայնը, կերպարանքը, երեսի
դժադրութիւնը փոխվում են. մօրուքը
սկսում է զուրս գալ, բոլոր մարմինը մի
այլ կերպարանք է ստանում, որովհետև
մկանուկները հաստանում են և պնդա-
նում և սորանից ծագում է մի նշանա-
ւոր զանազանութիւն տղայի և պատա-
նակի մարմինների մէջ: Աթէ մենք մար-
մնից խլէինք այն զործարանը՝ որի մէջ
կազմվում է այդ ամենը յառաջ բերող

հեղանիւթը, այն ժամանակը մենք այդ աճումը արդեւած կ'լինէինք. և ճշմարիտ գիտողութիւնները հաստատում են, թէ ամորձեաց խզելը այրական հասակում պատճառել է թօթափումն մօրուաց և վերադարձ երեսայական ձայնի: Արեւի է արդեօք այսուհետեւ կասկածել նորա ներգործութեան մասին բոլոր մարմնի վերայ և չ'հասկանալ, թէ որչափ չարիք կարող է հասուցանել այդ թանկագին հիւթի շռայլումը: Նորա նշանակութիւնը ցոյց է տալիս միայն մի օրինակոր միջոց՝ որով կարելի է նրան արտահոսել: Մի քանի հիւանդութեանց և հեշտասիրական երազների ժամանակը նա կարող է յակամայս արտահոսել: Օճնդոց զբքի հեղինակը մեզ համար թողել է (Նանի յանցանք պատմութիւնը՝ անկասկած՝ նորա յանցանաց պատիժը մեզ հաղորդելու համար և մեզ յայտնի է Վալենի գրուածքից, թէ Վիոգինէսը ևս միւսնոյն յանցանքն էր գործում:

Լթէ այս հեղանիւթը առատութեամբ վատնելու վտանգաւոր հեռանքները կախուած լինէին միայն քանակութիւնից կամ քանակութեան հաւասար լինէին, այն ժամանակը ոչինչ նշանակութիւն չէր ունենայ կազմուածքի համար, թէ որ կերպիւ էր կատարվում արտահոսութիւնը: Բայց այս բանում ձեւը մեծ նշանակութիւն ունի: Լթէ սերմի մի մեծ քանակութիւն արտահոսուի բնական կերպիւ, այն ժամանակ այդ հիւթը կորուսանողը մեծ հիւանդութեանց է ենթարկվում. իսկ այդ հիւանդութիւնքը աւելի սաստիկ կ'լինէին, եթէ միւսնոյն քանակութիւնը արտահոսուէր անբնական կերպիւ: Այն ախտակրութիւնք՝ որոնց ենթարկուում են բնական կերպիւ իւրեանց անձը ու ժաթափողը, ահարկու են. բայց ձեռնաշարժութեան յառաջ բերածները աւելի ևս սարսափելի են: Այս վերջին հիւանդութիւնները են այս զբքի բուն առարկան, բայց դժբա առաջինների հետ սերտ

միութիւն ունենալով՝ անկարելի է միմեան-
ցից բաժանել և առանձին նկարագրել:
Այս ընդհանուր նկարագրութիւնը կ'կազ-
մէ իմ աշխատութեան առաջին մասը.
այստեղ մէջ կ'բերուեն և պատճառների
բացատրութիւնը. երկրորդ մասում ես
կ'առաջարկեմ այն պատճառները՝ որոնք
ձեռնաշարժութեան հետեւանքները աւե-
լի վտանգաւոր են առնում. բժշկութեան
հնարները և մի քանի համանման հիւան-
դութեանց վերայ նկատողութիւնները
զբքի վերջին մասը կ'կազմեն: Արեւելի հե-
ղինականների դիտողութեանց մօտ կ'դնեմ
և իմ սեփականներս:

ՍԵՐՄՆԱԿԱԹՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ԱՅՆ ՏԿԱՐՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ:
ՈՐԲ ՅԱՌԱՋԱՆՈՒՄ ԵՆ ԶԵՌՆԱՇԱՐԺՈՒԹԵՆԷ
ԵՒ

ՆՈՐԱ ԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ ՀՆԱՐՆԵՐԸ

Ա.ԽՏԱ.ԿՐՈՒԹԻՒՆԻՔ

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

ՍԿՐԻՊՏՈՐ-ՆԷՆ ԿԵՐԱՆՈՒՄ-ՆԵՆԵՐ, այլ է՛-
ԺԵՂԻՆԵՐՈՒ ՇԱՐՏԱՐՈՒՄ-ՆԷՆԵՐԵՐԻ ԺԱՊԷՐ:

Հիպոկրատէս, որ քան զամենը հին և
ստոյգ զննիչն էր, թողել է մեզ համար
այն ցաւերու ստորագրութիւնը, որոնք
յառաջ են գալիս անչափաւոր հեշտասի-
րութենէն, ողներիթութիւն (մջքի չո-
րանալ, հոնաճճաճոն ԿՕՐԿԱԼ) անուանով:

„Այս տկարութիւնը՝ ասում է՝ զոյա-
 նում է ողնաշարի ուղեղն մէջ։ Այս
 տկարութեան ենթարկվում են մանա-
 ւանդ դեռահասակ ամուսինները կամ
 զիջասէր մարդիկ։ Նոքա տենդ չեն ունե-
 նում. և թէև նոքա ախորժանօք են
 ուտում, սակայն հալումաշ են լինում
 և չորանում։ Նոքա որպէս թէ մըջին-
 ներու ման գալ են զգում իրանց զլխն
 սկսած ամբողջ ողնաշարի երկայնու-
 թեամբ։ Թէ արտաքս երթալու ժամա-
 նակը, և թէ միգելու միջոցին, կորցնում
 են առատօրէն սերմի հեղանիւթը՝ որ
 շատ լոյծ է լինում։ Նոքա որդեծնու-
 թեան անընդունակ են և շատ անգամ
 երազում են խառնակվում։ Ներկարատե
 զբօսանքները մանաւանդ դժուարագնաց
 տեղերում՝ պատճառում են նոցա շըն-
 չարգելութիւն, թուլութիւն, գլխի ծան-
 րութիւն ու ականջներու մէջ խշշոց։
 Սերջապէս սաստիկ հրատապագնաց տենդ
 (սկիզբ) վախճան է դնում նոցա կե-

նաց։ Այս տեսակ տենդի վերայ պիտի
 խօսվի յետոյ։

Ահանջ դնենք Յէրս բժշկապետի ասած-
 ներուն։ „Այս հեշտափրութեան վայել-
 չութիւնները, ասում է իւր պատուա-
 կան շարադրութեան մէջ, “Յազագսպահ-
 պանութեան առողջութեան“, միշտ
 փնասաբեր են թուլակազմներին, և նոցա
 սաէպ գործածութիւնը վատուժցնում
 է նոյն իսկ ամենառողջներին (պնդա-
 կազմներին)“։

Ազգիւ թէ կարելի է գանել քան զայն
 ստորագրութիւնն աւելի ահաւոր, ինչ որ
 թողել է մեզ համար Արէթէ, այն ցաւե-
 րու վրայ, որոնք որ յառաջանում են
 սերմի հիւթերու անշարժութեամբ արտահոս-
 մունքէն։ „Գեռահասակ անձինք, ասում
 է նա, ստանում են ծերերու կերպա-
 րանքը և նոցա թոյլութիւնը։ Նոքա
 դառնում են գունատ, թուլասիրտ, բը-
 թամիտ, ծոյլ, անզօր, ապուշ և մինչև
 անգամ տկարամիտ (յիմար), նոցա մէջ-

,, քը կռանում է, ոտքերը չեն ունենում
 ,, առաջուան հաստատութիւնը. ամեն բա-
 ,, նէն զգուանք են զգում, և ոչինչ բանի
 ,, ընդունակ չեն լինում, և շատերն էլ են-
 ,, թարկվում են անդամալուծութեան“:
 Եւ այլ տեղ այս իսկ բժշկապետը հեշ-
 տասիրութիւնը դնում է անդամալուծու-
 թեան վեց պատճառներու թուումը:

Վալենտս բժիշկը տեսել է, որ այս իսկ
 պատճառը ուղեղի ու նեարդերու մէջ՝ ա-
 ռաջացուցել է խօթութիւն, և քարու-
 քանդ է արել մարմնոյ ուժերը: Կա պատ-
 մում է՝ թէ մէկ մարդ, որ դեռ ևս չէր կա-
 տարելապէս բժշկվել այս անոգորմ ցաւէն,
 մեռաւ նոյն զիշերը, երբ որ հատուցանում
 էր իւր ամուսնական պարտուց հարկը:

Պլենիոս բնագննիչը գրում է, թէ Պուռ-
 նելիոս Վալոս Պրետորը, և Տիտոս Եթե-
 րիոս Հռոմայեցի ասպետը մեռել են նոյն
 իսկ միաւորութեան ժամանակը:

,, Ստամոքսը խանգարվում է՝ ասում է
 ,, Ե. յետիոս, բոլոր մարմինը թուլանում

,, է, երեսը ծածկում է դալուկը, մարդ հա-
 ,, լումաշ է լինում և չորանում է, և աշ-
 ,, քերը խոր են ընկնում“:

Հին յարգելի անձանց այս վիայութիւն-
 ները հաստատուել և ստուգվել են նորե-
 րի բաղմութիւնից: Սանկտորիոս՝ որ մե-
 ծաջան աշխատսիրութեամբ գննել է այն
 ամեն պատճառները, որոնք որ ներգոր-
 ծում են մեր մարմնի վերայ, նկատել է, որ
 սերմնահոսութիւնը տկարացնում է ստա-
 մոքսը, խանգարում է մարսողականու-
 թիւնը, դողորշաց ծակտիքը և ճանապարհ-
 ները խցանում է, որ յոյժ վտանգաւոր
 հետեանքներ է ունենում, լերդը և երի-
 կամունքները բորբոքեցնում է, քարեայ
 տկարութեան կամ միզարգելութեան ըն-
 դունակ է շինում, պակասեցնում է բը-
 նութեան ջերմութիւնը, և սովորաբար
 ծնանում է տեսութեան կորուստ կամ նու-
 ազութիւն:

,, Լոմիոս՝ իւր՝ Յէլսի գրուածոց
 ,, վերայ արած մեկնութեանց մէջ հաս-

,,տատում է հեղինակի վկայութիւնները
 ,,իւր խիստ սեպհական դիտողութիւննե-
 ,,րով : Աւերմի ստեպ հոսումն տկարացը-
 ,,նում է, ցամաքեցնում է, ուժազերի
 ,,է անում, և առաջացնում է շատ խօս-
 ,,թութիւններ, զորօրինակ, կաթուած,
 ,,թմրացաւութիւն, վերնոտութիւն (ա-
 ,,փփփփ, փփփփ, փփփփ), կորուստ
 ,,տեսութեան, դողդոջումն անդամներու,
 ,,անդամալուծութիւն, ջղաձղութիւններ,
 ,,և յօգացաւութեան ամեն տեսակները
 ,,և շատ տանջողները“ :

Չէ կարելի առանց զարհուրանաց ըն-
 թեռնուլ այն ստորագրութիւնը, ինչ որ
 թողել է մեզ համար Թուրքիոյ Ման-
 տերդամի համբաւաւոր բժշկապետը : “Ոչ
 ,,միայն՝ ասում է, որնաշարի ուղեղն է չո-
 ,,րանում, այլև նորա հաւասար բոլոր
 ,,մարմինը և մտաւոր կարողութիւնները
 ,,են նուազում, և մարդը թշուառու-
 ,,թեամբ կործանվում : Սամուէլ Ա երս-
 ,,պրեցիոսի գլխի վայրի մասնումը, և ծոծ-

,,րակումը, մի ուռեցք դուրս եկաւ, որ
 ,,սաստիկ կծու թարախ ունէր, և այդ
 ,,ուռեցքը յետոյ փոխադրվեցաւ ողնա-
 ,,շարի վերայ, մէջքի վերայ, կողքերի վե-
 ,,րայ, զետեւը կոնքի հետ միացնող յօ-
 ,,դաւորութեանց վերայ, և այնքան սաս-
 ,,տիկ էր տանջում ողորմելոյն, որ նա
 ,,օրըստօրէ սկսաւ այլանդակ կերպարանք
 ,,ստանալ, և վերջապէս վրայ հասաւ ջեր-
 ,,մնախտութիւնը, որ նրան մաշում էր
 ,,սակաւ առ սակաւ, և մինչև որ մահը
 ,,վախճան դրեց նորա չարչարանքներին,
 ,,նա շատ անգամ էր ցանկանում մա-
 ,,հուան :

,,Ոչինչ, ասում է մէկ երևելի բժշկա-
 ,,կապետ, ոչինչ այնքան չէ կարող թոյլ-
 ,,լացնել և կարճացնել մեր կեանքը, որ-
 ,,քան աւելորդ հեշտասիրութիւնը“ :

Բլանկարդ տեսել է շատ ականաց սեր
 մնահոսութիւնների, թորախտութիւններ
 և ջրզողութիւններ այս պատճառէն առա-
 ջացած :

Մուխ տեսել է նոյնպէս մէկ մարդ՝ արդէն այրական հասակի մէջ, որի ոտքերը փակելու են եղել, որն որ ընծայում է Վերոգիտեան աւելորդութիւն:

Բնազնններու յիշատակարանների մէջ շատ են խօսված տեսութեան կորուստի վրայ. այս գիտողութիւնները արժանի են, որ ամբողջ այս տեղ տեղաւորվին:

Ամենեցուն յայտնի չէ, ասում է հեղինակը, թէ ի՞նչ համակրութիւն ունին այր մարդու ամորձիքը (ձուանները) բոլոր մարմնոյ և մանաւանդ աչաց տեսութեան հետ: Սպումութ տեսել է մէկ ուսեալ մարդ՝ որ մեղամարդութեան է ենթարկուել, և մտածափութեան մէջ է ընկել. և միւսը ևս՝ որի ուղեղը պնդան զարմանալի կերպով չորացել է, որ լրսվում է եղել նորա զանկի մէջ շարժիլը: Թէ սուաջինը և թէ երկրորդը եղել են միայն հեշտասիրութեան անձնատուր եղած: Աս ինքս տեսել եմ մէկ այնպիսի մարդ, որ յիսուս և ինն տարեկան

հասակում ամուսնացաւ մէկ մատաղաւուրց աղջկայ հետ, և զինի հարսանեաց երեք շաբաթէն յետոյ կուրացաւ, և չորրորդ ամսի վերջը՝ մեռաւ:

«Ահնական զօրութիւնների աւելորդ
 ,, շուայլումը տկարացնում է ստամոքսը,
 ,, կերակրոց ճաշակը վերացնում է, և
 ,, որովհետեւ աննդառութիւնը աններելի է
 ,, լինում, ուստի սրտի շարժումներ տկարացնում է, ամեն մասունքը հայլումաշ
 ,, են լինում, և մինչև անգամ պատահում է
 ,, հում է վերնոտութիւն (եփեփայլեա):»

Իրաւի է, մենք տակաւին չ'ենք իմանում, թէ արդեօ՞ք մի և նոյն են կենսական զօրութիւնքը, և որդեճութեան հեղանիւթը. բայց գիտողութիւնը մեզ ցոյց է տալիս, որ այս երկու հիւթերը մարմնոյ համար մի և նոյն նշանակութիւնը ունեն, և թէ մէկի և թէ միւսի կորուստը առաջացնում է նոյնատեսակ հիւանդութիւններ. սորա մասին կխօսենք յետագայ գլուխներուց մէկում:

9. Հոֆմանը նկատել է շատ ցաւալի
 հետեւանքներ, որք սերմը շոայելուցն են
 յառաջացել: “Նրկարժամանակեայ զիշե-
 րային սերմնակաթուծենէն յետոյ՝ ա-
 սում է, ոչ միայն կորչում են ուժերը,
 յղլարանում է մարմինը, գունաթափվում
 է երեսը, այլ և բաց յայնմանէ տկարա-
 նում է յիշողութիւնը. նոցա մարմնոյ
 անդամները միշտ ցուրտ են զգում, ձայնը
 լինում է խռպոտ, տեսութիւնը տկարա-
 նում է, բոլոր մարմինը փոքր առ փոքր
 քարուքանդ է լինում. քունը աղմկված
 է անհանգիստ երազներով, զուարթու-
 թիւն չի հաղորդում մարմնոյն և հի-
 ւանդը զգում է այնպիսի ցաւ, որպէս
 թէ մարմինը ջարդած է:”

Մէկ դեռաւուրց երիտասարդի բժըշ-
 կութեան մասին խորհրդակցելու ժամա-
 նակը, որ այլ ցաւերու հետ միասին ստա-
 ցել էր սերմնահոսութենէն և աչաց տկա-
 րութիւն (այսինքն տեսութեան նուա-
 ջութիւն), ասել է, “թէ տեսել է շատ մար-

րդիկներ ծաղիկալ հասակին մէջ, երբ մար-
 մնոյ զօրութիւնները առատ են լինում, որ
 նոցա աչքերը ոչ միայն սաստիկ կար-
 մրած են եղել և ամենակսկծեցուցիչ
 ցաւերի ենթարկուած, այլ և այնքա՛ն
 չափազանց նուազած տեսութիւնով, որ
 նոքա չէին կարողանում ոչ կարդալ և
 ոչ գրել: Նա նոյնպէս տեսել եմ, աւե-
 լացնում է նա, երկու յաւերժական խա-
 լարումն աչաց լուսոյ, որ առաջ էին եկել
 դարձեալ այս պատճառէն:”

Ոչ առանց հետաքրքրութեան պիտի
 ընթեռնուեն այս տկարութեան պատմու-
 թիւնը, որ առիթ է տուել վերոյիշեալ խօս-
 քերին:

“Մէկ դեռահասակ պատանի, որ տա-
 րն և հինգ ամեայ հասակէն սկսած անձ-
 նատուր էր եղել Օնանական սերմնահո-
 սութեան, և շարունակել էր այն բա-
 ւական ստէպ մինչև ի 23 ամեայ հասա-
 կը, վերջապէս զգաց այնպիսի մեծ թու-
 լութիւն զլսումը և աչքերումը, որ շատ

„անգամ՝ երբ սերմնահոսութիւնը պա-
 „տահումէլ, նա սկսում էր զգալ սաստիկ
 „խիթք զլեոյ և աչքերու մէջ: Եթէ ու-
 „ղում էր մէկ բան ընթեռնուել, զգում էր
 „այնպիսի ծանրութիւն, որպէս թէ սաս-
 „տիկ հարբած է. աչքի բիրը չափազանց
 „լայնանում էր. զգում էր աչքերու մէջ
 „անտանելի ցաւ. աչքի կոպերը ծանրա-
 „ցած էին. նոքա ամէն զիշեր կպչում էին
 „միմեանց հետ, և աչքերը անդադար ար-
 „տասունքով լի էին լինում, և աչաց եր-
 „կու անկիւններում՝ որոնք ցաւալից էին,
 „կաղմլում էր մի սպիտակ թարախի մեծ
 „կուտակ: Թէպէտև կերակուրը անորժա-
 „նօք էր ընդունում, բայց չափազանց
 „վտխտ էր և նիհար, և ուտելուց յետոյ
 „խսկոյն այնպիսի թմրութիւն էր զալիս
 „նորա վերայ, որպէս թէ նա հարբած էր:”
 Ղարձեալ նոյն իսկ հեղինակը թողել է
 մեզ համար մէկ այլ դիտողութիւն, որոյ
 ինքն է եղել ականատես վկայ, և որն որ
 այժմ կպատմենք:

“Մէկ տասնեութ տարեկան պատանի,
 „որ ունենում էր ստէպ ստէպ մերձաւո-
 „րութիւն մէկ աղանիի հետ, յանկարծ
 „ուշաթափ եղաւ, և բոլոր անդամները
 „դողում էին. երեսը կարմիր գոյն բռնեց,
 „և երակի զարկը շատ թոյլ էր. և թէպէտ
 „մէկ ժամից յետոյ նրան ուշքի բերեցին,
 „սակայն ընդհանուր թուլութիւնը մնաց:
 „Նոյն իսկ ակտակրութիւնը շատ անգամ
 „նորոգվում էր սաստիկ սրանեղութեամբ.
 „և ութ օրից յետ՝ աջ ձեռքը ուռեց և
 „կորացաւ, և սկսաւ արմունկը ցաւիլ.
 „որոյ ցաւը սաստկանում էր ակտակրու-
 „թեան ժամանակը. երկար ժամանակ ցա-
 „ւը աւելի և աւելի զօրանում էր, թէև
 „շատ հնարներ էին գործ ընում:” Աւեր-
 ջապէս Պ. Զոֆմանը բժշկել է նրան:

Բոյերհայլը ստորադրում է այս խօթու-
 թիւնները ազդու և ստոյգ, ինչպէս որ նո-
 րա ամենայն շարադրածքն են: “Եւելորդ
 „հոսումն սերման, կարծում է նա, առա-
 „ջացնում է յոդնածութիւն, թուլու-

,,Թիւն, դանդաղութիւն, ջղաճգութիւն,
 ,,հիւժումն, վտտութիւն, ուղեղի մաշկե-
 ,,րի մէջ ցաւ. բթացնումէ զգայարանքը,
 ,,մանաւանդ տեսութիւնը, յառաջ է
 ,,բերում ողներիթութիւն, անզգայու-
 ,,թիւն, և այլ և այլ զանազան խօթու-
 ,,թիւններ՝ որոնք որ սոցա հետ կապակ-
 ,,ցեալ են: ,,

Այն դիտողութիւնները՝ ինչ որ հա-
 ղորդել է այս երևելի բժիշկը իւր ուն-
 կնդիրներուն այս ասացուածի բացա-
 տրութեան ժամանակը, և սերմնահոսու-
 թեան զանազան տեսակներին են վերաբե-
 րում, չէ կարելի տալ այս տեղ զանցա-
 ութեան:

«Աս տեսել եմ, ասում էր՝ մէկ հի-
 ,,ւանդ, որոյ ցաւը սկսել էր մարմնի յոգ-
 ,,նածութիւնով և բոլոր մարմնի թու-
 ,,լութեամբ, և մանաւանդ մէջքի մօտերը:
 ,,Այն թուլութեան հետ միասին կայր ձը-
 ,,զանքների շրջաբերական գալարում,
 ,,խիթք և նուազումն բոլոր մարմնի: Աոյն-

,,եղէս նա զգում էր ուղեղի մաշկաց մէջ
 ,,ցաւ, որն որ հիւանդները ասում են
 ,,չոր չոր այրվիլ, որ անդադար բորբոքում
 ,,է ներքին քնքուշ մասները: ,,

«Աս տեսել եմ նոյնպէս՝ ասում էր,
 ,,մէկ երիտասարդ, որ տանջվում էր ող-
 ,,ներիթութեամբ, կամ մէջքի չորանա-
 ,,լով: Աս շատ գեղեցիկ էր. թէպէտ նրան
 ,,զգուշացնում էին որ նա փոքր ինչ չա-
 ,,փաւորէ իւր հեշտասիրութիւնը, նա
 ,,արհամարհում էր այլոց խորհուրդը, և
 ,,չափազանց անձնատուր էր լինում այս ախ-
 ,,տին. և իւր մահէն առաջ այնքան ժա-
 ,,հադէմ դառաւ, որ բոլոր բնիկ գեղեց-
 ,,կութիւնը և գերութիւնը աներևոյթ
 ,,եղաւ, երևում էր՝ թէ բովանդակ ու-
 ,,ղեղը ևս հալուել էր: Աւ արդարեւ,
 ,,այսպիսի հիւանդները յիմարանում են.
 ,,նոքա այնքան դանդաղանում են, որ ես
 ,,երբէք չէի տեսել մարդկային մարմնոյ
 ,,այնպիսի դժուարաշարժութիւն յառա-
 ,,ջացած որ և իցէ այլ պատճառէ: Տեսու-

„Թիւնը լինում է այնքան բթացած, որ
„դժուարաւ են տեսնում:”

Պ. Սենաքը՝ իւր Փորձք անունով
գրուածի առաջին տպագրութեան մէջ
ստորագրել է սերմնահոսութեան վտանգ-
ները. և այս նախատական հեշտասիրու-
թեան զոհերէն նախագուշակում է, որ
նոքա նոյն թուրութիւնը կունենան իւր-
եանց ծաղկեալ հասակումը, ինչ որ պի-
տի ունենային իրանց խորին ծերութեան
տարիներումը:

Պ. 1. իւր վիզ՝ ստորագրելով այն ցա-
ւերը՝ որոնք որ առաջանում են անբարե-
խառն մերձաւորութենէն, զանց չէ արել
խօսել և սերմնակաթութեան մասին:
“Մատաղաւուրց անձինք՝ թէ այլ և թէ
„կին, որոնք որ անձնատուր են լինում
„վաւաշոտութեան, խանգարում են
„իրանց առողջութիւնը, սպառելով
„իրանց ուժերը, որոնք պիտի պահպա-
„նէին նոցա մարմինը պարտուպատշաճ
„զօրութեան մէջ, և վերջապէս ընկնում

„են թոքացաւութեան մէջ (ՏԵԼԵԷ, ԵՅ-
XOTHA):

Պ. Վարտերը մանրամասն ստորադրում
է այն կորստական ախտակրութիւնները,
որոնք որ առաջանում են այս պատճառէն:
“Նոցա մի առ մի թուելը շատ ժամանակ
և տեղ կը գրաւէր ապաքէն. այն պատ-
ճառաւ կարելի է նոցա համար ընթեռնու-
նորա շարադրութեանց մէջ:

Վախնականն Ուօրինդոն՝ իւր թոքացա-
ւութեան վերայ գրած շարադրութեանց
մէջ, զետեղել է բաւական մեծ և պատ-
ուական յօդուած ողներիթութեան հա-
մար, խցողութիւն որովայնի, ախրութիւն,
երկշոտութիւն, անյուսութիւն երբ և իցէ
առողջանալ, նաև այն ժամանակ, երբ
առողջանալը հաւաստի է. նոքա զգում
են մէջքում սաստիկ ցաւ, յօդացաւու-
թիւն անզափոխող մէկ յօդուածից
դէպի միւսը, ընդունակութեանց և զգա-
յարանաց նուազումն, երազական զիջու-
թիւն, հասարակ սերմնահոսութիւն. ահա

այս յառիւթիւնքը կամ նշանքը՝ նորա
կարծիքով՝ այս ցաւի տեսակը զանազա-
նում են միւսներից:

Պ. Վան Սվեթէն՝ Հիպոկրատէս
բժշկի ողներիթուլեան վերոյիշեալ ստո-
րագրութիւնը մէջ բերելով յաւելացնում
է. «Ես տեսել եմ այս ամեն և շատ ուրիշ ախ-
տակրութիւններ այն թշուառականների
վերայ, որոնք որ անձնատուր են եղել
այս ամօթալի գիշուլթեանը: Ի զուր ես
գործ դրեցի յընթացս երեք տարւոյ՝
ամեն բժշկական հնարք մէկ դեռաւուրց
երիտասարդի բժշկութեան համար, որ
այս ատելի ախտի պատճառաւ ստացել
էր անորոշ զարմանալի ընդհանուր ցաւ,
որ երբեմն զուգընթաց էր տաքութեան,
երբեմն անհանդուրժելի ցրտութեան
բոլոր մարմնի մէջ, մանաւանդ զետե-
րում: Յետ ժամանակաց, երբ այս ցաւերը
փոքր ինչ նուազեցան, նա սկսաւ զգալ
մեծ սառնութիւն ազդրներում և սը-
րունքներում, թէև շօշափողութիւնը

յիցոյց էր տալի, որ այդ մասերը իւրեանց
բնական տաքութիւնը ունին, սակայն նա
անդադար կրակի առջևումը տաքանում
էր ամառնային ջերմ եղանակին անդամ:
Այս միջոցումը ես աւելի զարմանում
էի ամորձեաց պտրտելու վերայ իւրեանց
պարկի մէջ, և նոյնատեսակ շարժումն՝
որ նորա համար տաժանելի էր, զգում էր
հիւանդը իւր մէջքումը: Այս ստորա-
գրութենէն չէ երևում, թէ այն թշուա-
ռականը երեք տարիէն յետ վերջացոյց իւր
կեանքը, թէ դարձեալ տեւեց մէկ քանի
ժամանակ, որ անտանելի է. սակայն մի այլ
եղք այս հիւանդութիւնը չունի:

Պ. Վիլիսոկոֆ իւր գեղեցիկ շարադրու-
թեան մէջ հոգեկան հիւանդութեանց վե-
րայ, որք կախումն ունին մարմնոյ հիւան-
դութիւններից, նոյնը հաստատում է իւր
դիտողութիւններով: «Սերմի աւելորդ
վատնելը, ասում է, տկարացնում է հաս-
տատուն մասանց առաձգականութիւնը,
և այս տեղէն առաջանում է թուլու-

„թիւն, ծուլութիւն, անհոգութիւն,
 „(Թոքախտ) ծիւրականախտ, ողների-
 „թութիւն, ասլշութիւն, զգայարանաց
 „խանդարումն, տկարամտութիւն, խելա-
 „ցնորութիւն, ուշաթափութիւն, և վեր-
 „նոտութիւն:”

Պ. Էոֆմանը նկատել է, որ դեռահա-
 սակ մարդիկ այս ամօթալի սերմնահոսու-
 թեան անձնատուր լինելով, փոքր առ փո-
 քըր կորցրել են իւրեանց հոգեկան ըն-
 դունակութիւնները, մանաւանդ յիշողու-
 թիւնը, և դարձել են բոլորովին անընդու-
 նակ ուսմանց:

Պ. Լէվիս ստորադրել է այս բոլոր տկա-
 րութիւնները: Նորա շարադրութիւններէն
 կհանենք միայն այն, որ ինչ միանգամ հո-
 գեկան հիւանդութեանց է վերաբերում:
 “Եւմեն ցաւերը, որոնք որ կանանց հեռ
 „անչափաւոր հաղորդակցութենէն է ա-
 „ռաջանում, աւելի շուտ են գոյանում
 „սերմնահոսութիւնէն, մանաւանդ ջահիլ
 „հասակումը. այս զգուշիւ և անգոյնելի

„ձեռնաշարժութիւնը հազիւ թէ կարե-
 „լի է պատկերացնել այնպէս, ինչպէս որ
 „նա է զարհուրելի. այս մոլութեանը
 „անձնատուր են լինում մատաղաւորաց
 „պատանիք, հասականալով նորա վնասա-
 „կարութիւնը, և չիմանալով թէ որքան
 „ցաւեր են նորամէն ծնում” ինչպէս
 „բնիկ հետեանք: Թէպէտ հոգեկան զո-
 „րութիւնները մարմնոյ իւրաքանչիւր հի-
 „ւանդութեան ժամանակ տկարանում
 „են, բայց այս պատճառէն առաջացած
 „ցաւերի ժամանակ աւելի շատ: Նորին մե-
 „լամաղձութիւնը, ամեն վայելչութեանց
 „դէմ անզգայ անփոյթութիւնը, որ շատ
 „անգամ նմանում է զգուշութիւն, ընկե-
 „րութեան խօսակցութեանը հաղորդա-
 „կից լինելու անկարելիութիւնը, և ըն-
 „կերութեան մէջ նոքա լինում են ան-
 „ձամբ միայն և ոչ սրտի մտօք. իրանց
 „թշուառ վիճակի զգացումը, նորամէն կա-
 „մաւ ազատվելու անյուսութիւնը, ա-
 „մուսնական վայելչութենէն հրաժարուե-

,,լու հարկը. ահա այն մշտատանջ մտա-
 ,,ծուծիւնքը, որ հարկադրում են այս
 ,,թշուառականներուն հեռանալ ընկերա-
 ,,կան կենցաղավարութենէն և մարդոցմէն:
 ,,Բարեբաղդ են նոքա, եթէ այս մտած-
 ,,մունքը նրանց չեն հասցնում ինքնա-
 ,,կամ անձնասպանութեան: ,,

Նոր դիտողութիւնները, որ յետոյ պի-
 տի գետեղենք, այս զարհուրելի պատկերի
 ճշմարտութիւնը կ'հաստատեն: Բայց քան
 զայն պակաս ահեղ չեն և այնք, որն որ
 նկարագրել է Պ. Ստորք իւր պատուա-
 կան շարագրութեան մէջ՝ ցաւերու պառ-
 մութեան և բժշկութեան վերայ:

Ինձ հաղորդած գննութիւնները և
 նկատմունքները մէջ բերելուց յառաջ,
 կամենում եմ աւարտել այս գլուխը այն
 գեղեցիկ հատուածով, որն որ գտնվում է
 այն պատուական շարագրութեան մէջ,
 որով Պ. Հռութին ձոխացուցել է բժըշ-
 կական գիտութիւնը: Նա ոչ թէ միայն
 ատորագրում է հիւանդութիւնները, այլև

յայտնում է նոցա պատճառները այնպիսի
 զօրութեամբ, այնպիսի ճշմարտութեամբ,
 այնպիսի խորագիտութեամբ և այնպիսի
 ճշտութեամբ, որք սեփական են միայն երե-
 ւելի հեղինակներին:

Նհա այս թանկագին հատուածը: «Սեր-
 ,,մի անբարեխառն վատնելը փաստակար է
 ,,ոչ միայն վասն այն, որ սորամով կոր-
 ,,չում է քան զամեն թանկագին հիւ-
 ,,թը, այլև մկանանց կծկման և բոլոր ան-
 ,,գամների շարժմունքներու համար,
 ,,որ կրկնվում է՝ նորա հեղման ժամանակը
 ,,ստէպ, որովհետեւ երբ կամքը կատարվում
 ,,է, այնուհետև վրայ է գալիս ընդհանուր
 ,,թուլութիւն ուժոյ, որ չէ կարող այն-
 ,,պէս անցանել, որ բոլոր մարմնոյն չպատ-
 ,,ճառէ ուժաթափութիւն. մարմնոյ ար-
 ,,տադրիչ գործարանները քանի որ իւր-
 ,,եանց հիւթերը շատ են կորցնում, այն-
 ,,քան աւելի քաշում են իւրեանց մէջ
 ,,ուրիշ մասերու հիւթերը, և այս ճան-
 ,,փով հիւթերը միշտ հոսում են դէպի

,, սերնդական անդամները, իսկ միւս մաս-
 ,, ները աղքատանում են: Այս իսկ պատ-
 ,, ճառաւ չափազանց հեշտասիրութենէն
 ,, առաջանում է խոնջումն, թուլութիւն,
 ,, դանդաղաշարժութիւն, անհաստատ զը-
 ,, նացք, զլեիցաւ, խիթք բոլոր զգայարա-
 ,, նաց մէջ, տեսութեան սաստիկ բթու-
 ,, թիւն, ուրութիւն, տկարամտութիւն,
 ,, ջերմնատաքնապ պոռոյտ արեան, ծիւրա-
 ,, կանախտ, ողներիթութիւն, թոքացաւ
 ,, և կնատութիւն: Այս տկարութիւննե-
 ,, ըը սաստկանում են և դառնում են
 ,, անբուժելի մշտնջենաւոր հեշտասիրու-
 ,, թենէն, որ նոյնպէս զրաւիչ է հոգւոյ
 ,, համար ինչպէս և մարմնոյ համար: Արա-
 ,, մէն ննջելու ժամանակը ունենում են
 ,, զլուելի երազներ, և այս պատճառաւ
 ,, հեշտասիրութեան ընտել մասերը զրգո-
 ,, վում են և սերմի մինչև անգամ ամենա-
 ,, չնչին քանակութիւնը լայնացած ճանա-
 ,, պարհներով հեշտութեամբ արտաթոր-
 ,, վում է: Այս տեղէն յայտնվում է, թէ

,, ինչ պատճառով անբարեխառնութիւնը
 ,, կորուստ է մատնում դեռահասակ պատա-
 ,, նեկաց իւրեանց հասակի ծաղկեալ ժա-
 ,, մանակը: ,,

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

Հեղինակն Բարեկամների արած դիտողութիւնն-
նէր:

Այն ծանօթութիւնները, որն որ ինձ
այլք են հաղորդել, ես մտադիր եմ այս
տեղ ասն կարգով առաջադրել, ինչպէս որ
ստացել եմ: Այս տեսել եմ, ասում էր
ինձ իմ յարգելի բարեկամ Պ. Յիսմեր-
ման քսան և երեք տարեկան պատանի, որ
վերնոտութիւն ունէր, և պաճառն էր
ստէպ սերմնահոսութիւնը: Իւրաքանչիւր
անգամ, երբ նրան պատահում էին երա-
զական սերմնահոսութիւնները, նա վեր-
նոտութիւն էր ունենում: Միևնոյն վեր-
նոտութիւնը ունենում էր նա իւրաքան-
չիւր անգամ ձեռքով սերմնահոսութիւնից
յետոյ. և այս անկարգութենէն չէր հրա-
ժարվում, թէ և նեղութիւն էր քաշում
նորա ախտակրութիւններէն, և այլք էլ

խրատում էին: Այլ որ անց էր կենում
վերնոտութիւնը, զգում էր ցաւ սաստիկ
մէջքումը և սրբանի ոսկրի ծայրի մօտ
(«օւէէ»): Այլ երբ նա փոքր ինչ ժամա-
նակ բարձի թողի արաւ ձեռնաշարժը, ես
նրան բժշկեցի երազական սերմնահոսու-
թենէն, և յոյս ևս ստացայ ազատել նրան
վերնոտութենէն, որոյ նշանքը գրեթէ չէին
երևում այլ ևս: «Նա նոր ի նորոյ սկսաւ
ուժ ստանալ, կերակուր ուտելու ախոր-
ժակը եկաւ: Սկսաւ հանդիսաւքուն վայե-
լել, երեսը առոյգացաւ թէև առաջ նման
էր կմախքի: Քայց երբ սկսաւ միւսանգամ
իւր նախկին արհեստը զործ ածել, որից
յետոյ ամեն անգամ ունենում էր վերնո-
տութիւն, որ վերջապէս սկսաւ պատահել
ճանապարհներումը: Այսպէս մէկ օր էլ
առաւօտ գտան նրան իւր սենեկի մէջ մե-
ռած, որ իւր անկողինէն ցած էր զորովել
և իւր աբեամբ շաղախվել:

Այս տեղ ինձ թոյլտուութիւն թող-
լինի առարկել մէկ խնդիր, որն որ ինձ առա-

Ջարկեցին այն ժամանակ, երբոր ես ընթեռնում էի վերողրեալ ինձ հաղորդած ծանօթաբանութիւնը, թէ՛ չէ՞ արդեօք արժան այս մարդուն զնեւ այն անձնապան մարդոց կարգումը, որոնք որ իրանց գլուխը կամ գնդակահար են անում, կամ իրանց սրախողնող են անում, կամ ջրահեղձոց են անում: Այլ աւելի մանրամասն քննութեան մէջ չմտնելով իմ բարեկամը ինձ հաղորդում է մէկ այլ սորա նման դիպուած, որոյ վերջն եղել է նոյնպէս զարհուրելի տեսարան: Այս ճանաչում էի, ասում է Պ. Յիմեքման՝ մէկ մարդ, որ ունէր գերազանց ձիւք և լայնածաւալ տեղեկութիւններ, բայց ստէպ սերմնահոսութեան գործածութիւնը զրկել էր նրան հողոյ կարողութիւններէն և բոլորովին թուլացրել էր մարմինը:

Արկու հետեւեալ զննութեանց համար երախտապարտ եմ ես Պ. Ռասթին, Աիոն քաղաքի հռչակաւոր բժշկապետին, որոյ հետ ունեցայ բարեբաւարիկ դիպուած

մէկ քանի ամիս բնակակից լինիլ Մօնպելէ քաղաքումը: Մէկ երիտասարդ՝ ասում էր նա, բժշկութիւն սովորելու ժամանակը՝ իւր կեանքը վճարեց այս աւելորդ պղծագործութեամբ: Իւր յանցանաց վերայ մտածողութիւնը այնպէս մթաղնեց նորա միտքը, որ և մեռաւ յուսահատութեամբ, կարծելով թէ նորա առջև բացվել են դժոխքի անդունդները և պիտի նրան կլանեն:

Մէկ մանուկ, նոյն քաղաքի բնակչաց զաւակ, զեռ ևս վեց տարեկան ժամանակը սովորելով՝ ինչպէս ես եմ կարծում՝ իւրեանց աղախինէն, այնքան ստէպ էր այս ախտին անձնատուր լինում, որ ջերմախտութիւնը վրայ հասնելով՝ դառաւ նորա մահուան պատճառ: Նորա սէրը զէպի մարմնաշարժութիւնը այնքան սաստիկ էր, որ ոչ ոք չէր կարողանում նրան սանձել կենաց վերջին կէտին հասած ժամանակին անդամ: Արբ որ նրան ասում էին՝ թէ նորա կեանքի վերջը մօտիկ է,

հա ևս առաւել մխիթարվելով ասում էր՝
թէ կերթայ իւր հօրը գտնելու, որ մէկ
քանի ամիս առաջ մեռել էր:

Պ. Միեզը, Բագէլ քաղաքի ականա-
ւոր բժշկապետը, որ յայտնի էր գիտնա-
կան աշխարհին իւր ուսումնական գրուած-
ներով, և իւր հայրենեաց մէջ ծաղկի
պատուաստը մեծ յառաջադիմութեամբ
տարածելով, ինձ հաղորդեց Պ. Սթէհէլինի
նամակը, որոյ մէջ գտայ ես շատ հարկա-
ւոր և օգտակար ծանօթութիւններ: Առ-
ջանէ մէկ քանիսը պիտի ղետեղեմ այս
շարադրութեան մէջ. այլ այստեղ կիս-
սիմ միայն երկուսի համար:

Արդին Պ. . . . տասնուչորս տարեկան
ժամանակը մեռաւ ջղաձգութիւններէն,
և մէկ տեսակ վերնոտութենէն, որոնք ա-
ռաջացել էին ձեռքով սերմնահոսութե-
նէն միայն. բժշկաց ամեն հնարքը փացին
անօգուտ:

Եւ տեսայ նոյնպէս մէկ աղջիկ, տասն-
երկու կամ տասնուչորս տարեկան, որ այս

ամօթալի մարմնաշարժութենէն ստացել
էր թոքացաւ, փորը մեծացել էր և կախ
էր ընկել, և մէզը պահելու չէր կարողա-
նում. թէպէտ և դեղորայք նրան օգնու-
թիւն անում էին, բայց նա օր ըստ օրէ
հալվում էր, և պիտի սպասէր աղէտաբեր
հետեանքներու:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐՐԱՐԴ

Ենգղիական Օնանիայ անունով գրքին հա-
նաջ:

Երբ որ ի լոյս ընծայեցաւ Օնանիա
(Սերմնահոսութիւնն) անուանած զիբքը,
ես լսեցի շատ արժանահաւատ անձանցմէն,
որ պիտի շատ չհաւատալ այն պարագա-
ներուն, ինչ որ գրուած են Ենգղիական
(Օնանիայումն, և թէ՛ այս պատճառները,
մէկ քանի զըպարտութիւններ, և կայսե-
րական արտօնութեան անվաւերութիւնը
ստիպել են, որ նորա Պերմանական Թարգ-
մանութիւնը արգելուի կայսրութեան
մէջ:

Եյս պատճառներով ես պիտի լռու-
թեամբ անցանէի այն ամենայն, ինչ որ
քաղել էի այս գրքէն. այլ մէկ քանի մտա-
ծութիւնք շարժեցին ինձ թողուլ այս

խորհուրդը, նախ՝ որ այն պատճառներից
մի քանիսը պատշաճ էին միայն Պերմա-
նական Թարգմանութեանը. երկրորդ՝ որ
թէպէտ կարելի է գտանել նորա մէջ մէկ
քանի կասկածելի պատմութիւններ, սա-
կայն այն ևս անհերքելի է, որ նոցա մեծ
մասը ճշմարիտ է. վերջապէս երրորդ՝ որ
ես գտանում եմ նորա մէջ նոյն, ինչ որ
Պ. Սթէյլիի նամակումն ևս կայ: Ես ստա-
ցայ, ասումէ նա, մէկ նամակ Պ. Զոֆմա-
նէն Մաստրիքթ քաղաքէն, որոյ մէջ նա
գրումէ, թէ տեսել է նա մէկ հատ ձեռքով
սերմնահոս (օնանիստ), որ ստացել էր
ողներէի թուութիւն, և այս բժիշկը նրան
բժշկել է բաւական ժամանակ՝ անպտուղ,
բայց վերջապէս իսպառ տալաքինեալ է
այն հնարներով, որն որ առաջարկած են
Ենգղիական Օնանիայի մէջ, ինչպէս որ
երևում է, բժշկապետ Բեկկերի ձեռամբ,
այնքան յաջողակ, որ ախտակրեալը առող-
ջացել է կատարելապէս և ծնել է չորս
լաւակ:

Անդրեան Օնանիա գիրքն է կատարեալ խառնակութիւն (խոօս)՝ որոյ նմանը շատ ժամանակ է՝ որ չէ երևում. նորա մէջ կարելի է ընթերցել միայն ծանօթութիւններ: Բոլոր հեղինակի խորհրդածութիւններն ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ աստուածաբանական և բարոյական մեկնաբանութիւնք: Այդ լայնատարած շարադրութեանն ես չեմ կարող ոչ այլ ինչ քաղել, բայց միայն շատ հասարակեալ ախտակրութեանց ստորագրութիւնը, որոց դէմ բողոքում են հիւանդք. վառվռուն շարադրութիւնը, ազդու արտայայտութիւնը տրամութեան և զղջմանց, որ մէկ քանի նամակաց մէջ երևում են, չեն կարող քաղուածներէ մէջ ևս երևել, այսուամենայնիւ պիտի չնուազեցնեն այն տպուկորութեան զարհուրանքը, որ ինչ միանգամ այս շարադրութիւնն տպաւորում է ընթերցողի սրտումը. որովհետեւ այս տպաւորութիւնը յառաջանում է նոյն իսկ փաստերէ: Աս կրկնում եմ իմ ընթերցողներ-

րուն և պահում եմ միւս շատ նամակները, որ գրած են անշաղկապ և անոճ: Աս կրածանեմ վեց պլսաւոր հիւանդութեանց վերայ, ընդդէմ որոյ զանգատ ունին հիւանդք սկսեալ աւելի վտանգաւորներէն, այսինքն հոգեկան հիւանդութիւններէն:

Ե. Մտքի բոլոր ընդունակութիւնները թուլանում են, յիշողականութիւնը անհետանում է, միտքը խաւարում է, և երբեմն երբեմն հիւանդները ընկնում են մէկ կերպ խելացնորութեան մէջ, անհանգիստ են լինում ի ներքուստ, և անդադար անձկութեան մէջ: Եյնպէս սաստիկ խղճի խայթ են զգում, որ շատ անգամ արտասուք են թափում: Շատ անգամ ուշադնացութեան են ենթարկվում: Օգայարանքը, մանաւանդ տեսանելիքը և լսելիքը սաստիկ խամրանում են. քունը, եթէ կարողանում են քնել, լինում է աղմկուած զարհուրելի երազներով:

Բ. Մարմնոյ զօրութիւնները ամբողջովին սպառում են: Այս զգուշելի ախտին անձ-

նատուր եղածների աճումը, դեռ ևս չդադարած՝ լինում է չափազանց խանգարուած: Ինոցանէ ոմանք իսպառ քուն չեն ունենում, իսկ այլք զրեթէ իրանց բոլոր ժամանակը անցուցանում են քնով: Այս ակտով վարակեալները՝ ըստ մեծի մասին՝ ենթարկեալ են լինում մեղամաղձութեան, իսկ կանայք արդանդի հիւանդութեան (հիպոտանդրիա, իսթէրիա)․ այն ակտակրութիւններէն, որոնք որ զուգընթաց են լինում այս զղուելի տկարութեան, որպիսի են, տրտմութիւն, հառաչանք, արտասուք, սրտի տրոփ, շնչարդելութիւն, և ուշաթափութիւն: Առջա թորթորում են թաճը հիւթ, հազ․ յամբընթաց տենդ և թոքթախութիւն լինում են նոցա պատիժ իւրեանց սեպհական յանցանաց:

Գ․ Աստիկ ցաւեր են նոյնպէս բաժին այս հիւանդաց: Ինոցանէ ոմանք զանկատում են գլխի ցաւի համար, ոմանք կուրծքում, ստամոքսում և աղիքներում են զգում այն. նոցա պատահում են յօդա-

ցաւութիւնք և երբեմն ցաւադին ընդամնում մարմնոյ բոլոր մասերի, երբ որ փոքր ինչ պղ մասերը սեղմված էին:

Գ․ Այս ակտակրեալներու հէ թէ միայն երեսներումը դուրս են դալիս պաղպաջներ, և շատ անգամ քնթի մէջ, կրծոց վերայ և բարձից վերայ պալարներ և շատ անգամ սաստկագոյն քոր, և այս հիւանդներից մէկի ճակատին ելունդն էր դուրս է եկել՝ որի վերայ հիւանդը զանգատում էր:

Ե․ Նոնդական անդամոց կամ ամորձեաց մէջ զգում են ցաւեր, որոց սկզբնապատճառը նոյն իսկ մասերը են: Շատ հիւանդների ծննդական անդամը զրգրման ընդունակութիւնը կորուսանում է, ոմանց էլ սերման հիւթը իսկոյն թափվում է կամ փոքրիկ խտիղէն, կամ ամենաթոյլ զրգումունքէն, կամ դուրս գնալու ժամանակ ձղնելէն: Այս հիւանդներէն մեծ մասը տառապում են սաէպ սերմնակաթութեամբ, որ սպառեցնում է նոցա զօրութիւնքը, թէպէտև ճշմարիտ է,

որ այն հիւթերը աւելի նման են լինում՝
 ժահահոտ թարախի, կամ աղտեղի մա-
 դասի: Այլք տանջվում են ցաւալի ցցուե-
 լով առնացի անդամոց: Միզի դժուարաւ
 դուրս թափուելը, միզարգելութիւնը և միզի
 կիզիչ տաքութիւնը շատ հիւանդներու
 ստիպում են կրել շարաշար նեղութիւն-
 ներ: Առցամէն ոմանք ունին շատ ցաւա-
 կսկիծ ուռոյցներ ամորձեաց մէջ, առնացի
 անդամոց վերայ, միզի փամփուշտումը և
 սերմ բերող խողովակի պարկումը: Աւեր-
 քապէս կանանց հետ հազորդութիւն ու-
 նենալու անընդունակութիւնը, կամ զա-
 ւակասիրութեան հիւթոյ խանգարուիլը
 անում են նրանց ամենուն էլ անզաւակ,
 որոնք երկարատե ժամանակաւ անձնա-
 տուր են լինում այս յանցանքին:

Չ. Ստամոքսը խսպառ խանգարվում է,
 և հիւանդներից ոմանք չարչարվում են
 երկարատե որովայնախստութիւնից, միւս-
 ները տեռատեսութիւնից, խսկայլք՝ միայն
 նեխեալ հիւթ են ապաւիժում: Այս

վերջին նկատումն իմ միտքս է բերում Պ.
 Հոֆմանի յիշած հիւանդը, որի փորը,
 իւրաքանչիւր ձեռնաշարժութիւնից յե-
 տոյ, իսկոյն սաստիկ լուծում էր, որ և նորա
 ուժերը սպառեցնելու մի նոր պատճառ էր:

ՀԱՏՈՒԱԾ ՉՈՐՐՈՐԴ

Լեզինակի լեզու-նկեր:

Այն պատկերը, որ այս տեղ նկարա-
գրում է իմ առաջին դիտողութիւնը, զար-
հուրելի է: Այս ինքս զահի հարայ, երբ որ
առաջին անգամը տեսայ այս դժբաղդին,
որ սերմնահոսութեան ակտին էր ծառա-
յել, և այն ժամանակը աւելի հասկացայ,
քան որչափ կարող էի իմանալ խօսքերից,
դեռաւուրց մանկանց և պատանեկադ հա-
մար այն անդունդներու ահը և երկիւղը,
որոց մէջ որ նորա գահավեժ գլորվում են
իրանց կամքով:

1. Տ... ժամագործը ունէր լաւ միտք և
մինչև ի տասնեւեօթնամեայ հասակը էր
շատ առողջ: Այս տարիք որ հասել է,
սկսել է անձնատուր լինել ձեռնաշար-
ժութեան, և ամենայն օր կրկնում է եղել

երեք անգամ: Այս արարմունքի ժամա-
նակը նա կորուսանելու է եղել իւր գի-
տակցութիւնը, և զլին երկայնիչ մրկանքը
կծկուելու են եղել սաստիկ, այնպէս որ դէ-
պի քամակն էր քաշվում գլուխը, և պարա-
նոցը ուռչում էր: Գետ չէ եղել անցած
մէկ տարի, որ նա արդէն սկսել է զգալ
յետ սերմնահոսութեան մեծ թուլու-
թիւն, այլ այս հանգամանքը չեն կարողա-
ցել նրան յետս նահանջել այս պիղծ
գործքէն, նորա հոգին, անձնատուր լինե-
լով այս մոլութեան, էլ ոչինչ իւրիք չէր
պարապում, և այս յանցանքի կրկնու-
թիւնը օր ըստ օրէ աւելի և աւելի յա-
ճախել է, մինչև հասել է նա այն աստի-
ճան, որ սկսել է նրան մահը սպառնալ:
Շատ ուշ նորա խելքը գլխուն եկաւ. ցա-
ւը նորա մէջ այնքան զօրացել էր, որ նա
չէր կարողանում այնուհետև ոչինչ դե-
ղով բժշկվել, և ծննդական անդամքը
այնքան վաճառոտ էին դառել, և այնքան
թուլացել էին, որ առանց դորձունեու-

Թեան այս դժբաղդի կողմանէ սերմի հիւ-
թերը թորում էին: Փռքրիկ զրդիւր առա-
ջացնում էր իսկոյն մէկ թոյլ ցցուումն
առնացի անդամոյ, զինի որոյ վըայ էր
հասնում սերմնահոսութիւն, որով նորա
թուլութիւնը աւելանում էր: Մկանանց
այն կծկումն, որ նա առաջ զգում էր
միայն ձեռնաշարժութեան ժամանակը,
և նորա հետ ի միասին դադարում էր,
զարձաւ սովորական, և նրան հալումաշ էր
անում շատ անգամ առանց մէկ յայտնի
պատճառի, այնքան սաստիկ էր տանջում,
որ այդ ժամանակը, որ երբեմն աւելում էր
տասն և հինգ ժամ, և երբեք չէր լինում
քան զութ ժամն պակաս, նա զգում էր
բոլոր վրէ յետեի կողմն այնպիսի անտա-
նելի ցաւ, որ ոչ թէ միայն տնքում էր,
այլև բարձրաձայն գոռում էր, և այս բո-
լոր ժամանակը չէր կարողանում ոչ ու-
տել և ոչ խմել: Չափն կերկրելում էր, և
չէր երևում որ ակտակրութեանց ժամա-
նակը փոխուում լինէր: Հիւանդը կորցրեց

իւր բոլոր ոյժը, և վերջապէս բռնադատ-
ուեցաւ թողուլ իւր պաշտօնը՝ ինչպէս
մէկ մարդ, որ ոչինչ բանի ընդունակու-
թիւն չի ունենար, և ցաւերով վարա-
կեալ կլինի: Մէկ քանի ամսոց միջոցումը
նա փոքր առ փոքր թառամում էր, որով-
հետեւ ամեն օգնութիւններից զրկուած
էր, և նորամով աւելի արժանի էր խնցե-
լու, որ մնացած յիշողութիւնը, որ յետ
այսորիկ իսպառ անհետացաւ, անդադար
միտքն էր բերում իւր դժբաղդութեան
պատճառները, և աւելացնում էր խղճի
խայթը: Աս լսելով նորա դրութիւնը՝
զնացի նորա մօտ, և զտայ նրան ոչ թէ
կենդանի մարդու նման, այլ ինչպէս դիակ,
պառկած յարդի վերայ: Նա վտիտ էր և
զեղնած. ինքը աղտեղի, և զարշահոտ
այնքան, որ նորա բուրումն օգն էր ապա-
կանում և թունաւորում. չուներ զրեթէ
ոչինչ շարժումն, ծորեցնում էր քնթէն
մէկ դժգոյն և ջրալի արիւն. բեւանէն ան-
դադար բղետում էր փրփուրը— փորացա-

ւով գոյով իսպառ ուժէն ընկած, իւր անկողնումն էր արտաքս զնում՝ չհասկանալով իւր արածը: Սերմնակաթուծիւնը շարունակվում էր անընդհատ. աչքերը միշտ ճպռոտ էին, մթացած, պղտորված և անշարժ. երակը էր շատ փոքր, արագաշարժ և մեծաթիւ. շնչառութիւնը դժուարութեամբ էր կատարվում. չափազանց վախտէր, բացի ոտքերէն, որոնք որսկրսել էին արդէն ջրգողելով ուռչել: Զողւով էլ նա չէր քան զայս նուազ խանդարված. էր անխելք, անմիտք. չէր կարողանում երկու խօսք միմեանց հետ կապել. ոչ մտածում էր և ոչ հոգս քաշում իւր դրութեան համար. ոչինչ չէր զգում, բացի ցաւերէն, որ երեք օրը մէկ անգամ կրկնվում էին հանգերձ ամեն ախտակրութեան արկածներով: Նա դառաւ մէկ էակ շատ վատթար քան զանասունը, և իրմով ցոյց էր տալիս մէկ այնպիսի երևոյթ, որ նորա վերայ մտիկ անելու ժամանակը անհնար էր չսոսկալ և չսարսափել. և էլ

անհնարին էր կարծել՝ թէ նա մարդու նմանութիւն ունի: Նս իսկոյն սկսայ գործածել ամրացուցիչ դեղեր, որ մկանանց սաստիկ կծկողականութիւն արմատաքի հանեմ, և փոքր ինչ թեթեւութիւն տամ. բայց բը ժշկութեան շարունակութիւնը դադարեցրի, որովհետեւ տեսայ որ՝ նա չէ կարող նորա առողջութիւնը կազդուրել: Մէկ քանի շաբաթէն յետ մեռաւ՝ յունիս ամսին 1757, մարմինը ջրգողութենէն ուռչելով:

Այսու ամենայնիւ ոչ ամենեքին, որոնք որ մասնուած են լինում այս անգոսնելի և մոլեկան ախտին, լինում են պատուհասված այսքան սաստիկ. այլ չկայ նոցամէն մէկն էլ, որ գոնէ փոքր ինչ այն չարանքէն չը քաշէ: Եւ ատ կամ սակաւ կրկնութիւնը այն եղեռնադործութեան, կազմուածքի զանազանութիւնը, և բազմաթիւ կողմնակի հանգամանք յառաջ են բերում մեծամեծ զանազանութիւններ: Զաւերը, մանաւանդ որոնց որ ես եմ տեսել, են սոքա.

1. Ստամոքսի բոլորովին խանգարվելը, որ ոմանց մէջ կ'այտնվի ակորժակի կոր-
ցնելով, կամ դէպ ի կերակուրները ան-
կարգ ակորժակ ցոյց տալով, իսկ այլոց
մէջ սաստիկ ցաւերով՝ մանաւանդ մար-
սելու ժամանակը, անդադար փսխելով,
որ ոչինչ դեղով չի բժշկվիր, մինչև չեն
դադարիր այս չարագործութենէն:

2. Հնչառութեան գործարաններու
թուլութիւն, որկից յառաջ է գալիս չոր
հազ, համարեա թէ մշտնջենաւոր կեր-
կերումն կոկորդի, թուլութիւն ձայնի, և
դժուարաշնչութիւն (աշնհ) փոքր ինչ
շարժմանէն ևս առաջ եկած:

3. Բնդհանուր թուլութիւն նեարդա-
յին դրութեան:

4. Չափազանց թուլանալը զաւակա-
գործութեան անդամներու: Ամեն սեր-
մնահոսք համարեա թէ՛ զանկատում են,
որ նոքա միայն թոյլ զրգուումն ցանկու-
թեան են զգում, որովհետև սերմն սկը-
սում է խկոյն ծորել, երբ նոքա զգում

են զրգիւր, կամ թէ նոքա զանկատում
են, որ նոքա ոչինչ ցանկութեան վայել-
չութիւն չունին, և լինում են ըստ ամե-
նայնի անընդունակ: Վիշերային երազա-
փորձութիւնը կամ առանց այս ևս սեր-
մնակաթու թիւնը լինում է նոցա համար
սոսկալի պատիժ, և շատ անգամ յուսա-
հատութեան մէջ են ձգում նրանց, որոնց
այս զգայարանքը մեռածի նման են: Սեր-
մնահոսութենէն յետ միւս օրը նրանք ըզ-
գում են խոնջմունք, անփոյթութիւն, թու-
լութիւն, ձանձրութիւն, տխրութիւն,
վհատութիւն, և մանաւանդ ցաւ երիկա-
մունքի մօտ, ստամոքսի մէջ, զլսումը և
աչքերումը: Նոքա այնքան են փոխվում,
որ նոցա ճանաչելը անհնարին է լինում:

Բաց այս փոփոխութիւններէն, որ վե-
րըն յիշեցի, երևում է սերմնահոս ան-
ձանց մէջ չափազանց նուազութիւն ու-
ժոյ, սակաւ կամ աւելորդ դժգունութիւն
կրեսումը, երբեմն անընդհատ դեղնու-
թիւն, դուրս են գալիս խաղաւարտներ,

որ մէկը անցանում է, նորա տեղը միւսն է
 գոյանում, բոլոր երեսի վրայ տարածվե-
 լով, և մանաւանդ ճակատումը, քունքե-
 բումը և ճակատի վրայ և քնթի մօտ. չա-
 փազանց վտուութիւն և սաստիկ դիւրա-
 զգածութիւն տարեկան եղանակներու փո-
 փոխութեանց, մանաւանդ ցուրտին, աչքի
 թուլութիւն, տեսութեան բթութիւն, և
 ամեն հոգեկան ընդունակութեանց և մա-
 նաւանդ յիշողականութեան նուազու-
 թիւն: “Աս զգում եմ, զրեւ է մէկ այս-
 ” պիսի դժբաղտ, որ այս զաղիր ապիրա-
 ” տութիւնը նուազացրել է իմ ամեն ըն-
 ” դունակութեանց ուժը, և մանաւանդ
 ” յիշողականութեան: ”

Ինչ թող ներողութիւն տրվի այստեղ
 պարունակել մէկ քանի նամակներից հա-
 նած հատուածներ: “Ոքա” երբ որ առա-
 ջադրվին կարգաւ, այն ժամանակը կպատ-
 կերացուցանեն Ֆիզիքական խանդարմանց
 կատարեալ նկարագիրը, որոնք առաջա-
 նում են սերմնահոսութիւնից: Այս հառ-

ուածները այժմ ղեկավարած կլինէին առա-
 ջին տպագրութեան մէջ ևս, եթէ խափա-
 նարար չլինէր լեզուն, որով նոքա զրուած
 էին: “Աս պատահեցայ ապարադու-
 ” թեան, նման այլոց պատանեկաց, (զը-
 ” բում է հիւանդը կատարեալ հասակի
 ” մէջ,) ստանալ այս սովորութիւնը, որ
 ” փնասակար է մարմնոյ էլ, հոգւոյ էլ: Այս-
 ” ջապէս երբ հասակս զարգացաւ, և խել-
 ” քս կազդուրվեցաւ, դժուարութեամբ
 ” կարողացայ այս թշուառացուցիչ սովո-
 ” րութենէն իմ անձը ազատել, սակայն՝
 ” այս ակտը թողեց շատ վատթար հե-
 ” տեանք: Ախտակրութիւններ և չափա-
 ” զանց զգացողականութիւն ներդրային
 ” դրութեան և այլ փոփոխութիւններ որ
 ” այն աղբիւրէն են բղտում, ընթացա-
 ” կից են թուլութեան, ծանրութեան,
 ” ձանձրութեան, անձկութեան, և այս
 ” ամենը ծանրացած են ինձ վերայ: Աս
 ” մաշվել եմ անդադար սերմնակաթու-
 ” թենէն. երեսս այնքան դժգունացած է

„որ նման է դիակի մարմնոյ. թուլութեան
 „պատճառաւ ինձ շատ դժուար էր լինում
 „ո՞ր և իցէ շարժումն առնել. ոտքերուս
 „թուլութիւնը երբեմն այնքան սաստիկ է
 „լինում, որ հազիւ եմ կարողանում
 „կանգնել և բնաւ չեմ համարձակվում
 „սենեկէս դուրս գալ. մարսողականու-
 „թիւնս այնքան խանգարուած է որ կե-
 „րածս երեք կամ չորս ժամուց յետոյ
 „արտաթորվում է առանց փոփոխու-
 „թեան: Աուրձքս լինէ լինում մաղասով,
 „որ ինձ տաղտկացնումէ, իսկ խիստ
 „յետոյ սաստիկ թուլութեան մէջ եմ ընկ-
 „նում: Եւհա իմ թշուառութեանց պատ-
 „կերը: Բայց սոքա ինձ համար աւելի այն
 „մասին են լինում տառապեցուցիչ, որ
 „ես հաւաստի եմ, որ միւս օրը քան
 „զանցեալն աւելի վատթար պիտի լինի:
 „Արք՝ ասեմ, ես չեմ կարող ինձ պատ-
 „կերացուցանել, թէ մէկ այլ մարդ ևս կա-
 „րող է լինել ծանրաբեռնեալ այն ցաւե-
 „րով, որոց ես եմ ենթարկուած: Եւանց

„նախախնամութեան առանձին օգնակա-
 „նութեան ես չէի կարող տանիլ այս ծա-
 „նրը և անտանելի բերը: „

Սարսափելով ընթերցայ ես նոյնպէս
 մէկ ուրիշ հիւանդի նամակի մէջ այս օտա-
 բոտի ստորագրութիւնը, որն որ՝ որքան
 մտքումս է՝ այս տեղ կամենում եմ զետե-
 ղել: “ Աթէ ինձ հաւատքս արգելք չդառ-
 „նար, ես վաղուց էի իմ կեանքս վերջա-
 „ցրել, որ ինձ համար աւելի անտանելի
 „էր այն պատճառաւ, որ այս ամէն բա-
 „նի առիթ տուողը ես ինքս էի և իմ
 „անխելքութիւնը: „ Աւարդարեւ, կա-
 բող է լինել աշխարհքի երեսին վիճակ
 քան զայս, որ մարդ միշտ լինի սրտնեղու-
 թեան մէջ և անձուկ ունենայ: Սրան հա-
 մեմատելով՝ ցաւը ոչինչ է. և եթէ անձ-
 կութեան և սրտնեղութեան հետ կցորդ-
 վում են ուրիշ հիւանդութիւններ ևս,
 այնուհետեւ զարմանալի չէ, որ հիւանդը
 կսկսի ցանկանալ մահուան, ինչպէս մէկ
 մեծ բարի բանի, և կեանքի վրայ այնպէս

մտիկ կտայ, ինչպէս մէկ իսկական տարա-
բաղտութեան վրայ, երբ է կարելի կեանք
կոչել կատարեալ թշուառութիւնը: Եւրբ
չեմ կարող ապրիլ, ուրեմն թոյլ տուէք՝
որ մեռանիմ. դժբաղտին աւելի քաղցր է
մահը, բայց ցանկացած մահը նրամէն
փախչումէ:

Եյս հետեւեալ ստորագրութիւնը աւե-
լի համառօտ է, և այնքան սոսկալի չէ:
« Ես ի մանկութեան հասարէս ունեցայ
,, ապաբաղտութիւն, եօթն և ութ տարի-
,, ներուս միջոցումը, այս կորստական սեր-
,, մնահոսութեան սովորութիւնը ստանալ,
,, որ շուտով իմ մարմնոյ կազմութիւնը
,, խանգարեց. մանաւանդ ահա քանի տա-
,, բի է որ չափազանց տառապակրութեանց
,, մէջ եմ. իմ ջղերս անչափ թուլացել
,, են. ձեռքերս ուժ չունին, միշտ գողգո-
,, ջում են, և միշտ քրտինքի մէջ են:
,, Օգուժ եմ ստատիկ ցաւեր փորիս մէջ,
,, կոներումս և ազդրներումս, երբեմն մէջ-
,, քումս և կուրծքումս. և քան զամենը

,, ստէպ ստէպ չարչարում է հազը. աչքերս
,, միշտ յողնած և անզօր, ախորժակս կե-
,, րակուր ուտելու համար անյաղ, բայց ին-
,, քըս վատուժանում եմ, և երեսս օրըս-
,, տօրէ դառնում է աւելի հիւժաղէմ: »
Ընթերցողը կարող է գտնել բժշկու-
թեան հատուածի մէջ թէ սորա դէմ ինչ
հնարք են գործածում, որ օգուտ է բե-
րում:

« Ինութիւնը, գրում է երրորդը, բա-
,, ցեց իմ աչքերը, որ տեսայ իմ թու-
,, լութեան պատճառը, և այն անդունդի
,, ահը, որոյ մէջ գահավէժ էի դրովել,
,, երբ որ իմ յանցանաց գործիքի վերայ
,, երեւեցան պաղպաղներ կամ պալարներ.
,, և երբ սկսեցի թուլութիւն զգալ իմ
,, չարագործութիւնս կատարելու միջոցին,
,, և էլ տեղ չմնաց երկբայելու իմ հի-
,, ւանդութեան պատճառի համար: »

Եւս ոք ևս գրել է ինձ « Թէ նա այս
,, գործը կատարելու ժամանակը՝ երեսի
,, վերայ այնպիսի ցաւ էր զգում, ինչպէս

,, որ կզգայ մարդ երբ նորա երեսը ծակեն
 ,, ասեղներով : Տկարութեան առաջին
 ,, նշանները եղել են բազմաթիւ պաղ-
 ,, պաջներ երեսին, լանջաց վերայ, մէջ-
 ,, քումը, հանդերձ ընդհանուր և շարու-
 ,, նակ անհանդստութեամբ : Յետ այսո-
 ,, րիկ շուտով մարմնոյ և մանաւանդ հո-
 ,, դեկան ընդունակութեանց տկարանալը
 ,, ձգել են նրան խորին մեղամաղձութեան
 ,, և զարհուրելի և անպատմելի վիճակի
 ,, մէջ : Եւթն տարի նա չունէր կարողու-
 ,, թիւն ոչինչ աշխատանքի պարապելու,
 ,, և մէկ երջանիկ վայրկեան չէ ունեցել :
 ,, Եւս ապրում էի, ասում է նա, միայն
 ,, այն մասին, որ անձկութիւն և սրտնե-
 ,, ղութիւն կրեմ, հոգեկան վրդովմունք,
 ,, սաստիկ ննջումն և այնքան զարհուրելի
 ,, ապշութիւն, որ ինձ հետ խօսելիս՝ ես
 ,, միայն ձայն էի լսում և ոչինչ չէի հաս-
 ,, կանում : Ոչ ում էի ուղեղիս մէջ սաս-
 ,, տիկ ցաւեր, և վեղս և բոլոր մարմինս
 ,, ծանրացել էր : ,,

Եւս կարող էի այսանդ աւելցնել ան-
 թիւ բազմութիւն ստորադրութեանց այս-
 պիսի թշուառութեանց. բայց թողնելով
 ամեն միւսները, միայն երկու կամ երեք
 նորագոյնները մէջ կրերեմ : Ահլ անձն,
 որ ծաղկեալ հասակի մէջ է, մէկ քանի
 ժամանակ առաջ քան զայս գրել էր ինձ
 այսպէս. “ ես ի մանկութենէ ստացել էի
 ,, մէկ զարշնել սովորութիւն, որ իմ առող-
 ,, ջութիւնս քանդեց. զոչում եմ ծան-
 ,, րութիւն, և պտոյտ գլխի, վասնորոյ և
 ,, սպասում եմ կաթուածի, թէպէտեւ
 ,, նախապահպանողութեան համար ինձ-
 ,, մէն արիւն առին, բայց շուտով հասու
 ,, եղան, որ այս ինձ համար աւելի վատ
 ,, եղաւ : Իմ կուրծքս սեղմած է, ուստի
 ,, և շունչս դժուարութեամբ եմ քաշում :
 ,, Եւս ատ անգամ ստամոքսիս մէջ ցաւեր
 ,, եմ զգում, և փոխ առ փոխ ցաւ եմ
 ,, քաշում բոլոր մարմնոյս ամեն անգամոյ
 ,, մէջ : Բոլոր օրը նիրհում եմ և շփոթ-
 ,, ված եմ. զիշերը քունս վրդովում է և

„ամբոխովում, և ինձ բնաւ զօրութիւն չէ
 „տալիս. շատ եմ քորովում, դժգոյն եմ,
 „աչքերս զօրութիւն չունին և ցաւագար
 „են, երեսիս դոյնը դեղնել է, բերանէս
 „գարշելի հոտ է գալիս, և այլն: „

“Եւ չեմ կարողանում, զրել էր միւսը,
 „երկու հարիւր քայլ ման գալ առանց
 „հանգստանալու. ուժիս պակասիլը չա-
 „փազանց է. բոլոր մարմնիս մէջ զգում
 „եմ սաստիկ ցաւ, և մանաւանդ ուսա-
 „գլուխներումս. տանջվում եմ կրծա-
 „ցաւից. և թէպէտ ունիմ կերակուր ու-
 „տելու ակորժակ, այլ այն ևս իմ դրժ-
 „բաղտութիւնն է. որովհետեւ ուտելուց
 „յետոյ իսկոյն ստամոքսումս ցաւ եմ ըս-
 „կաում զգալ և, ինչ որ ուտում եմ,
 „նոյնը ևս արտափսխում եմ: Եթէ մէկ
 „կամ երկու երես զիր կարգամ, աչքերս
 „լեքցվում են արտասուէքով, և ծած-
 „կրվում են, և շատ անգամ ակամայ
 „հակառակում եմ: Առնացի անդամս
 „այնքան թոյլացել է, որ էլ անընդու-

„նակ է զրգոմանց, թէպէտ և երբ ձեռ-
 „նաշարժութեամբ զրգովում է, չէ խա-
 „փանում սերմնահոսութիւնը. սակայն
 „չէ կարողանում դուրս հանել սերմը,
 „և այնքան փոքրանում է և դձկվում է,
 „որ հազիւ թէ կարելի է որոշել արական
 „կամ իղական սեռը: „

Երբորդը, որ մատնվել էր այս օտակալի
 ակաթին, իւր տասներկու տարեկան ժա-
 մանակէն, երևում էր տկարացած աւելի
 հոգւով, քան թէ մարմնով:

“Եւ զգում եմ, որ բնական ջերմութիւ-
 „նըս օրըստօրէ նուազում է. զգացողու-
 „թիւնս արդէն ակներեւ բթացել է չա-
 „փազանց. երեակայութիւնս խանգարո-
 „ւել, իրականութեան զգացումն անհե-
 „տացեալ է. ինչ որ աչքիս առջեւ պա-
 „տահում է, կարծում եմ թէ ցնորք են:
 „Եւ մեծ դժուարութեամբ եմ հասկա-
 „նում, և երբէք միտքս վրէս չի լինում,
 „մի խօսքով ես զգում եմ, որ փոքր առ-
 „փոքր ոչնչանում եմ, թէև քունս կո-

„րաճ չէ. կերակրոյ ատորժակս կայ, և երե-
 „սիս գոյնը բաւական թարմ է:”

Հատ անդամ սորա հետեանք է լի-
 նում մեղամաղձութիւն (ипохондрія). և
 եթէ մտածողութեան անձնատուր եղած
 մարդը սկսի այս ախտին ծառայել, նա կա-
 րող է առաջացնել ամեն թշուառ ախ-
 տակրութիւններ, և կանէ նոցա անբու-
 ժելի: Այս տեսել եմ, որ այս երկու պատ-
 ճառները միաւորվելով միւսին՝ պատճառ-
 ւել էին անհանգստութիւն, մտատան-
 ջութիւն, և անտանելի անձկութիւն. և
 բազմապատիկ մտադիւր զննութիւնքը ցոյց
 են տուել ինձ, որ սեւամաղձ մարդոց մէջ,
 որք երբեմն կարող են ունենալ խելագա-
 րութիւն կամ ցնորումն, սերմնահոսու-
 թիւնը փութացուցանում է ախտակրու-
 թիւնքը: Այս երկու պատճառներէն՝
 խանգարված ուղեղը աստիճան առ աս-
 տիճան կորցնում է իւր ամեն կարողու-
 թիւնը, և ախտակրեալը վերջապէս ընկ-
 նում է թուլութեան մէջ, որ միայն ընդ-

հատվում է երբեմն երբեմն կատաղու-
 թեամբ:

Բնագնին մարդոց յիշատակարանները
 պատմում են մէկ մարդու համար, որ ե-
 ղել է մեղամաղձոտ, և Հորանիոսի խոր-
 հրդով իւր անձուկը ցրուելու համար
 գործ է ածում եղել զինի. և երբ անձ-
 նատուր է եղել միւս կերպ վայելչութեան,
 իւր երկրորդ ամուսնութեան առաջին օրե-
 րումը ընկել է մէկ այնպիսի զարհուրելի
 մոլեգնութեան մէջ, որ հարկադրվել են
 նրան կապել շղթաներով:

Պ. Ժաքէն՝ իւր՝ անդամալուծութեան
 բացատրութեանց մէջ թողել է մեզ հա-
 մար մէկ մեղամաղձոտի պատմութիւն,
 որուն այս կերպ աւելորդ զաղրադործու-
 թիւնները ձգել են թոքախտութեան մէջ,
 որ խելացնորութեան հետ միաւորվելով՝
 մի քանի օրուայ մէջ սպանել է նորան:

Յայտնի է՝ որ վերնոտութեան ախտա-
 կրութիւնքը՝ երբ որ զուգընթաց լինին
 սերմնահոսութեան, աւելի սաստիկ անզօ-

րութիւնն և ապշութիւնն են պատճառում,
քան թէ այլք. կանանց մերձաւորութիւնը
յառաջ է բերում այս վերնոտութեան
ախտակրութիւնը այնպիսի անձանց մէջ,
ով որ ունի այս հիւանդութիւնը. և այս
խիստ պատճառին Պարոն Ֆան - Սվեթէնը
ընծայում է այն տառապանքը, որին են-
թարկվում են հիւանդները ստեպ ստեպ
ախտակրութիւնից յետոյ: Պ. Վեդիէր
ճանաչում է եղել մէկ վաճառականի Մոն-
պէյիէ քաղաքումը, որ երբեք չէ կարողա-
ցել ունենալ այսպիսի մերձաւորութիւն
կանանց, որ նորա յետեւէն իսկոյն վրայ
չհասնէր նրան վերնոտութեան ախտա-
կրութիւն:

Պալենոս բժիշկը ևս արած ունի սոյն
օրինակ դիտողութիւն, և շենրիկ Ֆան-
շէրս հաստատում է մի և նոյնը: Վեր-
ջապէս ես ինքս ևս ունեցայ բարեղէպ մի-
ջոց ստուգել այս: Պարոն Ֆան - Սվեթէն
ճանաչում է եղել մէկ վերնոտի՝ որ իւր
ամուսնութեան առաջին զիշերը ունեցել

է իւր ցաւի ախտակրութիւնը: Պ. Հոֆ-
մանը ճանաչում է եղել մէկ անպատկառ
կին, որ իւրաքանչիւր մերձաւորութիւնից
յետոյ, պատահում է եղել միշտ վերնո-
տութեան: Այս տեղ քաջադէպ հարկա-
ւոր է նկատել և այն, ինչ որ Պ. Ռոյէրգա-
ֆը հաստատում է իւր՝ նեարդական հի-
ւանդութեանց համար շարադրութեան
մէջ, ապացուցանելով թէ մերձաւորու-
թեան ժամանակը բոլոր նեարդերը փա-
սկում են և շատ անգամ առաջացուցանում
են մահ: «Այս պատմում է մէկ կնոջ համար,
որ ամեն մէկ մերձաւորութեան ժամանակը
ուշադնաց էր լինում երկարատեւ թալկու-
թեամբ. և մէկ այր մարդոյ համար էլ
պատմում է, որ մերձաւորութեան առա-
ջին անգամին մեռել է, որովհետեւ ցնցմանց
և ջղաձգութեանց սաստկութիւնը նրան
հասցրել են կատարեալ կաթուածի: Այս
կարդացել եմ մէկ գերազանց շարադրու-
թեան մէջ, որով Պ. Սէվաթը հարստա-
ցրել է բժշկական ուսումնի, մէկ առանձին

տեղեկութիւն, և զուցէ թէ միակ իսկ, մէկ այր մարդու համար, որ այս հեշտասիրութեան մէջ ստացել է ջղաձգական ցնցումներ, (որ տեւել է 12 տարի,) որք նորա բոլոր մարմինը լարել են և զրկել են նրան ամեն զգայութիւններէն, և նոյն իսկ գիտակցութենէն, այնպէս որ նորա կիներ չկարողանալով տանել իւր վերայ այն ծանրութիւնը, հարկադրվել է իւր վրից անկողնի վերայ ցած բերել. սերմնահոսութիւնը պատահել է՝ երբ առնացի անդամը թառամել է, և երբ մարմինը թմրել: Հետո այսպիսի դիպումներ պատմում է Պ. Հալերը՝ իւր՝ Բոյերգաֆի շարագրութեանց վերայ արած ծանօթութեանց մէջ, որոց նմանը շատ կը գտնվին և այլ զննողաց աշխատութեանց մէջ:

Վան զայս վերադոյն ասուել էր, որ սերմնահոսութիւնը պատճառում է վերնոտութիւն, և այս աւելի ստէպ է պատահում, քան որչափ նորա համար կարծում են: Ուրեմն զարմանալի չէ, որ այս

գործողութիւնը վերանորոգում է այն ախտակրութիւնը, և աւելի զարմանալի չէ, եթէ այս պատճառաւ վերնոտութիւնը դառնում է անբուժելի: Այս բոլոր մարմնոյ ընդհանուր լարումը, որոյ ազագաւ գրում է Բոյերգաֆ, է այն ախտակրութիւններու մէկը, որ շատ հազիւ է պատահում: Աս այն տեսել եմ միայն մէկ անգամ, բայց կատարեալ աստիճանի մէջ: Հաւը սկսել է վզի և մէջքի լարմամբ, յետոյ այս տեղերէն տարածուել է դէպ ի միւս անդամները: Աս տեսայ այս թշուառ պատանին իւր մահէն մէկ քանի ժամանակ առաջ. նա չէր կարողանում այլ դրութիւն ունենալ, բայց եթէ միայն մէջքի վրայ պառկել անկողնումը. ոչ ձեռքերն էր կարողանում շարժել, ոչ ոտքերը, և առհասարակ անկարող էր որ և իցէ շարժումն անելու. մինչև անգամ կերակուրը չէր կարողանում ինքը առնուլ, եթէ որ մէկ այլ ոք բերանը չէր դնում: Աս ապրեցաւ մէկ քանի շաբաթ ոչ ոյս

սյորմիլեի դրութեան մէջ և մեռաւ, կամ լաւ ևս շեջաւ համարեա թէ առանց տանջանաց:

Յետ այսորիկ ես տեսայ մէկ այլ զարհուրելի օրինակ այս ամեն անդամներում մահաբեր անշարժութեան, որ արժանի է այստեղ գրուելու: Ինձ հրաւիրեցին 10ին փետրվարի 1760 ամի, գեղ, մէկ քառասուն տարեկան մարդու պցելութիւն, որ առաջ եղել է շատ ուժեղ և առողջ, բայց ունեցել է արբեցութեան և հեշտախտութեան անժառկալութիւն, իւր մարմնոյ ուժերը շուայլութեամբ վատնելով: Այն օրերէն մեկ քանի ամիս առաջ դորա հիւանդութիւնը սկսել է ոտքերի թոյլութեան, որ սախլել է նրան մանգալու ժամանակը դանդաղել, որպէս թէ շատ ժամանակ հարբած լինելով: Երբ ծագայելու միջոցը նա վեր է ընկնում եղել դիւր և հաւասար անդերումը ևս, և չէ կարողանում բնաւ սանդուխքէն վայր իջանել առանց մէկ դժուարութեան,

և գրեթէ չէ համարձակվում իւր սենեկէն դուրս գալ: Ձեռները սկսում են սաստիկ դողդոջալ, և գրել բնաւ չէ կարողանում մէկ քանի բառ՝ առանց մեծ դժուարութեան, և այն ևս շատ վատ: Թէպէտ խօսքը պարզ էր, բայց լեզուն չէր կարողանում ունենալ իւր նախկին դիւրաշարժութիւնը, և օր յօրէ դէպ ի վատն էր դառնում: Սակայն միտքը դեռ անփնաս էր: Աերակրոյ ակնորժակ ունէր, և հանդիստ քուն, բայց անկողնումը դժուարութեամբ էր շարժում:

Ինձ երևում էր, որ նորա հիւանդութեան պատճառ էր աւելորդ սերը կանանց և արբեցուցիչ ըմպելիները: Աս կարծում էի, որ այն չափից դուրս աւելորդութիւնները կարող էին պատճառ դառնալ, որ նորա մկանտները ընկան այն ցաւերու տակը: Տարւոյ եղանակը անյարմար էր բժշկելու համար, բայց հարկաւոր էր որոնել հնար, որ հիւանդութեան առաջքը առնվի, որ աւելի չը զայրանայ և

չը տարածուի: Այս պատճառաւ ես նրան
խորհուրդ տուի իւր մարմինը շփել տալ
թաւասպով (Ֆլանելով), և գրեցի մէկ քա-
նի կազդուրիչ դեղորայք: Աս մտադրեցի
այն դեղորէից գործածութեան քանակը
քիչ քիչ աւելցնել, և ամառան սկիզբը
սառը ջրի մէջ լողանալ տալ: Մէկ քանի
շաբաթէն յետ ձեռնների դողդոջալը՝ թը-
ռուում էր՝ թէ նուազում է: Ապրիլ ամ-
սին խորհուրդ կազմեցինք բժշկական, և
այն հիւանդութիւնը ընդունեցինք այն
դիպուածի պտուղ, որ նա երկու տարի
առաջ՝ մէկ քանի ամիս շարունակ նըս-
տած մէկ նոր բռած տան մէջ՝ գիր է գը-
րում եղել: Այս վճիռէն յետ նշանակե-
ցինք ջերմ բաղանիսներ գործ ածել, ճար-
պով շփել և քրտնաբեր և նեարդային
զրութիւնը հանգստացնող փոշիներ տալ,
այլ փոփոխութիւն չյառաջացաւ: Յու-
նիս ամսին խորհուրդը միւսանգամ վճռեց,
որ հիւանդը երթայ Ադբեան (1790 առ
1791) ջրերը: Այլ ևս որ նա այս ջրերից

վերադարձաւ, աւելի ևս դողդոջում էր և
մարմինը աւելի լարուած էր: Այս ժամա-
նակէն սկսած մինչև 1764 ի յունվարը ես
նրան տեսել եմ միայն երեք կամ չորս
անգամ:

1762 թուին, նա չգիտեմ որոյ խորհր-
դով Գրանկֆորդէն գրել է տուել Օնա-
նիայի դեղը, որ ոչինչ օգուտ չէ բերել:
Նա այն դեղը անցեալ տարի էլ էր գործ
ածում, բայց օգուտը շատ սակաւ էր: Հի-
ւանդութիւնը զօրանում էր օր ըստ օրէ,
և մահէն մէկ քանի ժամանակ առաջ՝ ոչ
թէ միայն չէր կարողանում ոտից վերայ
կանգնել, այլև ձեռքը կամ բազուկը շար-
ժելու գօրութիւն չունէր: Ահաւորի դժ-
ուարաշարժութիւնը աւելացաւ, ձայնը
այնքան նուազեցաւ՝ որ հազիւ էր լսվում:
Այն մկանունքը, որ զլուրը կանգուն
բռնելուն են նպաստում, այնքան ուժա-
թափ եղան, որ զլուրը միշտ դէպ ի լանջ-
քըն էր հակում: Միշտ ցաւ էր զգում
մէջքումը, քունը և կերակուրի անորոշա-

կը քիչ քիչ նուազեցան, և իւր կենաց վերջին ամիսներումը՝ հիւանդը դժուարութեամբ էր կուլ տալի: Վրիստոսի Նը- նոգեան տօնէն սկսած հիւանդը շնչարգելութեամբ տառապում էր, անկանոն ջերմ- նախտութեամբ տանջվում, մանաւանդ ա- չաց լոյսը աւելի մթնացաւ: Այս երբ տեսայ նրան Յունվար ամսին, բոլոր տիւր, գիշե- րի մեծ մասը անցուցանում էր աթոռի վերայ, մէջքով յեցած աթոռի թիկուն- քին, և ոտքերը այլ աթոռի վերայ դրած և երկայնացուցած, գլուխը միշտ դէպի առաջ էր կախվում, և նորա մօտ կայր մէկ մարդ, որ անդադարնարա դրութիւնը փո- խում էր, գլուխը բարձրացնում էր, կե- րակուր էր ուտեցնում, ընչադեղ կամ ծխախոտ էր տալիս, քրտինքն էր կամ քինթը սրբում, և մտադիւր անկանջ էր դնում՝ թէ նա ի՞նչ է ասում, կամ ի՞նչ է ուզում: Իւր կեանքի վերջին օրերումը նա իւր խօսքերը վանկ վանկ էր բերանէն հանում, որ այնպէս գրում էին, որ իմա՝

Նան թէ ի՞նչ է ասում: Ցեսնելով՝ թէ ևս նրան ոչինչ յոյս չեմ տալիս, և միայն գործ եմ ածում այնպիսի դեղորայք, որ նորա սրտնեղութիւնը և ջերմը կարողա- նան մեղմել, և կամենալով փոքր ինչ աւե- լի երկարացնել իւր կեանքը, որչափ կարե- չի է, մէկ այլ մարդու խնդրել էր, որ ինձ իմաց անեն, և իւր հիւանդութեան ճշմա- րիտ պատճառը ինձ յայտնեն, խոստովա- նելով, որ ամեն բանի սկիզբն ձեռնաշար- ժըն է եղել, և թէ նա շատ ժամանակ ա- ռաջ է այս ամօթալի ախտին ծառայել և այնքան շարունակել է, որքան որ կարողա- ցել է, և թէ նա զգում էր, որ իւր հի-ւանդութիւն և ախտակրութիւնքը աւե- լանում էին նոյն չափով, որ չափով նա այդ մոլութեանը անձնատուր էր լինում: Այս այս ամենը իմացայ մէկ քանի օր յե- տոյ, և այս խոստովանութիւնը ինձ հաս- կացուց, որ Օնանիայի դէմ դեղորեկից գոր- ծածութեանը ի՞նչն է նրան հարկադ- րել:

Տեշտասիրութեան անբարեխառնութիւնքը ոչ թէ միայն կարող են առաջացնել հիւժական հիւանդութիւն, այլեւ երբեմն արաղընթաց տկարութիւններ, և միշտ սաստկացնում են ուրիշ պատճառներէն յառաջացած հիւանդութիւնները: Հիպոքրատ իւր համաճարակ ցաւերու վրայ գրուածներու մէջ թողել է մեզ համար մէկ տեղեկութիւն մէկ դեռաւուրց մարդոյ համար, որ աւելորդ հեշտասիրութենէն, իդասիրութենէն և արբեցութենէն տանջվում էր տենդով, որոյ հետ կային սաստիկ, անկարգ և վերջապէս մահաբեր ախտակրութիւններ:

Այն ամենը, ինչ որ այս մասին գրում է Պ. Հոֆմանը, արժան է, որ այս տեղ պարունակվի: Նկարագրելով հեշտասիրութեան վտանգները վերաւորեալների համար, քննում է այն՝ ինչի որ ենթարկվում են այն անձինք՝ որք հեշտասիրութեան մատնուելուց յետոյ տենդ են ստանում: Այսում է ստորագրել այն, Վար-

րլիցիոս Վէ. Հելդենի դիտողութիւնը, որ ասում է, թէ մէկ մարդ՝ մի կնոջ հետ մերձաւորութիւն ունենալուց յետոյ ըզզում է երկու կողքերում խիթք, որ եօթըն օր է տևում և սաստիկ քրտինքով վերջանում: Իսկ տասներորդ օրը սաստիկ ջերմնախտութիւն է ստանում չափազանց դողով, և երեքտասներորդ օրը մեռնում է: Վարձեալ նոյն բժիշկը պատմում է մէկ յիսուն տարեկան մարդու համար, որ տանջվում էր ռոնառութեամբ, (պատաղորոս ցաւով) և էր անձնառուր հեշտասիրութեան և զինւոյ, որ կրծացաւէն առողջանալու առաջին օրերումը, մի կնոջ հետ մերձաւորութիւն ունենալէն յետ ստացաւ մարմնոյ ամեն անդամներու մէջ դողդոջումն, երեսը չափազանց կարմրեցաւ, սկսաւ տանջվիլ սաստիկ տենդով, և նոյն ցաւի ախտակրութեամբ, որից նա աղատվելու վերայ էր, բայց աւելի սաստիկ քան առաջին անգամը, և անկաւ մեծ վտանգի մէջ: Վէտելդէն յիշատակում է

նոյնպէս մէկ մարդու համար, որ չէր կարող
 ղանուում կանանց մերձաւորութիւն կատա-
 րել առանց այն, որ չստանայ երկարատե-
 ջերմիկ և տենդի ակտակրութիւններ: Այս
 ամենք վերջացնում է Բարտողենիի դիտո-
 րութիւնով, որ տեսել էր, թէ մէկ նորա-
 մուսին մարդ իւր ամուսնութեան միւս օրը,
 ամուսնական պարտաւորութեան անչափա-
 ւոր կատարելու պատճառաւ, ստացել էր
 սաստիկ ջերմն, որոյ հետ զուգընթաց էր
 մեծ թուլութիւն, ուշադնացութիւն, որո-
 վայնի փքումն, չափազանց ծարաւ, անհան-
 գիստ երազներ, և մեծ անհանգստութիւն.
 սակայն բժշկվեցաւ հանգստութեամբ և
 մէկ քանի ամրացուցիչ դեղորէիւք:

Պ. Ընտ տեսել է, որ երկու նոր ամու-
 սինք, իւրեանց հարսանեաց առաջին շա-
 բաթումը սկսել են տանջվել սաստիկ և
 անընդհատ ջերմնակտուութեամբ, որոնց ե-
 րեաները կարմրել է և ուռել է: Այլը
 զգում էր մէջքումը սաստիկ ցաւ, և եր-
 կուսն էլ մեռան մի քանի օրից յետոյ:

Պ. Վ անտէրմոնդ ստորագրում է մէկ
 այնպիսի տենդ, որ առաջացել է դարձեալ
 այս պատճառէն, և եղել է նոյնպէս եր-
 կարատե, և զուգընթաց զարհուրելի ակ-
 տակրութեանց, բայց նորա բուժումն եղել
 է աւելի աջողակ, քան այն հիւանդի բը-
 ժշկութիւնը, որն որ Լիպպոկրատէսն է
 ստորագրել: Եւ այս տեղ չեմ դնիր Պ.
 Վ անտէրմոնդի ստորագրութիւնը, որով-
 հետե շատ լայնատարած է. այլ խորհուրդ
 կտամ բժշկներուն նորա դրքի մէջ ըն-
 թեւունը, որ ամեն տեղ կարելի է գտնել:
 Բայց յետոյ այս ակտակրութեանց բու-
 ժելու համար կըխօսիմ:

Պ. Սովածը ստորագրում է այս հի-
 ւանդութիւնը մարտածներու պոչիւ
 րէ անուանով: Նոցա բազկերակը լինում
 է երբեմն լի և ամուր, երբեմն թոյլ և փո-
 քրր. մէզը՝ կարմրագոյն. մարմնոյ մօրթը՝
 չոր և տաք. նոքա զգում են անդադար
 ծարաւ, և չեն կարողանում քնել: Եւ
 տեսել եմ 1761 և 1762 թուերումը՝ երկու

դեռաւուրց մարդիկ, շատ առողջ և ու-
ժեղ, որ հիւանդացել էին՝ մէկը ամուսնու-
թեան երկրորդ օրը, միւսը՝ երկրորդ գիշե-
րը, առանց մրսողութեան, սաստիկ տեն-
դով, որոյ զուգընթաց էին ստէպ և ա-
մուր զարկ բազկերակի, անհանդիսատ ե-
րազներ, սակաւ ինչ ջղաձգական ցըն-
ցումներ, և այլ անտանելի անհանդըս-
տութիւններ: Միւսը աւելի շատ ակտա-
կրութիւններ ունէր և մեծ դժուարու-
թեամբ էր միզում: Այնպէս ևս կարծում
էի, թէ զինուոյ անբարեխառն գործածու-
թիւնը նոյնպէս շատ էր օգնել այս ակ-
տակրութեանց յառաջ գալուն, բայց յի-
տոյ կատարելապէս իմացայ, որ այնպէս
չէր, մանաւանդ երկրորդին վերաբերու-
թեամբ: Արիւն օրէն յետ երկուսն էլ
առողջացան: Այն հանգամանքը, որ պա-
տահել էր հիւանդանալու ժամանակին,
և հիւանդութեան յատկութիւնները ան-
կասկած են անում հիւանդութեան պատ-
ճառը: Տրամադրութիւնները ցոյց են տո-

ւել ինձ, որ ձեռնաշարժերի արագընթաց
հիւանդութիւնները լինում են շատ վը-
տանգաւոր. ընդհանրապէս նոցա ընթաց-
քը լինում է անկանոն, ակտակրութիւն-
ները աննման և շրջանները անկարգ:
Մարմնոյ կազմութիւնը անզօրացած լի-
նելով՝ չի կարողանում յաղթահարել
ցաւերին և ամենայն ինչ պիտի բժշկի ճար-
տարութեան ապաստան անել: Աւ որով-
հետեւ նոցա մէջ չի լինում երբեք կատա-
րեալ ընդհատումն ցաւոց, (սխալ) այս
պատճառաւ նոցա հիւանդութիւնը մը-
նում է մի անորոշ դրութեան մէջ, և
վշտացեալը զգում է աւելի տկարութիւն,
թուլութիւն, քան թէ ուժ և արիու-
թիւն, և այդ դրութիւնը պահանջում է
շատ մտադիւր հոգացողութիւն, որ մէկ
երկարատեւ հիւանդութիւն յառաջ չը
գայ: Այս վտանգի համար շատ լաւ է զը-
րում Գոն Օւէքայ: Շատ դեռաւուրց
մարդիկ, ասում է նա, որ համանդամայն
էին առողջ կազմուածոց աէր, ստացել

են անշափաւոր հեշտասիրութենէն և կանանց մերձաւորութենէն, նոյն իսկ գիշերը, կամ տենդ՝ որ նոցա գերեզման է հասցրել, կամ ընկել են մէկ այլ վտանգաւոր հիւանդութեան մէջ, որոնցմէն շատ դժուարութեամբ են բժշկվել. որովհետեւ երբ մարմինը աւելորդ հեշտախտութեամբ իւր զօրութենէն զրկվել, և մէկ սաստիկ հիւանդութեամբ վարակվել է, այնուհետեւ նորա առողջացնելու հնար չի մնար:

Մէկ դեռաւուրց պատանի, տասնութեց տարեկան, անձնատուր էր եղել ձեռնաշարժութեան, այնքան սաստկութեամբ՝ որ սերմի տեղը սկսել էր արիւն հոսել, որոյ արտաթորելուց յետոյ սկսել է սաստիկ ցաւ և ծննդարար ամեն անդամներու մէջ բորբոքումն: Մէկ դիպուածով ինձ գտնելով՝ ինձմէն խորհուրդ հարցուցին: Աս պատուիրեցի որ փափկացուցիչ ստածումներ գործ դնեն, որ առաջացուցին իմ բաղձանացս համաձայն ներդործութիւններ: Բայց յետոյ լսեցի՝ որ նա

վախճանել է ծաղիկէն: Անտարակոյս, նորա մարմինը ձեռնաշարժութենէն անդորացած լինելով՝ չկարողացաւ ընդդիմադրել մի նոր հիւանդութեան, ուստի և ծաղիկը նորա համար մահաոխիթ եղաւ:

Պ. Մորզանին հաստատում է, թէ միայն անդադար մտածմունքը Միքոդիտեան վաճառութեան վերայ կարող են առաջացնել ընդլայնումն երակաց սերմաբեր խողովակի և ջրգոլեալ ուռոյց ամորձեաց պարկի մէջ, որ ունենում են հետեանք սաստիկ վտանգաւորք:

Հեղինակ՝ Երմանկան Կանանց:

Նախընթաց տեղեկութիւնները առ-
հասարակ, բաց ի զննութեանց Պ. Շա-
գէլինի, վերաբերում են առաւել արական
սեռին: Անկատար կ'լինէր մեր գործը եթէ
չսխիւնէր ոչինչ այս զգուշի ախտի հետե-
անքների համար, որ պատահում է կանանց
սեռի մէջն էլ. որովհետեւ կանայք և աղ-
ջկունք ևս գործ են ածում այս մոլու-
թիւնը, ուրեմն ենթարկվում են նոյն իսկ
վտանգաց, որոց և արք: Այն կանայք,
որոնք որ ամեն օր մատնում են իրանց
անձն այս խաբեբայ զուարճութեան,
կորչում են թշուառութեամբ: Անգլի-
ական դիրքը (Օնանիզմի) ձեռնաշարժու-
թեան վերայ՝ լի է այսպիսի անցքերու
պատմութեամբ, որոնց որ չէ կարելի ըն-
թեռնուլ առանց զարհուրանաց և խղ-

ճախոյ, և այն իսկ հիւանդութիւնը կա-
նանց համար լինում է աւելի վնասաբեր
քան արանց, բաց ի այն ախտակրու-
թեանց, որն որ վերը յիշեցի, կանայք
ստանում են (խթերիքայի) արգանտա-
ցաւ, խորին մելամաղձութիւն, ա՛րուժե-
լի դալուկ, սաստիկ խիթք ստամոքսի և
մէջքի մէջ, երեսի կերպարանավորսու-
թիւն, տեղատեսութիւն, որոյ կսկիծը է
անսպառ աղբիւր անհա՛ղուրժելի ցաւոց,
արդանդի խանդարումն, և ամեն թուլու-
թիւնք, ինչ որ այս ախտակրութիւնք
իրանց յետեւէն բերում են, երկայնութիւն
առուակի, կտգուցք արդանդի, որ բառ-
նալով նոցամէն ամօթը և խելքը՝ հաս-
ցնում է մինչև ամուսնական վիճակ:

Արեսը, այն անպատիր հայելին հոգւոյ
և մարմնոյ վիճակի, է առաջին նշան, որով
յայտնվում է մարմնոյ ներքին մասունք-
ներու խանգարումն: Արեսի բոլորակու-
թիւնը և թարմութիւնը, որ ցոյց են տա-
լիս մատաղութեան (ջահելութեան) կեր-

պարանք, և փոխանակում են բոլոր գեղեցկութիւնը, և առանց որոյ գեղեցկութիւնը չէ ցոյց տալիս ոչինչ տպաւորութիւն, բաց ի անտարբեր զարմանքէն, քան զամեննն առաջ են կորչում: Այնի այսորիկ անմիջապէս վրայ է գալիս վտառութիւն կամ նիհարութիւն և դժգունութիւն երեսին, մութի կոշտութիւն, աչքերը կորցնում են իրանց փայլունութիւնը և սուր տեսութիւնը. վերջապէս բոլոր մարմինը իւր բարեձևութիւնը կորուսանում է. օտարակալիզումն (անդիտական խօթութիւն) որ առհասարակ անուանում են կտպանջաւոր, այնպէս հիւանդութիւն չէ, որ միայն պատահի երեք տարեկան հասակի մէջ, ինչպէս որ բժիշկներից ոմանք և տկանաւորն Բոյերգաֆն իսկ գրում էին:

Սովորաբար գտնվում են թէ պատանիք և թէ պատանեկուհիք, և մանաւանդ աղջկունք, որ ունենում են մինչև 8, 10, 12, 14 և 16 տարին՝ գեղեցիկ կազմուածք իրանի. այլ յետոյ փոքր առ փոքր ողնա-

շարը ծովելով՝ իւրեանց մարմնակազմութեան մէջ ստանում են երբեմն բաւականին մեծ խանդարումն: Այստեղ՝ տեղը չէ, որ այս հիւանդութիւնը մանրամասն ստորագրենք, նոյնպէս և թուենք այն պատճառները՝ որոնցմէն նա առաջանում է: Հիպոկրատ սորա համար երկու պատճառ է բերում: Ատրիշ է՝ թէ մէկ այլ տեղ ցոյց կը տամ այն պատճառները, ինչպէս որ ես եմ ճանաչել փորձերով. այստեղ միայն այս կասեմ, թէ ձեռնաշարժութիւնը, կամ օնանիզմը այս պատճառների մէջ առաջին տեղն է ունի:

Պ. Հովմանը ցոյց է տալիս, որ դեռ առաջ մարդիկ անձնատուր լինելով հեշտախտութեան, դեռ ևս հասակի կատարելութեան չհասած՝ սկսում են վախճանալ և նուազել մեծանալու փոխարէն: Առհասկանալի է, որ այն պատճառը՝ որ կարողանում է մարմնոյ աճելութեան արգելք դառնալ, անպատճառ պէտք է խանդարի և նորա կարգը և յառաջացնի ան-

կանոնութիւն նորա ընթացքի մէջ, որք
և ձեռնտու են այն ցաւի աճմանը՝ որի
վերայ ես խօսում եմ: Մի ախտակրու-
թիւն, որ երկուց սեռից ևս հասարակ է,
այլ այս տեղ այն պատճառաւ է յիշուած՝
որ կանանց շատ անգամ և ստէպ է պա-
տահում, այն է, որ նոքա գոլով ենթար-
կեալ այս ախտի, ամենեւին անտարբեր են
դէպի ամուսնական վայելչութիւնը, և
այն ժամանակ ևս երբ տակաւին նոցա
ցանկութիւնքը և զօրութիւնները չեն շի-
ջած: Բժշկապետ Բեկկերի շարադրու-
թեան մէջ կարդում ենք մէկ կնոջ խոս-
տովանութիւնը, թէ այնքան մեծ իշխա-
նութիւն է ստացել ձեռնաշօշափ մոլու-
թիւնը նորա զգայարանաց վերայ, որ նա
զգուում է իւր մարմնական հաճոյքը կա-
տարել օրինաւոր մերձաւորութեամբ: Աս
ճանաչում եմ մէկ մարդ, որ սովորած լի-
նելով այս զազրագործութիւնը, իւր ա-
մուսնութեան առաջին օրերը այնքան մեծ
զգուանք էր զգում, որ այս դրութեան

սրտնեղութիւնը, անզօրութեան հետ միա-
նալով, որ ձեռնաշարժութեան արգասի-
քն էր, ձգեցին նրան խորին սեւամաղձու-
թեան մէջ, որ այսու ամենայնիւ բժշկվե-
ցաւ՝ նեարդական և ամբացուցիչ դեղո-
րայք գործածելով:

Դեռ ևս շատ առաջ չգնացած՝ թող
թոյլ տրվի ինձ՝ յիշեցուցանել ծնողաց,
որ լաւ նկատեն այս վերջին հիւանդի օրի-
նակը, որոյ նմանը կարելի է թէ մէկ հաս-
չէ: Աթէ կարելի է խաբուիլ այն մարդոց
ընտրութեան մէջ, որոնց յանձնվում է
կարեւոր հոգը, դեռաւուրց մանկանց հոգ-
ւոյ և սրտի կրթութիւնը, ի՞նչ պատճա-
ռաւ պիտի լաւ մտադրութիւն չդարձնենք
նոցա վերայ, որոնք նշանակվում են կա-
տարելագործել միայն մարմնական ընդու-
նակութիւնները. ի՞նչ պատճառաւ պիտի
ճիշտ չսիրենք այն մարդոց, որոնց յանձ-
նում ենք մեր զաւակները, և առաջա-
դոյն չճանաչենք, թէ արդե՞օք բարի վա-
րուց և բարուց տէր են: Այն դեռաւուրց

պատանին, որոյ համար ես էի խօսում, որ
օրինակը առնելով Թխասթի գրքէն, ինչ-
պէս երևում է՝ այս ակտը սովորել էր մէկ
աղախինէ: Անդրիական Օնանիայի օրինակ-
ներու հաւաքումն լինէն է այսպիսի պատա-
հարներով, և ես կարող էի առաջի առնել
մեծ բազմութիւն պատանեկաց, որ կորուստ
մատնվեցան իբրեւ մատաղատունի ծառեր՝
որոնց խնամատարութիւնը յանձնած էր
մի այդեպանի: Ի՞նչ հնար պիտի գտնվի
այս չարագործութիւնը իսպառ վերացնե-
լու համար: Ի՞նչպէս սորան պատասխա-
նելը իմ գործս չէ, բայց ես կ'պատասխա-
նեմ կարճապատ: Մեծ զուշութեամբ
պէտք է դասախարակ ընտրել, և հսկել
նորա և նորա սանի վրայ, այնպիսի ճիշտ
աշակրջութեամբ և շրջանկատութեամբ,
որ կարելի լինի հասկանալ թէ տան ամե-
նածածուկ տեղերումը ինչիւր են անցկե-
նում, և այս շատ դիւրին է իմանալ, եթէ
միայն կամք ունենայ, որովհետեւ տան
տէրը իւր տա՝ զրութիւնը աւելի լաւ

պիտի իմանայ, ինչպէս ասում է Գե-
ղոր:

Երէք չէ հարկաւոր թողուլ երեխան-
ցը կասկածելի վարժապետների հետ, և
ջանք դնել պէտք է՝ որ երեխայքը չունե-
նան ծառայից հետ ոչինչ յարակցու-
թիւն և հաղորդակցութիւն:

Մէկ 18 տարեկան օրիորդ, առողջ կազ-
մուածոց տէր, բնիւս չափազանց թուլու-
թեան կամ ուժաթափութեան միջ: Այսու
զօրութիւնը, ուժը օր ըստ օրէ և անընդ-
հատ պակասում էր, ամբողջ օրը նիրհում
էր, իսկ դիշերը խնքուն, բնաւ ախորժակ
չունէր կերակրոյ, և ջրգողութեան ուռոյ-
ցը ամբողջ մարմինը պատեց: Այս աղ-
ջկը խորհուրդ հարցուց մէկ ճարտար վի-
րաբուժէ, որ ստուգապէս տեղեկանալով,
որ կանանց անկանոնութեան ենթարկո-
ւած չէ, սկսեց կասկածիլ թէ չլինի որնա
ձեռնաշարժութիւնով է պարապում:

Առաջին անգամ արած հարցուփորձը
նորա կասկածի և հիւանդի խոստովանու-

թիւնը և ճշմարտութիւնը հաստատեցին: Բժիշկը խորհուրդ տուեց՝ որ նա այն մուլութենէն հեռանայ, նորա վատթար վերականգնելը նորա առաջը դնելով: () րիորդը լսեց բժշկի խրատը, թողեց այն դարձելի ձեռնապղծութիւնը. այնուհետեւ բրժշկի տուած դեղորայքը կարճ ժամանակի մէջ կարողացան նորա առողջութիւնը վերականգնել:

Բայ ի ձեռնաշօշափ սերմնահոսութենէն, կայ մէկ այլ ախտ ևս, որ կարելի է անուանել առնանալ կանանց, միայն կանանց սեփական, և որ շատ հասարակեալ էր Հռոմայեցի կանանց մէջ, երբ նոցա շարք ու վարքը եղծուեցան, և այդ ախտը շատ անգամ եղաւ առարկայ երգիծաբանութեան և պարսաւազրութեան, (ասդէր, եֆէկրափ,) այն ժամանակը բնութիւնը՝ իւր կամապաշտութեամբ՝ երբեմն տալիս է կանանց մէկ թերի նմանութիւն արանց: Այս թերանմանութիւնը դոյով բազում դարաւոր ժամանակներէ հետէ զգու-

շութեամբ և պարտուպատշաճ ջանքով չնայած, բնդունվել է ինչպէս մէկ երկանգամ ձիւաղ, արուեդ, (քառածոյայ, հերմաիրողիտէ) անուամբ: Բնականց մեծութիւնը մի այնպիսի անդամոյ, որ սովորաբար լինում է փոքր, և որոյ համար Պ. Տրոնշէնը գրել է մի լաւ շարադրութիւն, առաջացնում է այս օտարոտի կարծիքը և նորա շարադրածածութիւնը ծնանում է եղեռնադրծութիւնը: Այս խաբէական նմանութեամբ կան հպարտացած այնպիսի կանայք, որ կնութեան մէջ անկատար լինելով, կամենում են արանց պաշտօնը կատարել: Բայց սերմնահոսութեան այս միջոցի վտանգները ևս պակաս չեն. նորա հեռանքը նոյնպէս կորստական է: Սա ևս հասցնում է անդամալուծութեան, թուլութեան, անզօրութեան, զանազան հիւանդութեանց և տարաժամ մահուան:

Այս պղծադրծութիւնը աւելի այն մասին է արժանի ուշադրութեան, որ շատ անգամ մեր ժամանակներում ևս է

պատահում, և շատ հեշտ է գտնել ի՛նչ մէկ հատ Առուֆէյլա և Մեղուլինա, որ այնքան են մեծարում բնութեան ձիւղը, մինչև չեն կամենում մարդու մարմնակազմութեան կամայական զանազանութիւնը ընդունիլ (հաստատելով՝ թէ այլ և կին մի և նոյն կազմութիւնը ունին, և մարդն է հնարել սեռի զանազանութիւնը, ապա թէ ոչ միևնոյնը պիտի ունենայ կինը, ինչ որ ունի այրը):

Շատ են պատահել օրինակներ, որ կանայք այնպիսի տարփանջ են սիրում աղջկերանց, ինչպէս որ շատ հեշտասէր արք, և լինում են շատ յաջողիտ այն արանց դէմ, որոնք որ ցոյց են տալիս դէպի նոյն աղջկերքը հակամիտութիւն և սէր:

Այլ ժամանակը հասաւ, որ վերջացնեք այսքան տրամառիթ ստորադրութիւնները: Եւ յոգնեցի մարդկութեան պղծութիւններու և թշուառութիւններու նկարագիրը պատկերացուցանելով և

այլ ևս շատ օրինակներ չեմ դնում այս տեղ: Այն օրինակները, որ դեռ մնացել են, իրանց յարմար տեղերումը կը զետեղուին: Պիտի սկսեմ պատճառների քննութեան, այս տեղ միայն կարճառօտ տեղեկութիւն տալով ընդհանրապէս, որ դեռաւուրց պատանիք, տկար մարմնակազմութեամբ ծնած, թէև միևնոյն չափազործութեան լինին անձնատուր եղած, բայց այսու ամենայնիւ աւելի պիտի զդուշանան վտանգներէ, քան թէ ամուր կազմութեամբ ծնածները: Աոցանէ ոչ մէկն ևս չեն կարող խուսել պատիժէն, բայց ամենքը նոյն չափով չեն պատժուի: Մանաւանդ նոքա՝ որոնք կարող են վախենալ ժառանգական հայրենի կամ մայրենի հիւանդութիւններից, որոնք երկիւղ ունին յօղացաւից, միղարդելութիւնից, արիւնաթոր հազից կամ թքելից, զխաշաւից, վերնոտութիւնից, և որոնք ունին յարմարութիւն Անգլիական խօթութեան կամ ոսկրակալման: Այս ամեն թշուա-

ռականք պիտի անշուշտ հաւատան, որ
խւրաքանչիւր ներգործութիւն այս հեշ-
տասիրութեաննոցա մարմնակազմութեան
վերայ կրերէ սաստիկ հարուած, շատ կը
փութացուցանէ հիւանդութիւնները, և
ծաղկեալ հասակումը կը ձգէ նրանց այն
ամեն տկարութեանց մէջ, ինչ որ սեփա-
կան է անգործ երութեան:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

ՀԱՏՈՒԱԾ՝ ՎԵՏԵՐԻՆԱՐԿ

ՍԵՐՃԻ ՀԻՐԻ ԿԱՐԷՐՈՒՄԻՆԵՐ:

Եւ յիշում կամենում եմ ստորագրել, թէ
ի՞նչպէս չափազանց սերմնահոսութիւնը
առաջ է բերում վերոյսացեալ հիւան-
դութիւնները: Եւ նոցա համար երկու
պատճառ եմ զտնում. մէկը՝ այս անգին
հիւթի կորուստը, և երկրորդը՝ այն հան-
դամանքները որք զուգընթաց են նորա
հոսմանց կամ մղանաց: Մանրամասն ան-
դամահատական զննութիւնները զործա-
րանաց՝ որք սերմն են մատակարարում,
հաւաստի կամ անհաւաստի կարծիքները,
թէ ի՞նչպէս է լինում այս մատակարարու-
թիւնը, նորա (սերմի) յատկութեանց:

զննութիւնը, այս շարադրութեան մէջ
արդարեւ կլինէին անտեղի, որովհետեւ այս
տեղ հարկաւոր է ապացուցանել միայն
սերմի օգտաւէտութիւնը՝ երևելի բժշկաց
վկայութեամբ, և ցոյց տալ նորա ազդե-
ցութիւնը մարմնոյ վերայ: Միւս հաս-
ուածի մէջ կ'ընենք հոսմանց զուգընթաց
եղող հանգամանքների ազդեցութիւնքը:

Հիպպոկրատէս կարծում էր, որ այն
հիւթը զտուում է բովանդակ մարմնից
մանաւանդ գլխից: Մարդու սերմն ասում
է արտադրվում է մարմնոյ ամեն հիւթե-
րից, և է ամենակարևոր մասն մարմնոյ:
Այս ապացուցանվում է այն թուլութե-
նէն, որ մարդ զգում է կանանց մերձա-
ւորութենէն յետոյ՝ այն է՝ այս հիւթի ար-
տահոսուելուց յետոյ, թէ և սակաւ քա-
նակաւ. որովհետեւ երակները և նեարդե-
րը և մարմնոյ բոլոր մասուներէնց զուրս
գոլով համախմբվում են սերնդական ան-
դամներու մէջ: Արբ այս անդամները լինին
լէք և ջեռուցեալ, զգում են այն ժամանակ

մէկ խտիղ, որ բոլոր մարմնի մէջ տարած-
վում է, և (մարմնի մէջ) առաջացնում է
ջերմութիւն և հաճոյք, և հիւթերը որպէս
թէ եռ են դալիս, և այս իսկ եռացումն զը-
տում է հիւթերից այն թանկագին և
պարսոսանական հիւթն: Այս կերպով սեր-
մնական հիւթը քամվելով միւս հիւթե-
րից անց է կենում ողնաշարի ուղեղի մէ-
ջէն և մտնում է ծննդական անդամոց մէջ:
Այս կարծիքը հաստատում է և Գա-
լէն¹⁾ բժիշկը: Այս հիւթը, ասում է, ա-
մեն մասանց ամենանուրը մասն է. ունի
իւր սեփհական երակները և նեարդերը,
որ բոլոր մարմնէն անցուցանելով հասցը-
նում են այն հիւթը երկուորիներին:
Արբ որ կորցնում ենք սերմը, շարունա-
կում է նա, նոյն իսկ միջոցը կորցնում
ենք կենսական զօրութիւնը. վասնորոյ և
զարմանալի չէ, որ ստէպ մերձաւորութիւ-
նը մեզ տկարացնում է. որովհետեւ մար-
մնը զրկվում է իւր ամենամաքուր մաս-
նէն: Այս իսկ բժիշկը, իւր իմաստասի-

րութեան պատմութեան մէջ թողել է մեզ համար զանազան հին իմաստասիրաց կարծիքները, որ աստ պիտի զետեղվին: Արեւիկայէ՛լ՝ որոյ բնազդիտական գրուածք այնքան ժամանակ պիտի ունենան յարգ, քանի՛ ժամանակ որ պիտի հասկանան զիտողութեանց գինը, և նոցա համար ասպարէզ բանալու դժուարութիւնը, անուանում է սերմի հեղուկը՝ մեր կերածի ամենապղծաւոր մասը, որ կարող է գոյացուցանել նոյնանման մարմին, որից ինքն է յառաջացել: Պի-լոգորոս ասում է, թէ սերմն է արեան ամենամաքուր ծաղկը (լաֆլէօր պի-սայն): Ալփէն՝ նորա աշակերտը՝ երևելի բնագէտ և բժիշկ, որ առաջիններից մէկն է՝ որոնք կարևոր համարեցին կենդանեաց անդամահատութիւնը, և որ ըստ երևութին՝ լոյրը հեթանոս իմաստասիրաց մէջէն միայն հոգւոյ յատկութեանց վերայ ճշգրիտ գաղափար ունէր: Ալքմէոն կարծում էր, թէ այս հիւթը՝ ուղեղի մէկ մասն է, և ոչ

բաղմօք յառաջ քան զմեր օրերը՝ մէկ երեւելի բժիշկ ընդունեց և տարածեց այս դրութիւնը. նա ցոյց է տալի այն անցքերը, կամ ճանապարհները, որոնց մէջէն ուղեղը անցնում է երկուորիների մէջ, որոնց որ նա ոչ թէ գեղձ է կարծում, այլ նեարդային հանգոյց (պէ-կայն վօն), և ավորողիտեան վաւաշոտութիւնից յառաջ եկած անզօրութիւնը համարում է ուղեղի վատնելուց ծագած: Պլատոն այս հիւթը ընդունում էր որնաշարի և ուղեղի հեղուկն: Ղեմիլիպոս՝ հետևում էր Հիպպոկրատեսի և Վալիենտսի կարծեաց: Արեւիկայէ՛լ, այս յարգելի իմաստասէրը, որ աւելի քան զայս լաւ էր հասկացել, որ մարդ երջանիկ է միայն իւր ամեն հաճոյքը ունենալով, և որ միևնոյն ժամանակ նոյն իսկ հաճոյից համար կանոններ էր սահմանել և որոց վարդապետութիւնը այնքան սաստիկ կերպարանաւորու է եղել և անգոսնվել է Ստոյիկեանց ձեռօք, որոնք Ապիկուրոսին, ինչպէս ասում է Գլենելոն,

ցոյց են տուել որպէս մէկ անառակ անձն. մինչդեռ նա ունէր նախանձելի ժուժկալութիւն, և վարում էր խիստ կանոնաւոր կեանք: Այս տեղ կցորդում եմ այն ևս, որ նորա սկզբունքները ճշմարիտ դատաւարտիչներ են նորա՝ նոր ժամանակումը կարծեցեալ հետեւողներին համար, որոնք բաց ի նորա անունէն, ոչինչ այլ ևս չիմանալով, դէպ ի չարն են գործ ածում նորա անունը, որ կարողանան հաստատել այն անպարկեշտ դրութիւնները, որոնցմէն նսկը զզուէր, և որոյ յիշատակը ճշմարտութեան սիրողները պիտի չներեն թշնամանել, եթէ անառակ մարդիկ կարող են երբէք ումեք վատահամբաւութիւն պատճառել: Ապիկուրոս՝ ասում եմ, համարում էր սերմի հիւթը՝ հողոյ և մարմնոյ մասըն, և այս մտքի վերայ էր հիմնում այն կանոնները, որոնց մէջ նա խորհուրդ է տալիս զզուշութեամբ պահպանել սերմը:

Թէպէտ շատերը այս կարծիքներից անհամաձայն են միմեանց այս առարկայի վե-

րաբերութեամբ, սակայն ամենեքեան միաբերան հաստատում են, որ այս հիւթը թանկագին իմն է:

Արքեմն առարկեցաւ խնդիր. թէ արդեօք այս հեղանիւթը ունի՞ մէկ որպիսի ինչ իցէ նմանութիւն այլ հեղուկներու հետ: Միւսնոյն չէ՞ արդեօք այս հիւթը այն հեղուկի հետ, որ անուամբ կենսական ոգեաց անցանում է նեարդերու մէջէն, օգնումն է ամենայն կարեւոր գործողութեանց կենսական կազմութեան՝ և որոց ասպականութիւնը առաջացնում է անթիւ հիւանդութիւններ: Այս հարցին մի ճշգրիտ պատասխան տալու համար առաջ պիտի լաւ հասկանանք այս երկու հեղուկների յատկութիւնները: Բայց մեր նոցա մասին տեղեկութիւնները շատ անորոշ են, այնպէս որ՝ բաց ի կեղակարծ և ճշմարտանման կարծիքներէն ուրիշ ոչինչ մէջ բերել չենք կարող:

Շատ դիւրաւ կարելի է հասկանալ ասում է Լուֆմանը, թէ որքան սերտ շաղ-

կապ է գտնվում ուղեղին և երկուորինների մէջ, որովհետեւ այս երկու մասները ևս՝ զտում են արիւնէն ամենանուրբ և ամենակատարեալ հիւթերը, և որոնք որ մատակարարում են զօրութիւն և շարժումն ամեն մասանց, սպասաւորում են հոգեկան ներգործութիւններուն, վասնորոյ և հասկանալի է, որ այս հեղուկի վատնումն մեծ քանակաւ՝ խանգարում է մարմնական և հոգեկան զօրութիւնը: Սերմի հեղուկը ասում է նա մէկ այլ տեղ, նոյնպէս՝ ինչպէս և կենսական ոգիք՝ որոնք և ուղեղեցն են զտուել, տարածվում են բոլոր ներարդերու մէջ. և այս պատճառաւ երևում է, թէ այն հեղուկը կենսական ոգեաց յատկութիւնը ունի. և այսպէս՝ որքան աւելի են վատնում այն հեղուկը, այնքան աւելի են նոքա զտվում և պակասածի տեղը գալիս այս կենսական հիւթերէն: Պ. Հորթերը հետեւում է այս իսկ կարծիքին. սերմի հեղանիւթը ասում է, է ամենակատարն և ամենակարեւորն ամեն կենսա-

կան հեղանիւթերից, բոլոր մարսածի ամենագլխաւոր մասը: Նորա մերձաւոր հաղորդակցութիւնը կենսական հիւթերու հետ ցոյց է տալիս և այն, որ նա, այսինքն սերմը՝ որպէս և հիւթերը, իւր ծագումն առնում է ամենակատարեալ հեղանիւթերէն: Հետեւաբար այս և շատ ուրիշ անթիւ վկայութիւններից՝ կարելի է տեսնել, որ սերմը է մէկ շատ կարեւոր հեղուկ, որ կարելի է անուանել ամենագլխաւոր մասն կամ պսակը կենդանական հեղանիւթերի, որոյ վատնումն զրկում է բոլոր հեղուկները իրանց զօրութենէն՝ և նրանց՝ այսպէս ասել՝ տկարացնում է: Վարելի է՝ որ ասեն, թէ՝ որքան էլ որ պատուական և կարեւոր լինի այս հեղանիւթը, այլ քանի որ նա իւր անօթների մէջը կայ պահած, ի՞նչ օգուտ կարող է բերել մարմնոյն: Անժխտելի է, որ այն հեղանիւթերի մեծաքանակ արտահոսութիւնը, որոնք շրջադայում են անօթներու մէջ, և ձեռնառու են լինում նովաւ՝ անդարա-

բուծեան, զորօրինակ՝ արվւնները, արեան շեժուկները, մարմնոյ աւելները, և այլն, հարկաւորապէս պիտի տկարութիւն կամ անզօրութիւն բերէ. այլ որոնք եղանակաւ այն հեղանիւթը, որ չէ պտոյտ դալիս, այլ արդէն զտուած բաժանված է մի պահարանի մէջ, կարող է միւսնոյն ազդեցութիւնը ունենալ: Առ այս նախ պատասխանում ենք, թէ շատ և ստէպ պատահած օրինակներ, որ ամենեցուն ընդունելի են եղած, այս հերքմանէն առաջ պատրաստ կան: Արովհետեւ չկայ ոք և ոչ մի, որ չիմանայի թէ կաթի արտահոսումն, որքան և կարճատեւ և չափաւոր լինի, այնպիսի առ ժամանակ թուլութեան մէջ է դահաւիժում միջակ առողջ կազմութիւն ունեցող դայիկին (ծծմայր), որ նա երբեմն իւր բովանդակ կեանքի մէջ չէ կարողանում միւսանգամ նախկին ուժը ձեռք բերել. և ամենառողջ կանայք յետ ժամանակի՝ այս պատճառէն թուլանում են: Աորա պատճառը յայտնի է: Եթէ որ

ստէպ դատարկես մէկ հեղանիւթի պահարանը, մեքենայից օրինաց անշուշտ հետեւողութեամբ, դու այն պահարանը ստիպում ես մեծաքանակ հիւթեր քարշել իւր մէջ, այս տեղ արտադրութիւնը սաստկանում է, իսկ միւս գործարանները վնասվում են, մանաւանդ սննդառութիւնը, որ ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ մէկ կերպ զտումն հիւթոց, և այս պատճառաւ սկսում է կենդանին ցամաքիլ և տկարանալ: Երկրորդ պատասխանն է այն, որ կաթն է պարզ սննդարար հեղանիւթ, որոյ աւելորդ արտահոսումն վնասում է միայն հեղանիւթի քանակի պակասելով: Իսկ սերմը է ներգործիչ հեղուկ, որոյ ներկայութիւնը գործարանաց աճման վերայ ունեւով կարեւոր ազդեցութիւն, և երբ աւելորդ արտահոսվում է նա, նոքա ևս դադարում են իրանց աճմանէն: Այս տեղէն յայտնվում է, որ նորա աւելորդ հեղումն վնաս է բերում երկու կերպիւ. յայտնի ասեմք, կան այնպիսի հեղանիւթք, զորօրինակ՝

քրտինք և գոլորշիք, որ միևնոյն իսկ ժամանակը են մարմինէն դուրս բղխում, երբ բաժանվում և զտվում են միւս հեղուկներէն և արտաթորվում են արեան շրջագայութեան անոթներէն: Այն և այլք ինչպէս՝ մէզը, որ երբ նոյնօրինակ զտվում է, բաժանվում է, և ծորում է, փոքր ինչ ժամանակ պահվում է նորահամար սահմանած անոթի մէջ, և նորա մէջէն չէ դուրս բղխում առաջ, քան թէ հաւաքվում է բաւական քանակաւ այնքան, որ արդէն կարողանում է այն անոթի մէջ զարթեցնել այնպիսի զրգուռմն, որ բռնադատում է նրան դատարկվել մեքենական եղանակաւ: Այս արտադրութեանց երրորդ տեսակն էլ կայ, որ զկնի բաժանման և զտման մնում են անոթների մէջ, ոչ այն մասին՝ որ իսպառ դատարկվին միանգամ, այլ որ ստանան այս պահարանի մէջ այնպիսի կատարելագործութիւն, որ նոցանէ ընդունակ նոր գործածութեան համար, երբ նոքա կվերա-

դառնան գէպ ի հիւթերը: Այս յատկութիւնը ունի՝ այլ բազմաց նման՝ և ծրնրդական հեղանիւթը: Այս երբ որ զտվում է երկուորինների մէջ, անց է կենում նոցա մէջէն երկար խողովակով սերմնապահ փամփուշտի մէջ, և նորա մէջէն ծրծր անոթիկների ձեռնտուութեամբ փոքր առ փոքր կրկին խառնվում է միւս հիւթերու հետ: Այս ճշմարտութիւն ապացուցանվում է շատ փաստերով, որոնց մէջէն բաւական է՝ եթէ այս տեղ առաջի առնենք մէկն: Առողջ մարդու մէջ այս հեղուկի զտումն լինում է անընդհատ միջնորդութեամբ ձուռոց, և տեղափոխվում իւր պահարանների մէջ հիւթարանները, որոց ընդարձակութիւնը շատ մեծ է, և գուցէ թէ չունի կարողութիւն պահել այն ամենայն, ինչ որ մէկ օրվան մէջ զտվում է. սակայն կան այնպիսի մարդիկ, որ չեն ունենում կանանց մերձաւորութիւն տարեւոր ժամանակաւ, ուրեմն ինչ կլինէր նա, եթէ անդադար

չմտնէր արեան շրջանառութեան անօթ-
ներու մէջ: Այս մտանելը նորա համար
շատ դիւրին է, որովհետեւ այդ նպատա-
կաւ շատ յարմար յօրինուած են այն դոր-
ծարանները՝ որոնք ծառայում են նորա
զտման, տեղափոխութեան և պահպանու-
թեան. որովհետեւ այն տեղ երակները
աւելի լայն են, քան թէ շնչերակները, և
այնքան՝ որքան այլ տեղ չի գտնվիր: Այս-
անորոյ և հաւանական է, որ այս ծծումն
լինում է ոչ միայն սերմնապահ փամփուշտ-
ների մէջ, այլև նոյնպէս երկու որիների և
նոցա կցորդ մասների մէջ, որք են առա-
ջին պահարանի մէկ տեսակը, կից լինելով
նոյն իսկ երկու որիներին, յետոյ սերմնա-
բեր խողովակի մէջ, որոյ մէջէն սերմը անց
է կենում երկու որիներից դէպ ի սերմնա-
պահ փամփուշտ:

Գալիենոս արդէն իմացել էր և յայտ-
նել էր, որ հեղանիութեւրը ճոխանում են
սերմի պահպանելով, թէպէտ և նրան
յայտնի չէր թէ ի՞նչ ճանապարհաւ: Այս

հեղանիութիւնը լինում է՝ այն մարդոց
մէջ անդամ, որ շնչն իւրանց հետ մեր-
ջանքով լինում. և որոս հակառակն է լինում
այն մարդոց մէջ, որոնք սակայն անշնչաւոր
լինում այս հաղորդակցութեամբ: Հետոյ նա
աշխատում է բացատրել, թէ որով եղա-
նակաւ սերմի քանակը կարող է ընձեռել
մարմնոյն այնքան զօրութիւն, և վերջա-
պէս ասում է վաւարար, ինչ այն սերմն
որ զերպանց յարկութեամբ կենդանացնելու-
մարմնը, և այստեղանիս կարող է կարծ
մեջդամ հաղորդել իւր զօրութեամբ նորա
բոլոր մասերում: Հետոյ բաղմապատիկ
օրինակներով հաստատում է, թէ բա-
զում անգամ չնչին պատճառները առաջ
են բերում շատ մեծամեծ և կարեւոր ներ-
գործութիւններ, և եղբակացուցանում է
մի թէ զարմանք է՝ որ երկու որիները մա-
տակարարում են այնպիսի հեղանիութիւն, որ
կարող է տալ բոլոր մարմնոյն նոր զօրու-
թիւն: Աւելիքը առաջացնում է զգացո-
ղականութիւն և շարժումն, իսկ սիր-

տը տալիս է շնչերակներուն ուժ տրոփելու:

Աս կամենում եմ վերջացնել այս հատուածը այն խօսքերով՝ ինչ որ ասել է սերմի համար մեր դպրութեան հեղինակաց մէկը: Սերմը պահուում է սերմի պահարանների փամփուշտների մէջ, այնքան ժամանակ, մինչև մարդ դործ է ածում նրան, կամ մինչև չէ արտաթորում այն զիշերային երազափորձութեամբ: Այն միջոցին, երբ սերմը պահարանների մէջն է, զրգուում է դէպ ի ավորողիտեան միաւորութիւն. բայց սերմի ամենանուրբ և ամենաթափանց մասը իւր անօթներու մէջէն նոր ի նորոյ մտներով արեան մէջ, յառաջ է բերում զարմանալի փոփոխութիւններ, զորօրինակ՝ ածու մն մօրուաց, հերոց և եղջերաց. նա փոխում է ձայնը և բարձր, որովհետև միայն հասակը առանց սերմի չէ կարող սրանց առաջ բերել և այս պատճառաւ, փոփոխութիւնները երբէք չեն նշմարվում ներքինեաց

մէջ: Ապա ինչ եղանակաւ է այս սերմի հեղուկը առաջ բերում այսպիսի փոփոխութիւններ: Այս խնդիրը դեռ ցարգմնում է անվճիռ: Այլ այն ամեն, որ ինչ կարելի է ասել սորա համար մեծ հաւանականութեամբ, է այս, թէ սերմն զրգուում է ամենայն մասունքը՝ ուր որ թափանցում է: Աորա ազդու հոտը և զօրաւոր զրգիւրը, որով նա ներգործում է սերնդական անդամոց վերայ, ոչինչ երկբայութիւն չեն թողնում այս մասին, նա և հասկանալի է, որ այս զրգուիչ մասնկունքը՝ անդադար կրկին ծծուելով և խառնուելով հեղուկների հետ, թեթեւ՝ բայց շարունակ զրգուում են անօթները, որոնք այս պատճառաւ աւելի սաստկութեամբ են կծկվում. նոցա ազդեցութիւնը հեղուկների վերայ շատ զգալի է. արեան շրջանառութիւնը լինում է աւելի արագ և հապճեպ, սնդարարութիւնը աւելի բարեկարգ, և բոլոր զործակատարութիւնք կատարելագոյն. և երբ սոցա օժանդակու-

Թիւնը պակասում է, այն ժամանակը
շատ զործակատարութիւնը անկատար են
մնում, որն որ տեսնում ենք ներքինեաց
վերայ, որոց մէջ ամենայն ինչ վատ է լի-
նում:

Այս տեղից հետեում է մէկ բնական
խնդիր. ի՞նչ պատճառաւ ներքինիք չեն
զգում այս ցաւերը, ինչ որ կրում են
մարդիկ ավրողիտեան վայելչութիւննե-
րով մաշուած Այս խնդիրի պատասխա-
նը կլինի յաջորդ հատուածի մէջ:

ՀԵՏՈՒԸՄ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Քչնա-նիւն հանգստեաց՝ որ+ զա-գընեաց
էն «Երջնահոսո-նիւն»:

Շատ արտահայտութիւնք պատահում
են աննշմարելի կերպիւ: Միւսները զիւ-
րաւ են պատահում կատարեալ առողջ
դրութեան մէջ, և ոչինչ ազդեցութիւն
չեն ունենում մարմնոյ միւս անդամներու
վերայ: Մի ամենավտըր շարժումն՝ այն
նիւթը պարունակող զործարանի մէջ,
բաւական է լինում արտահայտելու համար:
Բայց սերմի հոսումն շինում է այլ կեր-
պով: Աերմը իւր տեղէն շարժելու և դու-
րս հանելու համար հարկաւոր է ընդհա-
նուր եռացումն, կծկումն մարմնոյ ամե-
նայն մասանց և յաճախեալ արադու-
թիւնն բոլոր հիւթերի շրջանառութեան
մէջ: Սարէլի է առանց սխալման ասել,
թէ ակամայ և բռնի երկրումն մարմնոյ

ամենայն անդամոց ի ժամանակի հոսման սերմի է քան զամենն աւելի յայտնի զգալի ապացոյց նորա՝ մարմնոյ վերայ ունեցած ազդեցութեան: Մերձաւորութիւնն կանանց, ասում է Վեմոկրատէս, է տեսակ մի վերնոտութեան կամ ցնցական ախտի: Այս զուգաւորութիւնը կարող է համարուիլ, հաստատում է Հալլէրը, ինչպէս մէկ բուռն գործողութիւն, որ շատ մերձաւոր է ցնցական շարժմանց, և սա իսկ զարմանալի կերպիւ թուլացնում է և փնաս է տալիս բոլոր ներարդական զօրութեանը:

Մենք արդէն տեսանք վերոգրեալ նրկատմունքներէն, որ սերմնահոսութիւնը շատ անգամ զուգընթաց է լինում իսկական ջղաձգութեանց և մէկ տեսակ ցնցական հիւանդութեան կամ վերնոտութեան, և այս նկատումն տալիս է մեզ յայտնի ապացոյց այն ազդեցութեան, ինչ որ այս բուռն շարժմունքները ունենում են այն թշուառի առողջութեան վերայ՝ նրան որ

ծառայ է դառել այս ախտին: Այն արագութիւնը, որով զինի սերմնահոսութեան հասնում է թուլութիւնը, շատ մարդ ընդունում է ինչպէս մէկ ապացոյց այս բանին, թէ միայն սերմի պակասիլը չէ կարող պատճառել այն: Այլ միշտ աւելի ապացուցանում է, թէ որքան ցնցմունքը և ջղաձգութիւնքը պիտի պատճառեն թուլութիւն, որն որ զգում են ամեն միայն ցնցմանց ենթարկեալք, այն թուլութիւնը որ վերայ է դալի վերնոտութիւնից յետոյ՝ երբեմն աւելի սաստիկ է: Միմիայն ջղացաւորութիւնը կարող է ունենալ այն ներգործութիւնը, ինչ որ ունեցել է զուգաւորութիւնը Օուիցերիայի մի քաղաքի դաւառական դատաւորի վերայ, որոյ ստորագրութիւնը Վլատեր թողել է մեզ համար: Այս մարդը ամուսնացել է իւր ծերութեան հասակի մէջ, և առաջին իսկ զիշերը զուգաւորութեան ժամանակը պատահել է նրան այնպիսի սաստիկ շնչարգելութիւն՝ որ նա բռնադատվել է թերա-

կատար թողուլ իւր գործը: Եւ ամեն անգամ երբ նա կամենում էր զուգաւորվել՝ միւլենոյնն էր պատահում նրան: Այնքան պէս դիմեց նա այս պատճառաւ զանազան խաբեբաների օգնութեանը. սոցանէ մէկը ուտեցրեց նրան շատ դեղեր և յետոյ հաւատացրեց, որ այսուհետեւ ոչինչ վտանգ չէ մնացել: Եյս Լաբիւլարի խօսքով նա ձեռնամուխ եղաւ իւր փորձը փորձելու՝ և սկսեց խփել: Խփելէս հետեանքը՝ ոյնն եղաւ՝ ինչ որ առաջ լինում էր, այլ որովհետեւ խաբեբայն նրան վստահացուցել էր, ուստի վստահացաւ իւր բաղձանաց վերջին հասնել և մեռաւ գործի ժամանակը՝ իւր կնոջ գրկումը:

Սաստիկ բարբախումն սրտի, որ զուգընթաց է լինում երբեմն մերձաւորութեան նոյնպէս ցնցման ախտակրութիւնէ: Հիպոքրատէս յիշում է մէկ պատանի, որուն աւելորդ գործածութիւն գինւոյ, և ստէպ զուգաւորութիւն կանանց՝ պատճառել էին՝ ուրիշ ախտակրութեանց հետ մրա-

սին և անզաղար բարբախումն սրտի: Ամեն նման՝ Գոլէց նոյնպէս ևս տեսել էր մէկ պատանի, որ զուգաւորութեան ժամանակը ունենում էր այնպիսի սաստիկ սրտի բարբախումն, իսպառ պիտի կեանքը կորցնէր, եթէ կամակորութեամբ շարունակէր այն: Հոֆմանի շարադրութեանց միջ նմանօրինակ դիպուածներ շատ են ստորագրուած:

Այնքան բերած դիտողութիւնը մի մանկան մասին, նոյնպէս ապացոյց է ջրածրութեանց և ցնցմանց զօրութեան համար, որն որ չէ մնացել ծածուկ Գ. Ռասսի սրտի տեսութեանէն. որովհետեւ մանկական այս հասակի միջ ուրիշ ոչինչ չէր կարող հոսիլ, բաց ի պրոստատե* անուանած գեղձի հիւթից՝ և ոչ իսկական զաւակասէր սերմն:

Եյս նկատմունքը հաստատութիւն են գտել շատ լաւ լաւ հեղինակներէ, որք

(*) Պրոստատե (առաջակայք) մի շագանակաձև գեղձ է՝ որի մէջով անցանում է առնայի անկամր,

այս առարկայի վրայ գրել են: Եւրեի թէ
ինքն Չալիենոս ևս նոյնը դիտել էր: «Եւր-
էնէն ցանկո-ւնէն» ասում է, պարագայում
է կենսական զօրո-ւնէնէր: Պ. Վլամինգոսը
նոյնպէս ցոյց է տուել իւր գերազանց բա-
նաստեղծութեան մէջ նեարդական տկա-
րութեանց այս պատճառը:

Սանքտորիոս դրականապէս հաստա-
տում է, թէ սերմնահոսութեան ժամա-
նակը պատահած սաստկատատան ցընց-
մունքը աւելի են թուլացնում մարդուն,
քան նոյն իսկ սերմնահոսութիւնը: Հատ
վարմանք է, որ Վորթէրը սորա գրածնե-
րի մեկնութեանց մէջ՝ ջանք էր դնում
հաստատել սորա հակառակը: Եւ պատ-
ճառը, որն որ նա առաջի է դնում, թէ
այս ցնցական շարժմունքները միւս մի քա-
նի շարժմունքներից աւելի չեն տկարա-
ցնում, որովհետեւ նոքա ջղաձգական չեն,
հաւանականութեան արժանի չէ: Ինչ և
իցէ օրինակ, որ լինի մէկ հատ, եթէ հնար
իցէ այն գտնել, չէ կարող լինել օրէնք: Լիս-

թէր, Նոգեց, Վալինսի, որոնք որ նորամէն
առաջ գրել էին մեկնութիւն Սանքտորիոսի
շարադրութեանց վերայ, Վորթէրի հետ
համաձայն չէ, այլ ասում են թէ այն վտան-
գի մէկ մասն առաջանում է այն թուլու-
թենէն, որն որ մնում է զուգաւորութեան
ցնցմունքից յետոյ: Չուգաւորութիւնը՝
ասում է «Նոգեց» է ջղաձգութիւն. նա
տրամադրում է նեարդերը դէպ այս շար-
ժումն այնպէս, որ մէկ դուզնաքեայ պատճա-
ռը կարող է այն ցնցումները առաջ բե-
րել:

Պ. Բորելլեն՝ Ֆեզիալօգիայի (Բարե-
դիտութեան) ստեղծողների առաջիննե-
րից մինը՝ սոցա համար այնպէս չէր մտա-
ծում ինչպէս որ Վորթէրը: «Նա հաս-
տատելով ասում էր՝ թէ այս գործողու-
թիւնը զուգընթաց է լինում մէկ տեսակ
ջղաձգական յուզմանց, որք քնաս են տա-
լիս ուղեղին և բոլոր նեարդերին:

Պ. Սենաքը դրականապէս ընծայում է
նեարդերուն այն ամեն թուլութիւնները,

ինչ որ լինում է զկնի մերձաւորութեան։
Ճշգրիտ պատճառը ուշաթափութեան՝
որ պատահում է այն միջոցին, երբ որ
բացվում է փորի միջ որպիսի և իցէ պա-
լար, է ներգործութիւն այն նեարդերի՝
որոնք որ այն ժամանակ սկսում են շար-
ժիլ։ Իւ այս իսկ ապացուցանվում է այն
լքմամբ և ուշագնացութեամբ, որն որ
հասնում է զկնի սերմնահոսութեան. ո-
րովհետեւ այսպիսի թուլութիւնը միայն
կարելի է նեարդերուն ընծայել։

Նոյն օրինակ և Նկիս այս թուլու-
թիւնը՝ համաձայն Սանկտորիոսին՝ ըն-
ծայում է դարձեալ նոյն իսկ պատճառին։

Երբ որ ջղաձգութիւնը սկսում է, բո-
լոր նեարդերը լարուած են լինում, կամ
ճիշտ ասել, լինում են անսովոր շարժ-
մանց միջ, որոց անշուշտ հետեանքը է
չափազանց ուժաթափութիւնը։ Իւրա-
քանչիւր գործարան եթէ իւր սովորակա-
նից աւելի է լարուում, յաջորդաբար նա
առ ժամանակ թոյլանում է այնպէս՝ որև

նորամէն կախեալ գործողութիւնները՝ ա-
կամայ կատարվում են անկարգ։ Այլ ո-
րովհետեւ նեարդերը ունին բոլոր մասանց
վերայ ազդեցութիւն, այս պատճառաւ՝
երբ նեարդերը թուլացած են, այս մա-
սունքներից իւրաքանչիւրն ևս կրում է
ր' և իցէ վնաս։

Ափրոդիտեան հեշտութեան ժամանա-
կը՝ արեան՝ ուղեղի միջ առատանալը, որ
կարի քաջ ապացուցված է, և որ շատ
անգամ հասել է այն աստիճան, որ կաթ-
ուած է յառաջացրել, է նոյնպէս նեար-
դերու թուլանալու հետեանքը։ Այս մա-
սին շատ օրինակներ կան, և Գ. Հովնա-
նը պատմում է մէկ զինուորի համար, որ կա-
տաղութեամբ անձնատուր էր եղած այս
հեշտութեան, մերձաւորութեան իսկ մի-
ջոցին կաթուածով մեռաւ։ Նորա ուղե-
ղը լեքն է եղել արիւնով։ Երեան իսկ
առատութիւնով է բացատրվում և այն,
թէ ի՞նչ պատճառաւ է չափազանց հեշ-
տասիրութիւնը առաջայնում է խեղա-

ցնորութիւն: Որովհետեւ երբ արեան առատութիւնը՝ նեարդերը լարում է, նրանց անուժացնում է, այն ժամանակ նեարդերը աւելի դիւրագգաց են լինում՝ գէպի արտաքին տպաւորութիւնները, և այս է նոցա թուլութիւնը:

Մտածելով այս երկու պատճառաց ներգործութեանց վերայ, այսինքն սերմնահոսութեան և կծկողական շարժմանց, դիւրաւ կարելի է իմանալ, թէ ինչ խանգարմունքներ կարող են յառաջանալ կենսական տնտեսութեան մէջ: Այս խանգարմունքները հնար է բաժանել երեք դաս. մարսողութեան խանգարում, ուղեղի և նեարդերի լուր-լուր, և գորշեաց շագիւղման անկարգութիւն: Մենք կատենենք՝ որ ամեն երկարատեւ հիւանդութիւն առաջանում է այս երեք պատճառներէ:

Այն թուլութիւնը, որ յառաջանում է չափազանց հեշտասիրութիւնից, խանգարում է բոլոր գործարաններու գործադատարութիւնը, ասում է՝ պահեցողու-

թեան (պէղեղի) վերայ դրող հեղինակաց մէկը: Աւ մարսողութիւնը, սննդառութիւնը, դուրշեաց արտաշնչութիւնը և միւս արտաթորութիւնները լինում են անկարգ: Այս տեղէն առաջանում է զորութեանց ակնյայտնի նուազումն, յիշողականութեան և մտաց իսկ պակասումն, աչքերու մթաղնութիւն, նեարդերու ցաւ, ոսկերաց և անդամների մէջ ամեն կերպ յօդացաւ, զարմանալի թուլութիւն մեջքի մէջ, թոքախտ, սերնդական անդամներու անզօրութիւն, արիւնախառն մէղ, անկարգ ակորժակ, զլեացաւ, և այլ անթիւ բազմութիւն հիւանդութեանց, որոնց այս տեղ մի առ մի յիշելը պէտք չէ: Միով բանիւ՝ ոչինչ այնպէս չի կարճացնիր մարդու կեանքը, ինչպէս հեշտասիրութեան աւելորդ կիրառութիւնը:

1. Ստամոքսն է մեր մարմնոյ այնպիսի մասը, որ վնասվում է նախ այն ամեն պատճառներէն՝ որոնք նրան թուլացնում են, որովհետեւ նորա գործակատարութիւն-

քրպաճանջում են մեծ կատարելութիւն գործարանաց կազմութեան մէջ: Իսկ միւս գործարանները ըստ մեծի մասին կախումն ունին միմեանցից. իսկ ստամոքսն է մասն գրեթէ կատարելապէս անկախ. և այս իսկ պատճառաւ՝ երբ նորա ուժերը պակասում են, նորա գործախատարութիւնքը խանգարվում են: Այս դիտողութիւնքը հետեւեալ դիտողութեան հետ ի միասին և զանազան տպաւորութիւնքը, որ շատ անգամ լինում են սաստիկ փնասալար, քան թէ կարծում են՝ ցոյց են տալի, որ ստամոքսի հիւանդութիւնները ճշմարտիւ պէտք է լինին բազմաթիւ, աննըման և երկարատեւ: Մարմնոյ ամեն անդամոց մէջէն ստամոքսը ունի քան զամենը աւելի նեարդեր, նորա մէջ կան կենսական ոգիներու մեծ քանակներ: Ուրեմն այն ամենայն՝ որ միանգամ տխրացնում է առաջինների ներդրութիւնը, և նուազեցնում է միւսների քանակը, կամ վնասում է նոյա յատկութեանը, ստամոքսի

զօրութիւնն աւելի պիտի նուազեցնէ՝ քան մի այլ գործարանի զօրութիւնը, և այս պատահում է աւելորդ հեշտասիրութիւնից:

Ստամոքսի գործակատարութեան կարեւորութիւնը յայտնի երևում է այն բանից, որ նորա խանգարուած ժամանակը յառաջանում է միւս բոլոր մասանց մէջ խանգարումն. որովհետև ստամոքսի առողջ վիճակը ամեն անդամները կազդուրում է, իսկ թոյլ վիճակը՝ նորա հակառակ՝ ամենը աղաւաղում է:

Արբ ստամոքսի մէջ կերակրոց մարսողութիւնն չէ լինում կատարեալ, հեղուկները ստանում են անհասունութիւն (խակութիւն), և լինում են անյարմար իւրեանց սահմանեալ նպատակի համար ծառայել, մանաւանդ արգելում են մերսնդառութիւնը, ուստի կախեալ կայ ուժոյ և զօրութեան կազդուրումն: Աթէ կամենանք հաւաստի լինել թէ ընդհանրապէս առողջութեան վերայ ի՞նչ ներգործու-

Թիւն ունի ստամոքսը, բաւական է միայն դիտել այն մարդոյ զրուծիւնը, որն որ զգում է կերակրոց դժուար մարսողութիւն. նորա ուժերը անհետ են լինում սակաւ ժամանակի մէջ. ընդհանուր ծանրութեանը յաջորդում է թուլութիւն, զգայութիւնները բթանում են, ինքն հոգին իւր կարողութիւններով ներգործում է աւելի անզօր կերպիւ. միտքը և մանաւանդ յիշողութիւնը կորսւում են ոչնչացած. մէկ խօսքով, ոչինչ այնպէս մտաւոր մարդուն չէ մօտ հասցնում յիմարութեան, ինչպէս դժուար մարսողութիւնը:

Պէտքեցիկ զխտողութիւնը Պայվայ՝ Լուսիտանացի բժշկի՝ ամենապարզ կերպիւցոյց է տալիս, որ այս ախտի չափազանցութիւնը ինչ ահագին թուլութեան մէջ են ձգում ստամոքսը: Արը դեռաւուրց մարդոց սիրաշարժ ցանկութիւնները հասանումեն բարձրագոյն աստիճանի, այն ժամանակ նոքա զգում են մէկ տեսակ բեր-

կրական ախորժութիւն իւրեանց փորի մէջ. այլ երբ կատարում են իրանց ցանկական տարփանքը մեծ եռանդեամբ և աւելի՝ քան թէ նոցա զօրութիւնը ներում էր. այնուհետև նոյն իսկ տեղումը զգում են սաստիկ անախորժ, ծանր և իրանց համար անհասկանալի զգացումն: Նոքա շատ թանկ են հատուցանում այս աւելորդութեանց համար, այսինքն լղարում են, թոքախտութիւն են ստանում, և այլ հիւանդութիւններով վարակվում:

Երեթէոս արդէն խմանում էր այս ճշմարտութիւնը, և Ռոէրգաֆ զործ է ածում սորա համար նոյն ասացուածները, որ ինչ Պայվայ: Նա աւելցնում է, թէ ցաւակիր զգացմունքը նուազում է քանի որ կազդուրվում են նոցա ուժերը, և այս իւր խօսքը հաստատում է օգտակար գործնական կանոնով. երբ որ զինի ափրոդիսեան անչափաւորութեան պատահում են ցնցական ախտաժէտութիւնք, կամ վերնոտութիւն, այն ժամանակ հարկա-

ւոր է ջանք դնել ստամոքսի միջի նեարդերու կազդուրման համար:

2. Դիւրագգած նեարդերի թուլութիւնը, որ առաջացնում է ամէն կաթուածական և ջղաձգական ախտակրութեանց արկածները, դուրս է գալիս նախ այն ցընցական շարժումներէն, որ լինում են սերմնահոսութեան ժամանակը, երկրորդ՝ ստամոքսի մէջ կերակրոց վատ մարսողութիւնից: Երբ ստամոքսը աղաւաղված է լինում, այն ժամանակ դիւրագգած նեարդերը փնասվում են: Այն հեղանիւթը որ նոցա սնունդն է և որ մարսած մասերի մի մասն է, ի հարկէ փնասակար կ'լինի, երբ մարսողութիւնը փնասուած էր: Այն ջապէս այս թուլութիւնը աւելանում է մէկ հեղուկի արտահոսմամբ, որ նմանութիւն ունի կենսական ոգեաց, և այս իսկ նմանութեան պատճառաւ առանց նեարդերին փնասելու արտահոսել չէ կարելի, որոց համար ինչպէս զգայութեանց չնթալութեան իրաց՝ մեծամեծ մարդոցմէն

ոմանք երկրայում են, իսկ բնաբաններից ոմանք՝ խալառ հերքում, բայց ես չեմ կարող նոցա զօրութիւնը չընծայել այս ոգեաց: Այսու ամենայնիւ՝ թէև չեսօսինք այն փնասի համար՝ որ ինչ առաջանում է սերմի պակասելից, նորա գործածութեան աւելորդութիւնը լինում է փնասերակների համար. որովհետև նա բնաջինջ է անում անօթներու մէջ այն զրգուիչ զօրութիւնը, որ առաջանում է սերմի շրջառութիւնից՝ որ չափազանց ձեռնտու է լինում կերակրոց մարսողութեան: Այսպէս արտահոսութիւնը փնասում է, մի կողմանէ զրկելով մարմինը ամենագլխաւոր հեղանիւթից, միւս կողմանէ մարսողութիւնը անկատար առնելով, ուստի մարմինը ստանում է անկատար և փոքրաքանակ հիւթ իւր սննդառութեան համար:

Ստամոքսի և նեարդերու հիւանդութեանց մէջ կայ մի անձուկ շաղկապ: Առաջինը առաջ է բերում երկրորդին, և

այս վերջինը՝ միանգամ գոյութիւն ստանալով, անգաղար ձեռնտու է լինում առաջինների սաստկանալուն: Եթէ ամեն օրուան փորձը չըստուգէր այն, բաւական կը լինէր ապաքէն մէկ անդամահատական զննութիւն ստամոքսի, որ համոզվէինք այս մասին կատարելապէս: Այն նեարդերու մեծ քանակը, որ ստամոքսի մէջ ամեն կողմը ցրուած են, ցոյց է տալիս, թէ որքան հարկաւոր են նոքա՝ ստամոքսի գործակատարութեանց համար, և որքան այդ գործակատարութիւնքը պիտի խանգարուէին, եթէ նոքա վատ դրութեան մէջ լինին:

3. Վերջապէս արտաշնչութիւնքը լինում են թերակատար կերպիւ:

Սանկթորիոս սահմանել է անգամ այն քանակը, որչափ նա նուազեցնում է. և այս կարեւոր արտաթորութիւնը չէ կարելի խափանել, առանց պատճառելոյ յանկարծ բազում արկածներ ախտակրութեանց: Առանց դժուարութեան կարելի

է հասկանալ, որ չկայ մէկ հիւանդութիւն, որ այս երբեակ պատճառներէն առաջ ըզգային: Մենք չենք մտնիր ամեն մասնաւոր ախտակրութեանց արկածների զննութեան մէջ, որովհետեւ այս մանրամասն զննութիւնը կարող է իմ գիրքը մեծացնել, մանաւանդ որ աւելի լաւ տեղեկութիւններ կարելի է ստանալ Գ. Գորթերի շարադրութիւնների ընթերցանութեամբ:

Գ. Ալեքթոն Վինտրինգամ շատ ազդու և պարզ է բացատրում այս արտահոսման վտանգները ոտնառութեամբ վարակելոց համար, և նորա մեկնութիւնը արժանի է լիուրի մտադրութեան:

Գ. Հունցիուս՝ իւր ժամանակի հռչակաւոր բժիշկը, որ ծագկեալ հասակի մէջ մահու աւար դառաւ, թողել է մեզ համար մի ուսումնական մեքենական մեկնութիւն այն վնասների համար, որ այս աւելորդութիւնքը պատճառում են շնչառութեանը: Նա այս տեղ յիշում է մէկ մար-

դու համար, որ այս աւելորդութեանց պատճառաւ ստացել էր անընդհատ հազ: Եւ այս ակտակրութեան արկածքը տեսել եմ մէկ ուրիշ դեռաւորաց մարդու մէջ, որ սերմնահոսութենէն մեռաւ: Աս բնակվում էր Մոնպէլլէ՝ ուսման մէջ հրահանգվելու համար: Այս զաղբագործութեան աւելորդութիւնները նրան գործելին ծիւրական ակտի մէջ, և նորա հազը այնքան սաստիկ էր՝ և անընդհատ, որ նորա դրացիք անգամ անհանգիստ էին լինում: Արամէն ստէպ արիւն էին առնում՝ երակ հատանելով, որ փոքր ինչ նորա տանջանքը մեղմեն. մի խորհրդակցութիւն հրամայեց նրան կրիայի արգանակ ուտել, յոյս տալով թէ նա այս հրնարներով կը ժշկվի. բայց նա յետ երկուց ժամուց մեռաւ: Իսկ հոգեկան կարողութեանց տկարանալը շատ սակաւներն են հասկանում կամ բնաւ չեն հասկանում: Այս խնդրոյ լուծումն կախուած է մի հարցից՝ որ անլուծանելի է՝ և որ է երկու-

դոյութեանց միմեանց վերայ ունեցած ազդեցութիւնը, և մենք ոտիպուած ենք միմիայն երևոյթները դիտել:

Մեզ անյայտ է իսպառ ինչպէս հոգւոյ բնութիւնը, նոյնպէս և մարմնոյ. այլ իմանում ենք՝ որ այս մարդուս երկու մասունքը՝ մէկ զմէկու հետ սերտ են միաւորված. և այն փոփոխութիւնները՝ որ մէկը զգում է, նոյնպէս զգալի է լինում միւսին: Թոյլ կամ արագ արեան շրջանառութիւնը, սակաւ կամ աւելի թանձրացած արիւն, մէկ քանի ունցի աւելի կամ պակաս կերակուր, մէկ բաժակ սուրճ՝ փոխանակ սակաւ գինւոյ, քուն՝ աւելի կամ նուազ երկարատե կամ հանգիստ, չափազանց կամ սակաւ ապավիժումն, շատ թոյլ, կամ շատ ուժգին քրտինք՝ փոխում են մեր հայեցուածքը և մեր կարծիքը առարկաներու վերայ: Այսպէս ամեն բոլոր մարմնի մեքենայի կրած փոփոխութիւնները մեզ այլեայլ կերպիւ են մտածել և զգալ տալիս, և նայելով նոցա ազդեցու-

թեան աստիճանին՝ մենք նորանոր սկզբունքներ ենք կազմում մեղաց և արդարութեան համար:

Գիտողութիւնը նմանօրինակ ապացուցանում է մեզ, որ չկայ բոլոր հիւանդութեանց մէջ այնպէս արագ և դիւրաւ հոգւոյն վնասող՝ ինչպէս նեարդական հիւանդութիւնները: Ա՛յ երևոտութեամբ վարակեալ հիւանդները, որ սովորաբար զկնի փոքր ինչ ժամանակի ընկնում են տկարամտութեան մէջ, մեզ տալիս են տրամադիւթ ապացոյց, և նոյն միջոցումը մեզ հասկացնում են, թէ ոչինչ զարմանալի չէ, եթէ վերողբեալ գործողութիւնները, որ միշտ փոքր ինչ զուգընթաց են ունենում ցնցական վերնոտութիւն, առաջացնում են ուղեղի և նոյն իսկ հոգւոյ կաողողութեանց թուլութիւնը:

Ուղեղի թուլանալը և նեարդերու դրութեան ուժաթափ լինելը զուգընթաց է ունենում անզօրութիւնը, որ կարի բնական իմն է: Սանքթորիոս, Հոփմանը և

այլք ոմանք՝ ջանք էին անում բացատրել, թէ ինչո՞ւ է զլխաւորապէս վնասվում մարդու աչքի տեսութիւնը: Այլ այն պատճառները, որ նոքա են մէջ բերում, երևում են անբաւական: Գլխաւոր և այս իսկ դործարանին սեփհական մասունքը, որ բաղկացուցանում են աչքը, են շատ բազմաթիւ, որ լինելով աւելի քան զամենայն մասունս դիւրապատրաստ առ խանգարումն, աւելի շատ են աղաւաղվում: Աւ այս տեղ այն էլ պիտի նկատել, որ աչքի նեարդերը բազմաթիւ կիրառութեանց են ծառայում և թուով շատ են: Ա՛յ երջապէս երբ հեղանիւթը՝ զուգաւորութեան ժամանակը ամեն կողմէն հոսում է դէպ ի այս մասը, հաղորդում է աչքին այն փայլունութիւնը՝ որ նշմարվում է կենդանեաց աչքի մէջ՝ և որ է զգալի ապացոյց տրեան շատանալուն աչքի մէջ. և այս իսկ արեան շատութիւնը առաջացնում է անօթներու մէջ առաջ թուլութիւն, և յետոյ խցանք, որոց հետեան-

քը լինում է տեսութեան կորուստ: Այժմ՝
դիւրաւ կարելի է պատասխանել վերոյա-
ռարկեալ խնդրոյն, այսինքն թէ, ի՞նչ
պատճառաւ ներքինիք, որ չունին սերմ,
չեն ենթարկեալ այս մանրամասն ստորա-
գրած հիւանդութեանց:

Առ այս կարելի է բերել երկու գլխա-
ւոր բաւարար պատճառք. առաջինը՝ որ
ներքինիք չեն քաղում այն օգուտը, ինչ
որ բերում է այս հեղանիւթը, երբ արդէն
լինում է պատրաստած. միւս կողմանէ՝
նոքա չեն կորցնում այն թանկագին մասն
արեան՝ որ նշանակուած է սերմն փոխարկ-
վելու համար: Անոքա չեն կրում այն փո-
փոխութիւնները, ինչ որ առաջ են դա-
լիս պատրաստած սերմէն, վասնորոյ և չեն
ենթարկուած այն հիւանդութեանց, որ
բղխում են այս հեղանիւթի պակասու-
թենէն: Արեւի է՝ գործածելով համա-
բնաբանական եղբեր, բաժանել սերմն՝ ի
սերմն առաջ բերած, այսինքն այն թան-
կագին մասն խոնավութեան, որ արդէն

զտում են և մատակարարում են ծննդա-
րար անդամքը՝ և ի սերմն առաջ բերող:
Եթէ չէ զտվում և մատակարարվում
առաջինը, մարմնական կազմութիւնը չէ
ունենում այն օգուտը, ինչ որ նա ստա-
նում է պատրաստած սերմէն, և չէ են-
թարկվում այն փոփոխութեանց՝ որ նո-
րամէն են կախեալ. այլ մարմինը, թէև չէ
ստանում վերոգրեալ օգուտները, չէ ևս
կորցնում և չէ հիւծվում, և ներքինիք
միշտ լինում են մանկական վիճակումը:
Ասորի կորուստը և էական պակասիւր լի-
նում է այն ժամանակ, երբ նա զտուելով
զուրս է բղխում: Արկրորդ պատճառը
այս է, որ ներքինիք չեն զգում այն ջղաձ-
գական ցնցումները, որոյ ես ընծայում
եմ այս աւելորդութեանց զուգընթաց հի-
ւանդութեանց մեծագոյն մասը:

Ախտակրութիւնք՝ որ կանայք են ըզ-
գում, նոյնպէս են առաջանում՝ որպէս
արանց մէջ: Այն հեղանիւթը, որումն
նոքա զրկվում են, չլինելով այնքան թան-

կադին, և ոչ այնքան մշակեալ, իրանց կո-
րստեամբ, կարելի է թէ ոչ այնքան արագ
են նոցա տկարացնում: Այլ երբ նոքա
աւելորդութեամբ են մասն լինում այս
ախտին, այն ժամանակ՝ նոցա նեարդերը,
որ աւելի տկար են, և ի բնուստ տրամա-
դրեալ են դէպ ի ցնցումն, ընկնում են
շատ ուժգին արկածներու ներքոյ: 1746
ամին, մէկ քսան և չորս տարեկան աղջիկ՝
տուել էր իւր անձն վեց Խսպանիական զենո-
ւորներու կամաց, և բոլոր զիշերը նոցա
ցանկութիւնը կատարել էր: Առաւօտը
բերին նրան քաղաք՝ կիսամեռ. և նոյն
երեկոյին այն աղջիկը մեռաւ՝ շաղախուած
իւր արեամբ, որ բղնում էր իւր արգան-
դէն: Հարկաւոր էր լաւ տեղեկանալ և
ստուգել, թէ արդեօք այս արեան բղնու-
մըն մէկ վէրքի հետեւանք էր, թէ արեան
անօթոց լայնանալէն էր առաջացած, որոյ
պատճառը պիտի լինէր անբարեխառն զու-
գաւորութիւնը:

ՀԱՏՈՒԱԾ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

Սպասեալ էր, որ Լեւոնտայի, հասնող ասիոյ
Լադիստէն անբարեխառն լինէն:

Սէրը ցոյց տրուեցաւ, թէ ձեռնաշարժ
սերմնահոսութիւնը աւելի վնասակար է
քան աւելորդ մերձաւորութիւնը կանանց:
Այն մարդիկ, որք ընդունում են, թէ ա-
մենայն բանի միջամուխ է Սէրին՝ Նախա-
խնամութիւնը, պիտի հաստատեն, որ այս
սաստիկ վնասուց պատճառը պարունակ-
վում է Աստուծոյ առանձին կամաց մէջ՝ այս
ախտին մատնուածները պատուհասելու
համար: Վերջի հաւատացեալ թէ մարմին-
ները՝ իրանց ստեղծագործութենէ սկսած
ենթարկուած լինելով այն օրինաց, որք
նրանց ամենայն շարժմանց պիտի առաջ-
նորդեն, կարծում եմ՝ որ Արարիչը նոցա
կարգը էլ միւսանգամ չէ փոխարկում,
բաց ի մէկ քանի դիպուածէն: Եւ չեմ

կամենար ղիմել հրաշալի պատճառներուն,
եթէ բնական պատճառների հետ հակա-
ռակութիւն չկայ: Այլ այս տեղ չէ երե-
ւում այն ղիպուածը, և ամեն հանգա-
մանք կարելի է բացատրել մարմնակազ-
մութեան օրէնքով, կամ հոգին մարմնոյ
հետ միաւորութեան օրէնքով: Պերբնա-
կան պատճառներուն ղիմելու սովորու-
թիւնը շատ ժամանակ է, որ հերքուած
է իպպոկրատի ձեռքով, որ խօսելով
մէկ ցաւի համար, որն որ Ակիւթացիք
ընծայում էին Աստուծոյ պաւանձին բար-
կութեան, արաւ այս գերազանց նկատո-
ղութիւնը. արդարեւ՝ որ այս ցաւը գալիս
է Աստուծոյ, այլ այնպէս, որպէս և մե-
նէրը. որովհետեւ նոյն ամէնքը միով եղանա-
կաւ էն գալիս նրաձէն, և ամէնքն էլ էն հե-
տեան օրինաց բնութեան՝ որ ամէնայնի կա-
ռուցուի է:

Սանքթորիոս իւր ղիտողութեանց մէջ
հաղորդել է մեզ այս վտանգներու առա-
ջին պատճառի վերայ տեղեկութիւն: Բա-

րեխան զուգաւորութիւնը, ասում է,
օդաւաւտ է, եթէ այն կ'ստարւում է միայն
բնութեան պահանջմամբ. այլ երբ այս
պահանջումը յառաջ է գալիս երեակա-
յութիւնից, այն ժամանակը տկարացնում
է հոգւոյ ամեն կարողութիւնները, մանա-
ւանդ յիշողականութիւնը: Այս հանգա-
մանքը դժուար չէ բացատրել: Բնութիւ-
նը առողջ դրութեան մէջ շարժում է
այս ցանկութիւնները միայն այն ժամա-
նակ, երբ սերմի անօթները լքցուած են
հեղանիւթով առատութեամբ, որ ղիւ-
րաւ կարող են թանձրանալ, և պատճա-
ռել զամանց դժուարութիւն. վասնորոյ
և նորա արտահոսութիւնը չէ կարող բե-
րել մարմնոյն վնասարեւր թուլութիւն:
Այլ սերնդական անդամների կազմութիւ-
նը այնպէս է, որ նոցա ներգործութիւնը
և ցանկութիւնը շարժում են ոչ թէ
միայն սերմնական հեղանիւթի մեծաքա-
նակ հաւաքվելից, այլ և երեակայութիւնն
ունի այս անդամներու վերայ մեծ ազդե-

ցութիւն. մարդ կարող է զանազան գործողութիւնք և իրեր երևակայելով ցանկութիւն յառաջ բերել և զրգուռն այս անգամների մէջ, և այս աւելի այն պատճառաւ է վնասաբեր, որ լինում է առանց կարեաց: Այս գործարանները, որպէս և այլք ամենայն, միայն այս ժամանակ պէտք է գործեն, երբ նոցա շարժողք լինում է բնութիւնը: Վաղցածութիւնը և ծարաւը ցոյց են տալիս կարիք՝ կերակուր և ըմպելի ընդունիլ, այլ եթէ այն կերակուրը և այն ըմպելիքը գործածեն աւելի, քան որչափ հարկաւոր է քո զգալովն, այն ժամանակ աւելորդութիւնը վնաս կը բերէ և կը տկարացնէ մարմինը:

Արտփայնի պատճառ երթալոյ և միգելոյ կարիքը ունի նոյնպէս ինչ ինչ բնական ստիպումն. այլ վատթար սովորութիւնը այնքան զօրեղ է անգամներու կազմութիւնը աղաւաղելու համար, որ այս ապագիծմանց անշուշտ հարկաւորութիւնը դադարում է հիւթերու քանակէն կախեալ

լինել, որ պատրաստվում են արտաքս ելանելու համար, և այնուհետև առանց հարկի ևս հարկաւորութեան ծուայ են դառնում: Այսպէս է ձեռնամուկութեան անձնատուր եղած մարդոց զրութեն ևս: Ո՛չ բնութիւնն է նրանց շարժում, այլ երեւկայութիւնը և սովորութիւնը՝ որ այն անեն, Նրանք խլում են բնութենէն այն, որ ինչ նրան հարկաւոր է, և այսու նրան հասցնում են իւր աւերմանց մօտ:

Վերջապէս մարմնոց օրէնքներին համաձայն հեղանիութիւնը զիմում են այն տեղ՝ ուր զրգուռն կայ և մի քանի ժամանակից յետոյ հեղանիութիւնը շարունակաբար դէպի այդ մասունքները են հոսում: Հիպոթիրաա զիտել է, որ երբ մարդ ունենում է զուգաւորութիւն, նորա սերմնական երակները լայնանում են, և սերմնական հեղանիութիւնը իւրեանց մէջ են ծծում:

Այս տեղ արժան է նկատել, որ ձեռնամուկութիւնը առանձին ներգործութիւն

է առաջացնում այն դեռաւորաց մարդոց մէջ, որոնք դեռ չեն դուրս եկած պատանեկութեան հասակէն: Արջանկութիւն է, որ ինչպէս արուաց մէջ, նոյնպէս և իգաց մէջ, սակաւ են պատահում այնպիսի հրէշներ, որ մանկական հասակէն, կամ պատանեկութեան մատաղ օրերէն սկսին զուգաւորութիւնը: Այլ շատ ստէպ ենք տեսնում այնպէսներուն, որ դեռ մանկական հասակէն են անձնատուր լինում ձեռնամուրթեան: Շատ հանգամանք կան, որ արգելք են դառնում նոցա ունենալ զուգաւորութիւն, կամ չափաւորում են գոնէ, բայց մեկուսացեալ անառակը չէ ունենում խափանարար և չէ դնում իւր մոլութեանը չափ և կոպար:

Արկրորդ պատճառն է այս ատելի ախտի ի վերայ զգայութեանց տիրապետելը, որ շատ ազդու և մեկին պատկերացուցած է Մեղիական Օնանիայի մէջ: Այս անպարկեշտութիւնը, ասուած է այն տեղ, տակաւին չկարողանալով նուաձել սիրտը,

և ահա շրջագայում է յանցաւորի յետեւն. նա տիրապետում է նրան, և զբաղեցնում է ամեն ժամանակ և ամեն տեղ: Շատ կարեւոր գործերու կատարման ժամանակը, նաև նոյն իսկ կրօնական գործոց միջոցը՝ յանցաւորը մտածում է ցանկութեանց և անառակութեանց վերայ, որք նրան չեն բարձի թողի անում և ոչ առ վայրկեան մի:

Այնչ չէ հասցնում մարդու այնպիսի թուլութիւն, ինչպէս այս անընդհատ լարումն մտոց, որ միայն մէկ առարկայով է զբաղած: Չեռնամոլին՝ միայն իւր ամօթական մտածութիւններին մատնուած՝ զգում է նոյն իսկ տկարութիւնները և ցաւերը, ինչ որ ուսեալն է զգում, երբ իւր մտաց բոլոր զօրութիւնքը ամփոփում են մի հարցի վերայ: Յոյժ պակաս է պատահում՝ որ լարումն անց կենայ առանց վնաս հասուցանելու: Աւղեղի այն մասը, որ գտնվում է ներգործութեան մէջ, այնպիսի աշխատութիւն է կրում, որ նման

է լինում միանանց երկարատե և ուժգին
բարմանը, և սորամէն ծնում է կամ այն-
պիսի ուժգին շարժումն, որ հնար չէ լի-
նում նորա մասնի շարժումն խափանել,
և նորամով հեռացնել հոգին այն խոր-
հրդէն, որով զբաղած են լինում ձեռնա-
մոլութեան մասնուածները, և կամ ուղե-
ղի այդ մասը գործելու ընդունակութիւնը
ամենեւին կորցնում է: Այլ ջապէս այս
չարախտավարք՝ անդադար խոնջմունքնե-
րէն թուլացած լինելով՝ ենթարկւում են
ուղեղի հիւանդութիւնների: Ասպատա-
ռում է դեռահաս մարդիկներից շատերին
մի անկատար ֆլետս, որ թէպէտ նոցա ըն-
դունակութիւնները ոչ են իսպառ բնա-
ջենջ լինում, այլ նոցա կիրառութիւնը
լինում է թերի. ինչ կոչման միջ ևս որ
մասնեն, չեն կարողանում յաջողութեամբ
իւրեանց պաշտօնը կատարել, որովհետեւ
կորցրել են մտադրութիւնը, որին այս
ֆլետսակար ախար նրանց արել է անըն-
գունակ: Այն մարդոց միջ ևս, որ ոչինչ

կոչումն չեն մտնում, (որոց թիւը ևս ա-
ռաւել շատ է,) գտնվում են այնպիսիք,
որ ոչինչ բանի չեն ունենում ընդունա-
կութիւն և յարմարութիւն: Միաբները
անամփոփ ցրուած, ինքեանք շփոթուած
և ապշած լինում են ձանձրալի դատար-
կասերներ: Միտքը մի առարկայի վերայ
ամփոփելու անընդունակութիւնը հոգե-
կարողութիւնների նուազման հետ ի միա-
սին, նոցա անընդունակ է առնում ընկե-
րական կենսակցութեան: Արքան խղճալի է
այս դրութիւնը, որ մարդու անում է քան
զանասունը ստոր, և որ արգարութեամբ
չինում է նոցա շատ անգամ առարկայ
արհամարհութեան, քան առարկայ կա-
րեկցութեան մարդկաց համար:

Այս երկու գլխաւոր պատճառներից
հարկաւորաբար հետեւում է և երրորդը,
այսինքն՝ ձեռնամոլութեան գործողու-
թեան յաճախումն: Արք որ առ անգամ
մի սովորութիւնը զօրացաւ, այնուհետեւ
հոգին էլ մարմինն էլ համարեալ թէ անդա-

դար քարշում են դէպ ի այս յանցանքը: Զոգին՝ գոլով տիրապետեալ անպիտան խորհուրդներով՝ շարժում է ցանկական տարփանքները. և եթէ մէկ քանի վայրկեան ուրիշ առարկաներով լինում է զբաղած, կծու հեղանիւթերը որ սերնդական անդամը զրգռում են, յանկարծ միւսանդամ նրան դարձնում են էլի դէպի նոյն եղեռնագործութիւնը: Այս անհրաժեշտ նկատմունքը հրքան պիտի սանձէին դեռաւորց պատանիներուն այս վատթար արատինքէն, եթէ նոքա կարողանային յառաջագոյն հասկանալ, թէ առաջին սխալ քայլը՝ իւր յետեւից քարշում է երկրորդը, և թէ որքան ցանկութեան զրգռիչները աւելանում են, այնքան միտքը և խելքը՝ որ պիտի նոցա ճանապարհը փակէ՝ տկարանում է, և այս պղծագործները կարճ ժամանակի մէջ թշուառութեան ծովի մէջն են խորատոյգ լինում՝ չունենալով՝ կարելի է՝ թէ փոքր ինչ յոյս և վստահութիւն նորամէն ազատելու: Եթէ

թուութիւնները իրանց նոր սկսելու ժամանակը փոքր ինչ վախեցնում են նրանց, կատաղութիւնը նոր ի նորոյ ընկլուզանում է նրանց այն անդունդների մէջ, այնպէս՝ որ այնուհետեւ իրաւամբ կարելի է ասել, թէ տեսնում են առաքինութիւնը և ճանաչում են, բայց կամաւ վաղում են խիղախմամբ դէպ ի արգելեալը:

Մինչ այս մինչ այն՝ ցաւի վտանգը յաճախելով աւելանում է, այլ նորա ուղղութեան համար յաջող ժամանակը՝ կարճ է: “Աղառնաս մոխիր և հող և ցնորք: Ապրիլ, և մահճ միտքդ բեր: Ճամանակը անց է կենում, և նոյն ինքն տաւած բաները ցնդվում”, ։ Պերսիոս:

Երբ ես ճեննելա քաղաքումը աշակերտութիւն էի անում իմաստասիրութեան, իմ ընկերակցաց մէկը ընկաւ մէկ այնպիսի դրութեան մէջ, որ չէր կարողանում ժուժկալել այս պղծութիւններէն ուսման կամ դասախօսութեան ժամանակը ևս. նա երկար ժամանակ չսպասեց իւր

պատժին. զկնի երկուց ամաց մեռաւ խոբ-
ախտութենէն: Ամանօրինակ անցք պատ-
մըվում է և () նանխայի մէջ, և մանա-
ւանդ կարեոր է մէկ քաղաքի համար ա-
բաժ նկատումն, որ այն քաղաքի մէջ զըտ-
նըվում էր մէկ ամբողջ ընկերութիւն
14 և 15 տարեկան պատանեկաց, որ այս
անկարգութիւնը կատարելու համար հա-
ւաքվում էին մէկ տեղ, և այս թիւնաւո-
րեց բոլոր աշակերտներուն: Մէկ դեռա-
ւուրց արքայազն ամեն օր զգում էր իւր
առողջութեան նուազելը, և ոչինչ յայտ-
նի պատճառ չէր երեւում: Քժիշկը կա-
կաժի մէջ ընկնելով՝ սկսաւ ծածուկ
նրան դիտմամբ հետամուտ լինել, և իսկ
եղեռնադործութեան ժամանակը որսաց:
Արքայազնը խոտտովանեցաւ նրան, և
յայտնեց՝ որ մէկ հատ պաշտօնեայ էր
նրան այն սովորեցրել, և ինքը այնուհետեւ
ստէպ էր այն անօրէնութեան մատն եղել:
Արքայազնի անձին մէջ այն սովորութիւ-
նը այնքան էր զօրացել, որ ոչինչ թախան-

ձեցուցիչ և զղջացուցիչ խրատներ չկա-
րողացան նրան համոզել, որ նա այն ախտը
իբմէն բնաջինջ անէ: Յաւը զօրացաւ.
ուժը օր ըստ օրէ նուազում էր, և ամե-
նեին նրան բժշկելու հնար չէր գտնվում,
բայց միայն տիւ և զիշեր նրան պահապա-
նի նման անքուն հսկմամբ սանձելով, որ
աւեց ու թամիս:

Մէկ հիւանդ շատ լաւ և ազդու պար-
զաբանութեամբ էր պատկերացուցել ինձ
նամակի միջ այն չար սովորութենէն հե-
ռանալու դժուարութիւնը: “Շատ աշ-
ոխատանք պէտք է, զրել էր, այս սովո-
րութիւնը արմատէն խլելու համար, որ
յանդադար մենք մտարելում ենք: Աս
յոտտոովանվում եմ ձեզ ամաչելով, որ
յերբ մտիկ եմ անում մէկ կնոջ երեսին,
յորպիսի և լինի այն կինը, (զեղեցիկ կամ
յտղեղ, ծեր կամ դեռահասակ,) միշտ
յշարժում է միջոցանկութիւնը. նա՛ և
յառանց այս պատճառի ևս հողիս անդա-
դար բռնանում է և կամենում է ինձ

,, պատկերացնել ցանկութեան առարկա-
 ,, ներ: Յիրաւի է, երբէք չէ բորբոքվում
 ,, իմ մէջ կիրքը, երբ ես ինքս ինձ յուշ
 ,, եմ ածում ձեր աւանդած խրատները.
 ,, ես այս ախտի դէմ ոգորում եմ. բայց
 ,, այս իսկ ոգորումն ինձ հիւժեցնում է:
 ,, Ո՛հ, եթէ դուք գտնէիք մէկ այնպիսի
 ,, հնար, որ իմ միտքս հեռացնէր այս ա-
 ,, ռարկայէն, այն ժամանակ կարելի էր
 ,, յուսալ՝ թէ իմ առողջանալու ժամա-
 ,, նակը մօտիկ է: ,,

Մեր վերոյիշեալ նկատմանց մէջ ար-
 դէն տեսանք՝ որ մէկ կին շատ յաճախե-
 լով այս ախտի մէջ վերջապէս ստացաւ
 արդանատամոլութիւն: Մի և նոյն առար-
 կայի վրայ յարատե և անընդհատ մտա-
 ծելը մեզմէն յափշտակում է այլ առար-
 կայի վերայ մտածելու ազատութիւնը, և
 բռնանում է մեր մտքի վերայ: Վործա-
 րանները միշտ գրգռման մէջ լինելով՝
 ստանում են հիւանդութեան արամա-
 դրութիւն, որ դառնում է մշանջնաւոր

խայթոց անկախ արտաքին պատճառնե-
 րից: Այնպէս ցաւեր են պատահում մի-
 զե խողովակներին մէջ, որ անդադար զըր-
 գում են միգել: Չաւակասէր անդա-
 մոց ստէպ զրգումնն առաջացնում է նո-
 ցա մէջ նոյնատեսակ հիւանդութիւն:
 Այս գաղափարը որպիսի՞ փրկարար կեր-
 պիւ պէտք է զարհուրեցնեն նոցա, որոնք
 դեռ ևս ունին խելքի և ամօթոյ դոյզն
 ինչ հետք:

Չորրորդ պատճառը ձեռնամուկների
 թուլութեան այն տեղէն է բղետում, որ
 բաց ի սերմնահոսութենէն, ստէպ թէև
 անկատար զրգումն ևս՝ որով նոքա իւր-
 եանց անձին հաճոյք են պատճառում,
 կարի թուլացնում է նոցա: Ամենայն ան-
 դամ, անչափ լարումն՝ առաջացնում է
 զօրութեան նուազութիւն: Անեսական ո-
 զիք բազում քանակաւ հաւաքվում են այն
 տեղ, և այն տեղից վատնուելով բերում
 են մարդու վերայ թուլութիւն: Միւս
 գործարանները զըկվում են զօրութիւնից

և իւրեանց դորձը թերի են կատարում։
 Այս երկու պատճառաց համախմբութիւ-
 նը ծնանում է շատ վատնագաւոր հեռանք։
 Միւս արկած՝ որում ենթարկեալ են
 ձեռնամուկը, է մէկ տեսակ անդամալուծու-
 թիւն զաւակասիր անդամոյց, ուստի առա-
 ջանում է նոյա մէջ ա՛կարողութիւն, և
 առ ի չդոյէ զրգուման ունայն սերմնահե-
 զութիւն։ Որովհետեւ թուլացած մասուն-
 քը արձակում են սերմը այնքան, որքան
 հաւաքված է, և անդադար հոսում է
 այն հեղանիւթը որ պատրաստում է սեր-
 ման գեղձը (պրօստատ), և վերջապէս զա-
 ւակասէր անդամոյց ներանային մաշկը ըս-
 տանում է երկարատեւ բորբոքումն՝ որ պատ-
 ճառում է անընդհատ արտահոսումն թա-
 րակ/ց։

Մէկ ճարտարաբնաս վերարուժ պատ-
 մեց ինձ մէկ մարդու համար, որ ստացած
 գոլով մեծ և ըստ ամենայնի լրացած հեշ-
 տասիրութեան ախտ, և չկարելով կատա-
 րել իւր ցանկութիւնը այլ ուրիք՝ բայց

եթէ ճանփաներու վերայ, քուչաներումը,
 և այն ևս ոտից վերայ կանգնած, բնկա-
 թուլութեան մէջ, որ սաստիկ ցաւ էր
 պատճառում նորա միջքին. չորացրուց
 նորա ազգերքը և ոտքերը. և վերջապէս
 կաթուածացաւի պատահելով, ինչպէս
 երեւում էր, ոտքերումը, այնպէս կանգ-
 նած իւր զազրագործութիւնը կատարե-
 լու ժամանակը, մնաց ընկողմնած երեք
 ամիս, և ապա մեռաւ։ Այս ամեն այն
 ժամանակումը՝ նա դանկում էր այնպիսի
 վեճակի մէջ, որ կարող էր ամեն մարդու
 վերայ բերել սարսափ և կարեկցութիւն։
 Այս նկատողութիւնը բաղկացնում է
 հինգերորդ պատճառ վատնաց՝ որ յատ-
 կապէս սեպհական են ձեռնաւորութեան։
 Որովհետեւ եթէ զօրութիւնները միանգա-
 մից սպառում են չափազանց, թուլու-
 թիւնը անհամեմատ աւելի մեծ է լինում։
 Այն մարդը, որ այս անկարգութիւնը կա-
 տարում է կամ նստած, կամ կանգնած
 և մանաւանդ կանգնած ժամանակը, պար-

տաւոր է շորժման միջ ձգել մկանանց
մեծ մասը, և այսու իսկ աւելի է կորուս-
տանում կենսական հիւթերը: Այս ապա-
ցուցանում են տկար անձինք, որ մկ վայր-
կան ևս չեն կարողանում ոտից վերայ, ե-
րևում է, որ նոյն իսկ ներգործութիւնը,
կամ նստած, կամ կանգնած ժամանակը,
առաջացնում է կամ աւելի կամ նուազ
թուլութիւն: Սանկթորիոս արդէն ապա-
ցուցել է այս դրութեան վստահաւորու-
թիւնը, բացատրելով՝ թէ ոտքի վերայ
կանգնած կատարած մերձաւորութիւնը՝
կորստական է. որովհետեւ նա մկանուկը,
և նոցա արտաշնչութիւնը նուազեցնում
է: Միւս՝ շատ հիմնաւոր զննութիւնք
մեզ ներկայացնում են վեցերորդ պատ-
ճասը, որ ըստ երևութին՝ կարող է երեւի
թոյլ, այլ արհեստագէտ բնաբանք չեն
համարում այն շատ չնչին: Ամեն կենդա-
նածնեալ մարմինք ունին քրտինք կամ
արտաշնչութիւնք: Իւրաքանչիւր վայր-
կան դուրս է ցնդում անտի՝ ծակախնե-

րու գուցէ թէ կէս քանակի մէջէն՝ այն-
պիսի արտաշնչութիւն, այնպիսի դողորշեք,
որք մեծ վնաս կբերէին, եթէ մարմնոյ միջ
մնային. և նոյն միջոցումն միւս տեսական
ծակտեաց ընդունում է մեր շրջապատող
խոնավութեան և օդի մասն, և հասուցա-
նում է մեր անօթներին: Ողբա են այն
«աներեւոյթ ուղիները», ինչպէս ասում է
Պ. Սենաք, որ բղտում են մեր մարմինէն,
և դարձեալ յետ են դառնում մեր մար-
մնի միջ:

Վերը յայտնվեցաւ, թէ ինչ ինչ դիպ-
ուածոց միջ այս արտաշնչութիւնները
արժանի են ուշադրութեան: Առողջ
մարդիկ աւելի են արտաշնչում, իսկ տկար-
ները՝ որ զրեթէ չունին սեփհական մթնո-
լորտ, աւելի են ներշնչում: Աւ այս ա-
ռողջ մարդոց դողորշեք իւրեանց միջ
պարունակում են անդարար և կազդու-
րիչ իմն մասեր, այնպէս որ՝ երբ այլոց միջ
են ներս ծծվում, կարողանում են տալ
նրանց նոր ոյժ և լրջութիւն: Այս իսկ

զիտողութիւնը ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս կուսանք՝ որ Գաւթի կշաին պառկում էին, տալիս էին նրան ոյժ: Այս իսկ հընարը օգնում էր և այլ ծերացած մարդոց և կաղղուրում էր նոցա, և ըստ այսում ահա՛ զեռաւուրց անձինք այսպիսի զիպուածներին մէջ թուլանում են, երբ իւրեանց արտաշնչութիւնները անդառնալի կորուսանում են, և ընդունում են միայն նեխեալը և փնասաբերը: Օղբաւորութեան ժամանակը լինում է աւելի արտաշնչութիւն, քան թէ այլ ամեն ներգործութեանց միջոցումը. որովհետեւ արեան շրջանառութիւնը այն ժամանակ լինում է աւելի ուժգին: Այս արտաշնչութիւնը է աւելի գործունեայ, քան այլ ժամանակ, ուրեմն և այդ կորուստը աւելի զգալի պիտի լինի, և պատահում է միայն սերմի արտահեղման ժամանակը, որովհետեւ նա կախուած է նորա զուգընթաց շարժմանէն: Օղբաւորութեան ժամանակը այս լինում է փոխադարձ, այնպէս

որ ինչ մէկը արտաշնչում է, նոյնը միւսը ներշնչում է:

Եւ ոչ բազմօք առաջ քան զայս տեսայ մէկ մարդ, որ ոչինչ նշան չունէր ափրողիտեան խօթութեան, այլ ինքն պատճառել էր մէկ կնոջ ափրողիտեան խոց, իսկ կինը նրան հազորդել էր նոյն միջոցումը քոս: Մէկը այդպիսի զիպուածումը հատուցանում է միւսի կորուստը. իսկ որոնք մատնուած են ձեռնամուկութեան, կորուսանում են, բայց չեն ստանում:

Արից ներգործութիւնը ցոյց է տալիս խօթներորդ զանազանութիւնը այսոցիկ մէջ՝ որ ունին կանանց հետ զուգաւորութիւն, և այնոցիկ՝ որ ձեռնամուկութեան են անձնատուր եղած. և այս զանազանութիւնը յետնոց համար, այսինքն ձեռնամուկ է թշուառ: Այն բերկրութիւնը որ հոգւոյ մէջն է լինում զգալի, շատ զանազան է այն բերկրութեանէն՝ որ միայն մարմնոյ մէջ է լինում, և հասարակ է.

մարդոց և անասնոց: Հոգեկան հաճոյքը՝
 ձեռնառլ լինելով՝ մարտդութեան, շար-
 ժում են շրջանառութիւնը արեան, նո-
 րոգում են և կազդուրում ուժը: Աթէ
 այս հոգեկան հաճոյքը զուգաւորութեան
 միաւորեալ են լինում սիրոյ բերկրու-
 թեանց հետ, ձեռնառլ են լինում այն
 զօրութեանց նորոգութեան, որոցմէն որ
 այս միջոցին զրկվում են, այս փորձով ա-
 պացուցած է և հաստատել է Սանկթո-
 բիոս: Այնի անչափաւոր զուգաւորու-
 թեան սիրելի կնոջ հետ, ասում է, թու-
 լութիւնը՝ որ զուգընթաց է լինում այս
 անբարեխառնութեան, չէ լինում այնքան
 շօշափելի, որովհետեւ զկնի կատարման հա-
 ճոյից հոգւոց զգացած բերկրութիւնը ա-
 րադայնում է սրտի տրոփը, կազդուրում
 է և նորոգում է այն ամենայն, ինչ որ ի
 կորուստ դէաց: Այս գննութեան վերայ
 հիմնեալ Ուէնէտ, մէկ զրքի միջ, ուր որ
 կայ հատուած՝ սիրառիթ բերկրութեանց
 վտանգներու համար, հաստատում է,

թէ գեղեցիկ կնոջ հետ միաւորութիւնը
 այնքան վնաս չէ, որքան տգեղի հետ մեր-
 ձաւորութիւնը: “Ղեղեցկութիւնը ունի
 քաղցրութիւն, հաճոյք, որ մեր սիրտը
 լայնացնում է և նորա մէջ աւելացնում
 է կենսական հիւթերը: Ասանորոյ պէտք
 է համաձայնեմք սուրբ Ոսկերեւանի հետ,
 թէ մենք երբ ընդդէմ բնութեան օրինաց
 ենք շարժում, աւելի յանցանք ենք գոր-
 ծում, քան մէկ այլ միջոցին: ”

Ութերորդ պատճառը, որ զօրացնում
 է վտանգը՝ ձեռնապղծութենէն յառա-
 ջացած՝ է երկիւղն, որ դալիս է զհետ
 զղջմամբ, երբ մտիկ ենք անում այս յան-
 ցանաց և նորա վտանգներու վերայ:
 “Թշուառ են նոքա, որ բերկրութիւնը
 միաւորում են անօրէնութեան հետ: ”

Ահա այսպիսի թշուառութեան են եւ-
 թարկում՝ ձեռնամոլութեան մասնո-
 ւած մարդիկ, երբ վարագոյրը բացվում է, և
 նոցա արաբքը առաջները երևում են ի-
 րանց բոլոր եղեռնագործութեամբ հան-

դերձ, որ Աստուածային արդարադատ դատաստանը չի թողնիր առանց պատուհասի, և որ հեթանոսաց մէջ ևս էր մեծագոյն յանցանք: “Այս ամենը մենք ոչինչ ենք համարում. ինձ հաւատած որ այս անօրէնութիւնը այնքան մեծ է, որ երեւակերպել անգամ քեզ չես կարող: Մարկեւրնոս: ,,

Ամօթը, որ զուգընթաց է այս անօրէնութեան, սաստկացնում է եղեռնազորներին թշուառութիւնը: Ուրեք ուրեք այն աստիճանի է հասել անբարոյականութիւնը, որ կանանց հետ անժուժկալութիւնը սովորութիւն է համարվում. և հասկացող մարդիկ իւրեանց յանցանքը չեն բնաւ ծածկում և երբեք չեն կարծում, թէ սորա համար նոքա կարող են արհամարհանաց ենթարկուել: Ձեռնամուղութեան ենթարկեալներից ո՞րը կարող է խոստովանվել իւր ամբարշտութիւնը: Այլ այս իսկ թաքցնելու հարկը չէ՞ արդեօք իսկապէս ապացոյց դառնում այս անպարկեշտութեան: (Նանիայի մէջ շատ տեղ կան զը-

րուած այս խօսքերը, ես աւելիլաւ եմ համարում մեռանել՝ քան այդ խոստովանութիւնից յետոյ ձեր աչքին երեւալ: Աւելի ներելի են նոքա, որոնք շարժեալ ցանկութեամբ՝ որ ամենու սրտի մէջ կայ դրոշմեալ ի բնութենէ, և որ ձեռնտու է լինում իւր ազգի տարածման, եթէ միայն այն չը զանցանէ քան զչափն և քան զսահման օրինաց և ուժոյ, և որովհետեւ այնպիսի մարդը անձնատուր է լինում այնպիսի կրից, որ նրան զնում է մոռացման մէջ, այլ կարելի է նրան արդարացնել աւելի, քան թէ նրան՝ որ խախտելով ամեն օրէնք՝ ոտքի տակ է առնում բնութեան ամեն ըզգայութիւնք և ամեն շարժմունք: Ճանաչելով չափ՝ թէ որքան անզոսնելի պիտի լինի այն նորա ակտը, եթէ յայտնվի, հաւկաւոր է նրան բարձի թօղի առնել տալ այն, որովհետեւ նա պիտի դառնայ արհամարհանք ժողովրդոց, և այս մտածութիւնը նրան միշտ պիտի տանջէ: ,,

Ես կարծում եմ, զրել էր ինձ իւր նամակի

մէջ՝ այսպիսի յանցանքով հիւանդացած-
ներից մէկը, եթէ ամենեքեան իմ երեսիս
վերայ ընթեռնում են իմ տկարութեան
անպատիւ պատճառը:,,

Այս ձեռնամուկը զահալէթ զլրջւում
են մէկ մեծ տրտմութեան և վհատու-
թեան անդունդը, որոյ օրինակները ցոյց են
տուած չորրորդ հատուածի մէջ. նոքա ըս-
տանում են այն ամեն հիւանդութիւն-
ները, որոնք յառաջանում են տրտմու-
թենէն, չունենալով ոչինչ պատրուակ ար-
դարանալոյ և իրանց անձն ջատագովելոյ:
Տրտմութեան հետեանքը ի՞նչ են: Ջղայ
թուլութիւն, արեան շրջանառութեան
յամբանալն, անկատար մարսողութիւն
կերակրոց, խցողութիւն որովայնի: Արք-
ցում և խցում են լեարդի մաղձային
խողովակները, ասում է Սէնաք, և բոլոր
մարմնի մէջ տարածվում է դեղնութիւն,
ջղաձգական ցնցումն, գիլումն և կնճռու-
մըն, անդամազօսութեան կաթումած, ցաւ-
ւեր, անվախճան անձուկ և ամեն արկածք:

Անօդուտ է ընդլայնել ամեն վտանգաց
վերայ խօսելով, որոնք յատուկ են ձեռ-
նապղծութեան. նոքա արդէն քաջ յայտ-
նի են և ապացուցած: Այժմ կխօսիմ
բժշկութեան հնարների վերայ:

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՏՈՒԱԾ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

Բժշկութեան հնարք՝ որ ոմանք ի Բժշկաց
Գործ են ածում:

Այնպիսի հիւանդութիւններ են պատահում, որ նոցա բժշկութեան ժամանակը ամենայն դեղորայք մնում են անպտուղ: Այս տեսակին են վերաբերում այն հիւանդութիւնները, որոնք առաջ են գալիս հեշտախտութեան անբարեխառնութենէն, և մանաւանդ ձեռնամոլութենէն. և նախազուշակութիւնը այն ժամանակ, երբ նոքա հասել են մի յայտնի աստիճանի, ըստ մեծի մասին է անմխիթար:

Հիպպոկրատէս մահ է նշանակել: Բոյերգաֆը խոստովանում է, որ նրան ըս-

տէպ է պատահել դեղ տալ այս թշուառ ցաւով ախտացածներուն, բայց երբէք չէ կարողացել առողջացնել: Քոն Սվիթենը նոյնպէս երեք ամբողջ տարի դեղ է տուել մէկ հիւանդի, բայց անօգուտ: Այս ինքս տեսել եմ մէկ քանիսին՝ որ այս տկարութենէն կորուստ են մատնվել, և չեմ կարողացել նոցա ոչինչ դիւրութիւն ընձեռել: Սակայն այս օրինակները պիտի մերմէջ յուսահատութիւն չտարրացնեն, որովհետեւ շատ անգամ պատահում է շատ յաջողակ առողջացնել: Մենք շատ այսպիսի յարացոյցներ տեսել ենք Օնանիայի մէջ, և բժշկաց դիտողութեանց մէջ, որն որ և իմ սեփական գործնական փորձերս կարող են ստուգել:

Հիպպոկրատէս ստորագրելով այս հիւանդութիւնը, նորա հետ ի միասին ցոյց է տալիս և նորա բժշկելու հնարները: Աթէ հիւանդը՝ ասում է՝ զտնվում է այնպիսի վեճակի մէջ, (ինչպէս վերը նկարագրեցինք,) առաջ պէտք է թաց և ջերմ

տաճողական կտաներ դնել բովանդակ մարմնի վերայ, յետոյ տալ փախեցուցիչ, զինի որոյ երկրորդ դեղ, որ զլուսը մաքրէ, և վերջապէս երկու դեղ՝ որ ստամոքսը մաքրէ: Այս դեղատուութիւնը պիտի մանաւանդ դարնանը անել: Օ՛կի ի լուծողականաց պիտի տալ շիճուկ կամ իշի կաթն, և յետոյ կովի կաթն, և այսպէս շարունակել քառասուն օր անընդհատ: Այսին գործածելը ժամանակը՝ հիւանդը պիտի ժուժկայէ մտեղէն կերակուրներէ, իսկ երեկոյն ուտել ցորենի արզանակ: Օ՛կնի գործածութեան կաթին կարող է փոքր առ փոքր ճաշակել քիչքուշ մտեղէն, այս կերպով հիւանդն կառողջանայ և փոքր ինչ կզիրանայ ևս: Այս ժամանակ ամբողջ տարին պիտի հիւանդը այն պղծագործութիւնը չանէ, և կանանց հետ մերձաւորութիւն չունենայ, և ամեն անբարեխառնութենէն ժուժկայէ, միայն՝ կարող է զբօսնուլ, փախչելով ցուրտէն և արևուտապէն:

Մենք տեսնում ենք որ Հիպոկրատէս իւր բժշկութեան եղանակը հիմնում է միայն փախեցուցիչ և լուծողական դեղորէից վերայ: Ապա իւր նորա համբաւոյն և գերազանց տեղեկութեանց, կարելի էր ընդունել այս կանոնը ինչպէս անփոփոխելի օրէնք, եթէ նա շատ դիպուածոց մէջ մնաս չրբերէր: Այլ մենք կարող ենք դուրս գալ այս երկմտութենէն, այնու, որ նա հրամայում է լուծողական դեղ վասն այն, որ զլսումը հաւաքված իւր կարծած խոնաւութիւնը ի վայր քարշէ դէպ ի ողնաշարի ուղեղը: Այլ ուրիշ հաստատում է նա, թէ ամբողջիտեան անչափաւորութենէ ախտաժեւութեամբ ախտացելոց չէ արժան տալ լուծողական ինչ, ապացուցանելով, որ ոչ թէ միայն այն չի տար նոցա օգուտ, այլև մնաս մեծ կրերէ: Այս վերջին կանոնը կարելի է համարել ընդհանուր, այլ առաջինն բացառութիւն, որ ըստ երևութին հիմնված է միայն սխալ տեսութեան վերայ, ուրեմն

և ոչինչ զօրութիւն չի կարող ունենալ:

Հովհաննի շարադրութեան մէջ զըտնվում են երկու դիտողութիւնք, որ կարող են մարդու ընձեռել խորհուրդ խորհեմութեան և զգուշութեան փոխեցուցիչ դեղ տալու ժամանակը: Այս այս տեղ երկուսն էլ եմ դնում: Մէկ յիսուս տարեկան ծեր՝ անձնատուր լինելով իւր կրնոջ հետ հեշտութեան անչափապէս՝ ստացաւ չափազանց թուլութիւն, հիւժումն և թոքախտութիւն: Նորա աչաց տեսութիւնը փոքր առ փոքր նուազեցաւ այնպէս՝ որ նորա աչքի առջև եղած առարկաները երևում էին՝ որպէս թէ հեռու միգի մէջ դրած. այն ժամանակը ջերմափսի առաջքը կտրելու մտքով՝ ընդունեց փոխեցուցիչ դեղ: Այս դեղը ուռեցուց նորա գլուխը և խալառ կուրացրեց: Մէկ անառակ կին իւրաքանչիւր արանց հետ զուգաւորութեան ժամանակը աչքի մէջ մթաղնութիւն զգալով՝ ընդունեց

փոխեցուցիչ դեղ և խալառ կուրացան և աչաց լոյսէն զրկուեցաւ:

Ըստ երևութիւն Բոյէրդաֆ կամեցել է միայն ցոյց տալ այս սկարութեան բժշկութեան դժուարութիւնը: “Ոչինչ յոյս չկայ, ասում է, բուժել այսպիսի հիւանդութիւնը. միմիայն կաթն է մնում այս դիպուածի մէջ փրկաւետ հնար. ձիով շրջադայլը ոչինչ օգուտ չէ բերում. հիւանդները զանկատ են անում, թէ այս եղանակ բժշկութեան նրանց աւելի թուլացնում են, քան թէ ամրացնում: ” Աւարդաբե, երբ նոքա մարմնով շարժում են, երազական դիջութեան ժամանակ սերմնահոսութիւնը լինում է աւելի առատ, ուստի և աւելի են կորցնում իրանց զօրութիւնը: “Նոքա քնած ժամանակը իւրեանց անկողինը քրախնքով թրջում են, և նոյն իսկ քնէն թուլանում են, չեն կարողանում մէկ անուշ բուրումն հոտոտել, որոյ ներգործութիւնն նոցա համար վտանգաւոր է: Այսպիսի ժամանակ մնում է մի-

այն մէկ հնար՝ այսինքն՝ լուս կերակուր, քարեխառն կամ չափաւոր շարժումն, ոտների ջերմ լուսացումն և խոհեմութեամբ կատարած շփումն:

Այն խորհուրդներու մէջ, ինչ որ տալիս էր հիւանդներուն այս երեւելի բժիշկը, գտնվում է մէկ այնպիսին՝ որ տուել է մի մարդու՝ որ իսպառ անընդունակ էր դարձել սիրոյ վայելչութեան:

Մէկ երեսնամեայ երիտասարդի այնքան թուլացել էր իւր զաւակասէր անդամները, որ մէկ փոքր ինչ գրգռութիւնից՝ սերմը թափվում էր, և չէր այնպէս բուռն սաստկութեամբ գալիս՝ ինչպէս առողջ մարդոց, այլ բղետում էր կաթիլ կաթիլ, որ և թուլացնում էր նրան. յիշողականութիւնը, ստամոքսը, մէջքը և ոտքերը իսպառ թուլացել էին:

Բոյէրգաֆ հաստատում է՝ թէ այս ակարութիւնները շատ դժուար է բուժել, որովհետեւ նոքա այն ժամանակն են ի յայտ գալիս, երբ բոլոր մարմինը աղդէն

թուլացած է լինում, և այս պատճառաւ դեղերն էլ մնում են առանց աղբեցութեան: Սակայն՝ ասում է, հիւանդութեանց ժամանակը կարելի է այս դործածել:

1) Գործածել չոր և թեթեւ ուտեստ՝ թռչուններէն, կովի մսէն, ոչխարներէն, և խորոված որթի մսէն, փոքր ինչ դարեջուրէ և ամրացուցիչ գինիէն կազմեալ: 2) Դեռ ևս առաւօտը ոչինչ չկերած պիտի ունենալ այնպիսի շարժումն, որ մարմնի մէջ առաջացնէ մէկ տեսակ խոնջումն: 3) Առաւօտը և երեկոյին շփել խորկով ծխեալ թաւարծխով (ֆլանելով) որովայնի ներքին կողմը, մէջքը, և երանքը: 4) Իւրաքանչիւր երկու ժամը միանգամ ընդունել կէս զրախմ այս թմրադեղը:

Ա' ճափոնի հոդ 4 մսխալ. դադիւեան հիւթ 5 մսխալ. փերույեան կճեպ՝ 6 մսխալ. կարմիր վարդի շաքարեղէն 1 ունկի. խունկ 2 մսխալ. тумабнаго $\frac{1}{3}$ ունկի,

червцова շարապ, որքան որ հարկաւոր լինի:

Եւ յոյս ունէի, կցորդում է Բոյերգաֆը, թէ հիւանդը այս գեղորայքը գործածելով երկու ամիս, կառողջանայ. բայց նա չկամենալով այս դեղոց օգուտը քաղել, մէկ քանի շաբաթ յետոյ մեռաւ արիւնսխառն լուծողութեամբ: Եւ այսպէս, թէ ի՞նչ ներգործութիւն պիտի ունենար այս դեղը, ինձ համար եղաւ անհնարին իմանալը:

Յիմներմանը գրել էր ինձ, թէ ինքը հրամայել է մէկ հիւանդի՝ երկու ամիս գործածել այս իսկ հնարը, սակայն ոչինչ արդասիւք ունեցած չէ:

Հոֆմանը առաջարկում է այնպիսի զգուշութիւններ, որն որ կարելի է այս դիպուածի մէջ ընդունիլ, և այնպիսի դեղորայք, որն որ պէտք է գործ զնել: Եւ ասում է տեղի տալ պիտի այն ամեն դեղորէիցմէն, որոնք անյարմար են թուլակազմ անձանց, և որոնք կարող են ա-

ւելացնել մարմնոյ թուլութիւնը, ինչպէս են ամեն կապող, զովացնող, բորակայինք, թթուք, և մանաւանդ թմրեցուցիչ դեղորայք, որովհետեւ այս ամենքը վնասակար են այս դիպուածներումը: Եթէ որ կամենում է նորոգել կորցրած ուժը, գրում է Պ. Հոֆմանը, և դարձուցանել կանուխ վան երակներին զօրութիւնը, նա պիտի թողու ամեն ջերմացուցիչ և ցնդական դեղորայք, նաև այն՝ որ ունին ուժեղ և անոյշ հոտ, և գործածեն լաւ և թեթեւ կերակուր, որ քաջայարմար լինի պատրաստելու այն սննդարար հեղանիւթը՝ որ նուազել է անչափաւոր սերմնահոսութեամբ. այս կերակուրները են՝ եզան մսի արդանակ, հորթի միս, հաւի միս և սոցա արգանակը՝ աւելցնելով այս կերակրոց վերայ փոքր ինչ քանակ զինւոյ, կիտրոնի հիւթ, աղ, հնդիկ ընկոյզ և մեխակ: Բժիշկներից ոմանք այս տեղ աւելացնում են ուրիշ դեղորայք ևս, որոնք ձեռնառու են լինում արտաշնութեանց քրտանց, և

վերադարձուցանում են երակաց կորուսած ուժը:

Երբ որ մէկ սերմնահոս հիւանդի համար երկրորդ անգամ խորհուրդ են բերել, Պ. Հովնանը հրամայել է ամեն առաւօտ ըմպել իշի կաթն, որոյ երրորդ մասն լինի զելտէրեան ջուր, և այս հնարը ունեցել է շատ աջողակ ներդրութիւն:

Ենօդուտ պիտի լինէր, եթէ այս տեղ յիշէինք այն կանոնները, կամ այն դիտողութիւնքը, ինչ որ այլ հեղինակք են աւանդում. բաւական է որ ցոյց տանք Պ. Վէսպրէմի մէկ դիտողութիւնը:

Պ. Վոնիրէրը ունեցել է երեսնամեայ հասակ. վեց տարի առաջ՝ առանց մէկ յայտնի խանգարումն ունենալոյ աչաց մէջ, սկսել է տեսանել ամեն առարկայքը իւր առջեւ՝ որպէս թէ թանձր ստուերի մէջ: Նա դեղ է անել տուել փոխ առ փոխ Վոնդոնի երեք հիւանդանոցաց մէջ, այսինքն՝ սրբոյն Թոմայի, սրբոյն Բարդղղեմէոսի, և սրբոյն Պէորգայ: Վերջապէս

ահա երկու տարի է մեղ մօտ է: Ամենայն տեղ՝ զինի զործածութեան այլ ամեն դեղորէից, փորձել են բուժել նրան մալթ ջուրէն, սնդիկային հոսումն լորձանց պատճառելով: Այլ ամենն էլ եղել են ունայն: Բժիշկները հրաժարվել են, իսկ վշտացեալ հիւանդը ընկել է իսպառ յուսահատութեան մէջ: Նս երբ հարցուցի թէ ի՞նչ է նորա հիւանդութիւնը. նա պատասխանեց, թէ մէջքումն ցաւ եմ զգում, մանաւանդ երբ կռանում եմ՝ որ մէկ բան զեանէն առնում. ոտքերս այնքան թոյլ են, որ չեմ կարողանում մէկ բոպէ ոտքի վրայ կանգնած կենալ՝ առանց յենարանի. այլապէս ասելով՝ նա ունէր զլիսի պտոյտ և ուշաթափութիւն: Այս ամենը ինձ հարկադրեցին, որ կարծեմ՝ թէ հիւանդը վերտացած է կատարեալ ողներիթութեամբ:

Նս ամեն կերպով ջանացի բերանէն զողանալ, թէ արդեօք պարապած չե՞՞ ձեռնամուրթեան յանցանքով, որ խանգարում է ամեն պալասանական մաստուկը

ջղային խոնաւութեան: Թէպէտ նա երկար ժամանակ կամակորում էր և չէր յօժարում խոստովանիլ, բայց վերջապէս կարմրելով խոստովանեց, որ պարագած է: Աս հրամայեցի-նրան ամեն գիշեր ընդունել սնդիկէ կազմեալ դեղահատ, յորոց իւրաքանչիւրը պարունակում էր իւր մէջ վեց ցորենաքաղ անոյշ սնդիկ. իսկ առաւօտները մէկ մէկ ունկի լուծողական աղ, և այս կրկնել չորս անգամ տասն և հինգ օրուայ մէջ: Աւ միևնոյն ժամանակումը հրամայեցի կաթով կերակրել նորան քառասուն օր՝ և բոլոր մարմինը շփել՝ երբ որ անկողին մտնի: Արբ որ այս ժամագրեալ միջոցը վերջացաւ, նա առողջ էր քան թէ առաջ: Աւ երջապէս հրամայեցի նրան սառն աւաղան մտնել, որ ամեն առաւօտ ութերորդ ժամուն կրնդունէր՝ երեք շաբաթ ամբողջ: Յընթացս երկուց ամսոց նա ընդունում էր օրը երկու անգամ հանքային դեղ բաղադրածոյ (խիւս, էլէ+նէ-էր) և զովացուցիչ ըմպելիք (ժի-

լէպ), աւելցնելով նոցա վերայ շփումն և աւաղան կամ բաղանիս ոտից համար: Այս հնարքները այնքան վերականգնեցին նորա առողջութիւնը, որ նա կամենում էր իւր հացթխութեան արուեստը սկսել. այլ ես կասկածելով՝ որ նա ներշնչմամբ ծծելով ալիւրի փոշին, որ հանդերձ մաղելով բարձրանում է, նորա տկար ստամոքսի մէջ և կուրծքերումը մէկ սոսընձային ինչ չգոյացնէ, որոյ հետեանքը կլինի վտանգաւոր, խորհուրդ տուի որ նա այն արհեստէն ձեռք վերցնէ:

Պ. Աթէքէնը առողջացուցել է մէկ հիւանդ, որն որ ես յիշել եմ երկրորդ հատուածի մէջ, ամբացուցիչ բաղանիքներով, և ուղղովիկեան կաթիլով, և արգանակներով:

Աւարտեմք այս հատուածը՝ ցոյց տալով այլևս մէկ հնար, որն որ գործ է ածել Պ. Ստէքքը: Այս հնարը՝ շատ հասարակ բան՝ շատ արդիւնաւոր է: Բրինձը և վարսակի կամ գարւոյ ձաւարը կու-

Թով կամ մնի արդանակով պատրաստած,
նոյնպէս և կաթը շատ օգտակար են: Հար-
կաւոր է քիչ քիչ ուտել իւրաքանչիւր
անդամ, բայց ստէպ: Աթէ ստամոքսը
այնքան թուլացած է, յայտնի է հիւան-
դութեան զօրանալով, որ նա չէ կարող
այս կերակուրը տանիլ, առանց մեծ ծան-
րութիւն զգալոյ, այն ժամանակ հիւանդի
մօտ պիտի ծծմայր կամ ստնտու կարգեն,
որ նրան սնուցանէ ստնքի կաթամբ: Այս
եղանակ բժշկութեան չափազանց է օգ-
նում: Բժիշկներից ոմանք՝ ուժը նորոգե-
լու, և թուլացած անօթների մէջ ներ-
գործութիւնները զարթեցնելու համար
գործ էին ածում գինի լոյծ երկաթի հետ
ի միասին քինաքինա, և կինամոն կամ
տարիչին: Աթէ հիւանդը այնքան կամ-
բանայ, որ կարող է պարզ օդի մէջ դու-
րըս ելանել, նրա համար շատ օգտաւէտ
է գիւղը գնալ մաքուր օդով շնչելու մա-
նաւանդ լեռնամերձ տեղերում:

ՀԱՏՈՒԱԾ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

Հեղինակի Գործածական հասրները:

Պատահում են այնպիսի հիւանդու-
թիւններ, որոնց իսկական պատճառը շատ
դժուար է ստուգապէս սահմանել, և նո-
րամով ձեռամբածել դէպ ի նորա բու-
ժումն. այլ երբ յաջողում է իմանալ նո-
ցա ճշմարիտ պատճառը, այն ժամանակը
գիւրաւ բուժվում են ևս: Աղներիթու-
թեան բժշկութիւնը այսպէս չէ լինում:
Աամելով ցոյց տալ իմ սեպհական բրժ-
կելու եղանակը, անշուշտ հարկաւոր եմ
համարում ուշ դարձուցանել իրաց վեց
պարագայից վերայ, որք են, օդ, կերակուր,
քուն, շարժումն, բնական արտալուծու-
թիւն, և կիրք: Այժմ զննենք այս ամէնը
ուրոյն ուրոյն:

Օղը մեր մարմնոյ կազմութեան վերայ
այն ազդեցութիւնը ունի, ինչպէս ձկան
վերայ՝ ջուրը. նորա զօրութիւնը և ներ-
գործութիւնը ամենեցուն համար շօշա-
փելի են: Հիւանդները զգում են կարիք
շնչել նոյն օդով, և ոչ այլ օդով: Եթէ
մէկ մարդ իւր կեանքի մէջ առաջին
անգամը մտնի այնպիսի սենեակ, որի օդը
չէ փոխվում. եթէ անց կենայ ջերմ ժա-
մանակը ճախիններու մօտից, եթէ կեանք
անցուցանէ ցած տեղերումը, որ ամեն
կողմանց շրջապատած լինին սարերով.
եթէ դուրս գայ բազմամարդ քաղաքէն և
երթայ բնակվելու դիւղում. եթէ որ մէկ
մարդ օդ ծծէ անձրևից առաջ կամ յե-
տոյ՝ արշալոյսին կամ կէսօրուանը, նա ա-
ռանց երկբայութեան կհասկանայ՝ թէ որ-
քան հարկաւոր է օդի մաքրութիւնը մար-
դուս առողջութեան համար: Երբ որ եր-
կինքը լինում է պարզ և վճիտ, մարմինն
էլ, հոգին էլ կենդանածնում են:

Ուժէ ընկած մարդիք աւելի ունին մա-
քուր օդոյ կարիք, և կարելի է թէ միայն
այս մէկ հնարն է, որ առանց Բնութեան
Գործակցութեան, և առանց բռնի պիտա-
ռութեան նորա զօրութեանց, քան զա-
մենն աւելի ազդեցութիւն է առաջա-
ցնում մարդուս մէջ: Ըստ այսմ դատե-
լով՝ օդոյ զօրութեան և կարեւորութեան
համար՝ չէ պարտ արհամարհել նրան:
Ով որ ենթարկեալ է ընդհանուր թու-
լութեան անդամոց, նորա համար հարկա-
ւոր է ցամաք և բարեխառն օդ. իսկ խո-
նաւ և ջերմ օդը նրա համար կորուստ է:
Եւ ճանաչում էի մէկ անձն, որ այս տը-
կարութեամբ խօթացած էր. չափազանց
ջերմութիւնը հասցրել էր կատարեալ ան-
զօրութեան, և նորա առողջութիւնը
փոխվում էր համեմատ աւելի կամ պա-
կաս ջերմ եղանակին: Եւ յնքան պիտի չը-
վախենալ չափազանց ցուրտ օդէն, որքան
տապէն. որովհետեւ ջերմութիւնը թուլա-
ցուցանում է առաւել թուլացած նեար-

գերը, և աւելի ջրիացնում է արդէն անօսրացած հեղանիւթերը, իսկ ցուրտը այս տխտերի առաջ առնում է:

Երբ Քարայիբները (ազգ բնակված Ամերիկայումը) վշտացած էին անգամալուծութեամբ, որ յառաջանում է ուժգին ցնցական և ջրաձգական խիթքերից յետոյ, և երբ հնար չէր լինում նրանց բուժել ջերմուկների տաք աւազաններով, որ Ղամայիքայի հիւսիսային մասումը կան, այն ժամանակը նրանց ուղարկում են դէպ ի ցուրտ գաւառները, ուր միայն օդոյ փոփոխութեամբ ստանում են նորա շատ անգամ կատարեալ առողջութիւն:

Միւս էական յատկութիւն օդոյ է այն՝ որ օդը չլինի լքցված թունաւոր մասնիկներով. չլինի կորցրած երկարատե մնալով բնակված տեղերումը՝ իւր կենդանաբար յատկութիւնը, որ պարունակում է իւր մէջ բոլոր ներգործող զօրութիւնը, որուն կարելի է անուանել կենսական ոգի, որ այնքան հարկաւոր է բուսականաց հա-

մար, որքան և ամեն կենդանեաց առողջութեան համար: Այսպիսի մաքուր օդ գտնվում է միայն դեղերու մէջ, ուր խոտը, թուփերը և ծառերը միշտ օդը բարեխառնում են: Ասրկաոյ է՝ ասում է Արեթէոս, որ հիւանդը կենաց պիտիւնների և ջրմուկների մօտը. նոյնպէս որոտ եկած զոգիքը, և այս աստիճանների լեւորարած պատմականների, կապարոյմ էն հոգին, կենդանաւոր էն որժեքը, և յետ էն որոյցում կենալը:

Քաղաքի միջև օդը, որովհետեւ անգաղար դէպ ի ներս է ծծվում շունչ քաշելով, և դուրս է դալիս արտաշնչութեամբ, լեքը է լինում դուրրեաց անհամար բազմութեամբ, կամ վնասաբեր շոգիներով, որ իրանց մէջ պարունակում են երկու անհարթութիւն, որք են՝ կենսական հիւթոց նուազութիւն, և թունաւորիչ մասանց աւելորդութիւն: Իսկ դեղջուկ օդը ունի երկու յատկութիւն՝ իսպառ հակառակ սոցա. նա լինում է մաքուր և պա-

բունակում է իւր մէջ այն ամենայն, ինչ որ միանգամ լաւն է, ախորժելին է, և կազդուրիչն է բուսոց մէջ, որոնք և բոյսեր արտաշնչում են՝ և մանաւանդ գետնէն բարձրացած շողիները որ շատ ձեռնտու են լինում առողջութեան:

Իայց շատ անօգուտ կլինէր, եթէ որ մէկ մարդ իւր համար ընտրէր բնակութիւն քաղցր օդի մէջ, և չկարողանար նորամէն օգուտ քաղել: Անդադար պէտք է օդը նորոգել իւրաքանչիւր սենեկի մէջ՝ որ միշտ մաքուր օդը դրսէն սենեակի մէջ անցանէ: Ոմանք վայելում են բարեխառն մթնոլորտի քաղցրութիւնը, բացօթեայ և զուարճալի դաշտերու մէջ. բայց եթէ առողջութեան նուազութիւնը չէ ներում այդ անել, այնուհետեւ պահանջում է, որ օրը մէկ քանի անգամ սենեակների մէջ օդը փոփոխել, երկու կամ երեք միմեանց հանդէպ գտնուող պատուհանները բանալով: Այս դիտաւորութեամբ շնչահաններ են շինում, որոնց միջնորդու-

թեամբ թարմ օդը ներս մտնի երկու երեք դէմ առ դէմ եղած տեղերէ: Ամեն տկարութիւն պահանջում է այս զգուշութիւնը: Այնպէս շատ օգուտ է շնչել առաւօտեան օդով: Այն անձինք, որոնք ջանք են անում առաւօտեան օդէն պատասարվել և մնալ չորս պատի մէջ, իրանց կամքով զրկվում են ամենախորժ, և գուցէ թէ ամենակազդուրիչ դեղէն: Որովհետեւ զիշերային զովը ապրիս է օդին իւր կենդանացուցիչ զօրութիւնքը. իսկ ցօղը գոլով տողորեալ ծաղկանց անուշահոտութեամբ, իւր ծաղկանց վերայ իջած ժամանակը, գոլորշիանալով անում է մթնոլորտը առողջարար: Ով որ գտնվում է բոյսերու մէջ, նա՝ որպէս թէ լեղ է տալիս նոցա կենսապարգև էութեան մէջ, որոյ երախտապարգև ներգործութիւնը ոչինչ չէ կարող փոխարինել:

Չուարձութիւն, զուարթութիւն, լըրջութիւն և կերակրոց ախորժակ, ամբողջ օրը, կարեն լինել հզօր ապացոյց այս ճշ-

Ֆարտութեան: Ոչ բաղմօք յառաջ ես նկատեցի սորա շօշափելի ներդործութիւնը մէկ քանի հիւանդադին անձանց վերայ և մտնաւանդ ախոնդանօտներու, որոնք արեգական ծագման ժամանակի օդը ծըծեղով՝ աւերող ջնացեալ օրը շատ զբուարձ էին լինում: Ամենայն դր հասկանում է՝ թէ որքան հարկաւոր է այս հրնարը ողնական թոքախտութեամբ կամ ողներիթութեամբ խօթացելոց համար, որոնք միևնոյն ժամանակը շատ անգամ լինում են ախոնդանոտ: Աւ միայն ուրախութեան դարձն իսկ անժխտելի ապացոյց է դառնում առողջութեան կազմութեան ընդհանրապէս:

Կերակուր

Կերակուրի ընտրութեան ժամանակը հարկաւոր է այս երկու կանոնաց հետեւիլ. 1) պիտի ընդունել այնպիսի կերակուր, որ իւր մէջ ունենայ բաւական սննդարարութիւն, և ղիւրաւ լինի մարսելի: Այսինքն իսկ զանազան զանազան քանակութեամբ, ասում է

Սանքթորիոս, պահանջում է, որ կերակուրը ապահով լինի, բայց լինի սննդաբար: 2) Պահպանել այն կերակուրներէն, որոնք ունին իրանց մէջ թթուութիւն: Այս դժուար է վերադարձուցանել ըստամոքսի կորուսած զօրութիւնը, և ոչինչ այնքան չէ կարող խանգարել կենդանական մանրաթելքը, ինչպէս ստամոքսի բռնի լարումն: Ով որ ամեն օր լարում է իւր ստամոքսը անբարեխառն քանակաւ կերակրոց, նա նրան սաստիկ թուլացնում է: Բայց յայտնաէ երբ որ ստամոքսը լինում է աւելորդ խճողած, թոյլ անձինք զգում են իւրեանց մէջ մէկ անհանդուրժիւն, ձանձրութիւն, թուլութիւն, և մտատանջութիւն, որ աւելցնում են նոցա հիւանդութիւնը: Այս ամեն վատ հետեւանաց առաջքը առնելու համար հարկաւոր է կիր առնուլ այնպիսի կերակուր, որն որ վերը արդէն ասել ենք, և այն դործ ածել փոքր փոքր, բայց ստեպ: Այսու կերպիւ եթէ ընդունին կերակուրը,

նա չուա կմարսվի, և էականագէս կուտայ այն ամենը, ինչ որ կայ նորա մէջ անդարար: Ստամոքսը չունի այն կարողութիւնը՝ կատարելապէս մարսել այն՝ ինչ որ է դժուար մարսելի, և նորա չափազանց թոյլ ներզործութիւնը բոլորովին կը խանգարվի՝ եթէ ընդունի այնպիսի կերակուր, որ լինի խոշոր, կռկիտ, և նորա զօրութեան նուազեցուցիչ յատկութիւններ ունենայ:

Այս սկզբունքների վերայ հիմնվելով՝ կարելի է մէկ ցաւի շինել, որով հնար է իմանալ, թէ ո՞ր կերակուրը ո՞ր դիպուածի մէջ է լինում օգտաբեր, և ո՞րը վնասաբեր: Անասակար կերակրոց հաշուումն է ընդհանրապէս ամեն կոշտ և դժուար եփելի մսեղէնը, զորօրինակ, խոզենին, և ամեն ծեր կենդանեաց կամ հին, աղած և ապխտած միսը, որ այս խիստ պատճառաւ լինում է կծու. ամեն գէր մսեղէնք և գիրուցք՝ որք ստամոքսի մանրաթելերը տըկարացնում են և նուազեցնում են մար-

սեցուցիչ հիւթերու ներզործութիւնը, որ առանց նորա ևս արդէն թոյլ է, նոքա չեն մարսվում, տրամադրում է խցանք, և երկարատե մնալով ստամոքսի մէջ՝ ըստանում է կծուութիւն, որ անդարար զրգովելով ստամոքսը՝ ծնում է անհանգստութիւն, ցաւեր, անքնութիւն, անձկութիւն և տենդ: Պարո՛ւ ասենք, տկար անձինք քան զամենն աւելի պիտի պահպանեն և զգուշանան գէր և պարարտ մսէն: Ընեկ խմորեղէնը, մանաւանդ երբ խառն կլինի հետը ինչ և իցէ գէր ու պարարտնիւթ, է մէկ այլ տեսակ կերակուր, որ թուլացած ստամոքսի զօրութիւնը կարող է տկարացնել: Քանջարեղէնները՝ որ ստամոքսը վերում են, նոյնպէս լինում են վընասակար՝ ամենայն տեսակք կաղամբոյ, ընդեղէնք, և այն ամենը որոնք ունին համ և հոտ սուր և զօրեղ: Պարտիզաց պըտուղները, որ սուր և բորբոքեալ հիւանդութեանց ժամանակը են օգտաւէտ, մանաւանդ խցողութեանց ժամանակը և այլ-

շատ զիպուածոց մէջ, չեն վերաբերում այս հանգամանքին, որովհետեւ նոքա թուլացնում են, ծանրացնում են և նուազեցնում են ստամոքսի ուժը, ջրիացնում են առանց այն ևս արդէն անօտարացեալ արիւնը: Վոլով դժուար մարսելի՝ նոքա ստամոքսի և աղեաց մէջ խմորվում են կամ քացախում են, և այս առաջացնում է շատ քամիք կամ փուք, որք լարում են իւրեանց պարունակող գործարանները և այդպէսով արեան շրջադարձը խանգարում են: Այս տեսել եմ մէկ այսպիսի զիպուած, որ պատահել էր մէկ կնոջ: Այս կինը երեխայ ծնաւ աջողութեամբ, և քսան և հինգ օր անցանէն յետ՝ կերաւ շատ մրգեղէն, սորա ստամոքսը այնքան ուռեցաւ, որ փորը բոլորովին կապտեւ էր: Պտուղները նոյնպէս առաջին ճանապարհների մէջ թողնում են թրթուռութեան մէկ սկզբունք, որ կարող է պատճառել շատ վտանգաւոր պատահարք: Այս պատճառաւ ցանկալի է, որ բոլորո-

վին գործ չածեն այսպիսի հիւանդները թարմ մրգեղէն: Պարտիզաց պտուղները, դինեոյ քացախը, ազոխաջուրը նոյն հետեանքը են առաջացնում, վասն որոյ և պիտի այս հիւանդաց կիրառութենէն դուրս դան: Թէպէտ արգելած կերակրոց ցանկը շատ ընդարձակ է, բայց աւելի ընդարձակ է թոյլ տուածներու ցանկը: Այս վերջին ցանկը պարունակում է իւր մէջ ամեն մատղաշ կենդանեաց միսը, որ լաւ սնուցած լինիս, և մանաւանդ սնանելու յարմար տեղերումը պահած լինին: Որթենի, մատաղ գառան միս, և դեռաւուրց երնջի կամ զուարակի միս, հաւի ձագերու, կաքաւ, հնդկահաւ, և աղաւնի, այս տկարութեան մէջ բերում են ակնյայտնի օգուտ: Երառուները, սարիկները, լորամարգիները և միւս հաւերը, (որոց գործածութիւնը չէ կարելի իսպառ արգելուլ) չունին այն աջողակ ներգործութիւնը: Չունեն ևս այս զիպուածի մէջ օգուտ չէ ընծայում:

Մանգէն կերակրոց մէջ միայն ընտրութիւն իմանալը մեծ գործ չէ, պէտք է նորա եփելն էլ իմանալ համաձայն խոհարարութեան արհեստի ամենայն կանոնաց: Վան զամենը լաւագոյն պատրաստութեան եղանակը է խորովելն անդորր կրակի վրայ, որ պահում է նորա բոլոր հիւթը անփնաս, և բնաւ չէ չորացնում. կարելի է եփել մեղմ և հանդարտ իւր խի սեփական հիւթոց մէջ միսը: Այլ որ միսը եփվի շատ քիչ մէջ, նա տալիս է քիչն այն ամենայն, ինչ որ նորա մէջ աննդարար հիւթ կայ. և այս կերպով միսը լինում է անպիտան աննդարարութեան համար, և դառնում է մէկ մնային մանրաթելք, հիւթերից զուրկ, քրալի, ճաշակին անախորժ և ստամոքսի համար դժուարամարս:

Արքան ջանք միանդամայն և դնեն միսը պատրաստելու ժամանակը, սակայն կան այնպիսի հիւանդոտք, որ նոցա ստամոքսը չէ կարող բնաւ մարսել ո՞ր և իցէ կերպիւ: Ասան որոյ բժիշկն երից ոմանք ստիպ-

ուած են լինում տալ այնպիսեաց լաւ եփած և քամած մսի հիւթը: Բայց որովհետեւ այս ևս, կարելի է որ շուտով անօգուտ դառնայ, վասնորոյ հարկաւոր է աւելացնել նորա մէջ փոքր ինչ հաց, լիմոնի հիւթ, և գինի, որովհետեւ այս խառնուրդը կը տայ աւելի աննդարարութիւն: Խեցգետին՝ լաւ եփած և ապուրի մէջ տրորած՝ տալիս է նրան լաւ համ, և շինում է կաղզուրիչ. սակայն խեցգետինը ունի երկու տեսակ անյարմարութիւն, մէկ որ ունի ջեռուցիչ բնութիւն, և երկրորդ՝ որ ապուրը շուտ է մեղ եղծանում. վասնորոյ խեցգետնի գործածութեան ժամանակը պիտի պահել զզուշութիւն:

Հացը և բանջարեղենը՝ թէպէտ և չեն պարունակում իրանց մէջ այնքան սննդարարութիւն, սակայն նոցա կիրառութիւնը, և մանաւանդ հացինը, անշուշտ հարկաւոր է՝ որ միշտ մանղէն գործածելով՝ զզուանք առաջ չգայ, և միսը չնեխի, եթէ մէջը չլինի կանանչեղէն խառնած: Առանց

այս նախադրուլութեան՝ կերակուրը խըմորվում է և տարրաբաշխվում է, որից առաջացնում են խանդարմունք: Այս տեսել եմ տկար և անզօր անձանց մէջ մեծ մեծ աստակրութիւններ, որք միայն միս ուտելուցն են առաջացել: Սովորական արկածը է մեծ ծարաւը, այնպէս՝ որ նորս ստիպվում են անդադար ջուր խմել, և նորանով թուլանում են: Բաց յայսմանէ՛րմպելին դժուարութեամբ է միաւորվում հեղուկներու հետ. որովհետեւ այս միաւորութիւնը կամ խառնումն կախուած է այնուհետեւ այն անօթներու ներգործութենէն՝ որ արդէն թուլացած են. և եթէ առ չարաբաստութեան այնպիսի անձինք սակաւ շարժումն են ունենում, այն ժամանակը նոցա երիկամների ներգործութիւնը նուազում է, հեղանիւթը անցանում է գործուածների մէջ և առաջ ուռոյց է առաջացնում՝ զանազան տեղ, և վերջապէս ընդհանուր ջրզողութիւն:

Ոմանք այս վտանգների առաջը առնում են միշտ մանղէն կերակրոց հետ խառնելով բուսական ինչ: Վան զամենն աւելի լաւ բանջարեղէնք են քնքուշ արմատները, եղբդակը և ծնեփեկը: Միւսները՝ թէպէտ և ըստ ինքեան քնքոյշ են, սակայն առողջարար չեն, որովհետեւ չափազանց զովացնում են և ստամոքսի զօրութիւնը նուազեցնում:

Այն սերմնահատները, ուստի ալիւր է առաջանում, երբ մսի արգանակի մէջ եփելով խիւս են պատրաստում, առաջացնում են այնպիսի կերակուր՝ որ բաւական օգտաւէտ է: Այսպիսի կերակուրը իւր մէջ ունենում է երկու թագաւորութեանց ևս սննդարար նիւթը. իսկ նոցա խառնուրդը հեռացնում է իւրաքանչիւր կերակրոյ մնասակարութիւնը ինչ որ ունենում են իրանց մէջ առանց միւս խառնուրդի: Ալիւրը չէ թողնում որ արգանակը թթուի, իսկ արգանակը չէ թողնում որ ալիւրը թթուի: Արբ որ մտա-

դրութեամբ ընթեռնում ենք այն զննութիւնները, որն որ բնութեան քննիչները, բնագննիչք, արեւ են, տեսնում ենք որ հիւսիսային Աւրոպայումը պատահած հիւանդութիւնները աւելի վտանգաւոր են լինում, քան թէ միջին նորա մասանց մէջ: Սորա իսկական պատճառը այն է, որ հիւսիսակողմը աւելի է մսեղէնի գործածութիւնը, քան թէ բուսոց: Աս վերը խօսելով պտուղներու համար, նոցա գործածութիւնը չարգելցի իսպառ, եթէ ստամոքսը ունի դեռ պահած փոքր ինչ գորութիւն, միայն թէ այս մեղեդէնք լինին հասուն, և ոչ շատաժուր:

Հաւկիթը կենդանական թագաւորութենէն է՝ և շատ սննդաւոր է և օգտակար, մարմինը պնդացնում է, և առանց դժուարութեան մարսվում, և պէտք է շատ քիչ եփել և համարեա՝ թէ հում թողնել. որովհետեւ եթէ սպիտակուցը պնդանայ, նա չի հալվում, վասնորոյ և լինում է ծանրացուցիչ, դժուարամարս, ուրեմն և

անյաջող մարդոյ ուժը կազդուրելու համար: Աւ է նրան՝ քան զամենը՝ հում հում խաշտել՝ երբ նոր լինի հաւը ածել, կամ ուտել՝ երեք չորս անգամ՝ եռացող ջրի մէջ դրած հանած, կամ ջերմ խաշուի կամ ծուկնքի մէջ տրորած: Աերակուրի վերջին տեսակը կաթն է: Սա պարունակում է իւր մէջ սննդաբարութիւն, ինչպէս մէկ մսոյ հիւթ, և չէ ենթարկեալ փտութեան. չափազանց ծարաւը զովացնում է, և համանգամայն կերակրոյ և բնակելոյ տեղ ծառայում է. օգնում է հիւթերու զտմանց, բերում է ակտիւքուն, մէկ բանիւ ասենք՝ ու կարող է ծառայել ամեն իրաց փոխարէն, ինչ որ հարկաւոր են առողջութիւնը կազդուրելոյ համար: Ասկուտ Տրիտանացի բժիշկը կաթի գործածութեամբ կազդուրել է մէկ պատանւոյ ուժը, որ հեշտասիրութեան չափազանցութեամբ ստացել էր զաղտնի ջերմ, միաւորեալ մեծ տապոյ և միզի կծուութեան հետ, որ այնքան մաշել էր նրան, մին-

չև հիւանդը մէկ չոր կմախքի էր նմանում:

Աթին՝ մէկ ինքեան սեփական պատճառով՝ շատ անգամ չէ առաջացնում ցանկացած ներգործութիւնը: Այս պատճառը պարունակւում է նորա ինչ կերպ լուծանվելու և մարսվելու մէջ: Եթէ նորա մարսողութիւնը ստամոքսի մէջ լինում է երկարատե, կամ նորա մէջ լինում են այնպիսի նիւթեր, որ փութացնում են այն նորա լուծումն, կաթը կրում է փոփոխութիւն: Աթին պարունակում է իւր մէջ մանր պանրի իւղի և ջրի մասնիկներ, որ այդ ժամանակը մէկ մէկէն անջատվում են: Շիճուկը երբեմն լուծողութիւն է առաջացնում, և արտաքս է ելանում միղի գոլորշեաց ճանփաներով, և մարմինն ոչինչ սնունդ չէ ընձեռում: Աթինի միւս մասները եթէ մնում են ստամոքսի մէջ՝ ծանրացնում են նրան, և պատճառում են ցաւ, փքումն (սրտի խառնումն) և խիթք: Մենք արդէն վերը տեսանք, թէ ինչ դժ-

ուարութիւններ էր գտնում Բոյէրգաֆ կաթնի գործածութեան մէջ. սակայն նորա օգուտը շատ մեծ և կարևոր է, և կաթող է անփնաս մնալ միայն թէ այս կանոնները պահպանուին:

Առաջինը՝ այն է՝ որ կովը, կամ որ և իցէ մատակ անասունը կաթնաւոր, լինի առողջ և լաւ կերակրած:

Երկրորդ՝ կաթն գործածելու ժամանակը պիտի զգուշանալ ամեն այնպիսի կերակուրներէ, որոնք կարող են առաջացնել խմորումն կամ քաղախումն, և ամեն հում կամ եփած պտուղներէ, ընդհանրապէս այնպիսի ուտելիքներէ՝ որ իրանց մէջ ունին թթուութիւն:

Երրորդ՝ պէտք է կաթն գործածել բաւական երկարատե ժամանակ անցնելէն յետ, եթէ այլ ինչ կերել է հիւանդը կամ խմել. որովհետեւ կաթն չէ կարող տանիլ ոչինչ խառնուրդ:

Չորրորդ՝ կաթն պիտի կիր առնուլ սակաւ սակաւ, ստամոքսը և ոտները պա-

հել լաւ ջերմութեան մէջ, և մանաւանդ՝

Հինգերորդ՝ ժուժկայել այլ որ և իցէ ասորժ կերակրոց աւելորդութենէ: Կաթն ընդունելու ժամանակը չէ պարտ ստամոքսը յոգնեցնել. ամենասակաւ ծանրութիւնը և դժուարամարտութիւնը նորա մէջ առաջացնում է նեխութեան սկզբնաւորութիւններ, ուստի ամենառողջ կերակուրն ևս կարող է դառնալ ազդու և մահաբեր թոյն:

Ո՞ր կաթն է քան զամեն տեսակը նախընտրելի: Այս խնդրոյ լուծման համար մենք չենք միջամուխ լինիլ իւրաքանչիւր կաթնի յատկութեանց քննութեան մէջ. այսպիսի մանրամասն քննութիւնը կարող էր մեր աշխատութիւնը շատ ընդլայնել: Սովորաբար գործածութեան մէջ են՝ կանանց կաթն, իշոյ կաթն, այծի կաթն և կովի կաթն: Սոցանէ իւրաքանչիւրը ունի իւր առանձին յատկութիւնը, և այնպէս դիպուածներ կան, որ կովի կաթն չէ կա-

րող այնքան օգուտ ընձեռել, որքան այլ կաթները: Սմանք կարծում են ընդհանրապէս, թէ կանանց կաթն քան զամեն աւելի կազդուրիչ և ամրացուցիչ է. բայց այս կարծիքը հաստատուած է կարի անվատահանալի դրութեանց վերայ: Աղքատ այսպէս են կարծում այն մասին, որ կանայք մսեղէն են գործածում, և չեն առաջվանէ մտածում, թէ ռամիկ դիւղական կնոջ կաթն շատ անդամ աւելի լաւ է լինում, մինչ նա չքաւորութեան պատճառաւ միս չէ ուտում, այլ միայն հացով, բուսական բերքով և ջրով է ապրում: Այսու ամենայնիւ կարծում եմ, թէ կնոջ կաթնի գործածութիւնը չէ մընում առանց փրկաւէտ ներգործութեանց: Ըստ անդամ է պատահել, որ այս կանանց կաթնով բժշկվել են հիւանդներ, և զկնի այնր չէ կարելի երկմտիլ նորա ներգործութեանց և զօրութեան վերայ:

Այն ի՞նչպէս պիտի օգուտ քաղել նորամէն: Այլ կերպով չէ կարելի, բայց ե-

Թէ սաինքը առնուլ բերան և այնպէս
ծծել: Վայինոս ծաղը անելով աւում է
այդպէսներուն, Թէ դուք մարուկ (քու-
ռակ) գոլով, գնացէք մատակ էշերու մօտ
ծիծ ուտելու: Այլ ով որ կամենում է
իւր անդամները կազդուրել, և ցանկու-
թիւնը նուազեցնել, երբ որ կնոջ մօտ լի-
նի, կարող է այնպէս մնալ, որ խանգա-
րումն չաւելանայ և ցանկութիւնը չը շար-
ժի. արդեօք չեն ընկնիր նոքա այն պատա-
հարաց մէջ, ինչ որ մէկ արքայազնի դի-
պել է, և որոյ յիշատակը պահել է Վա-
պիվաչ չիօ: Նորա համար կարգած են և-
ղել երկու ստնտուք, որոց կաթն այնքան
լաւ արդասիք է ունեցել, որ և՛ մէկ քանի
ամիսէն յետ՝ կարողացել է նոցա աւելի
թարմ կաթն ջամբելու ընդունակ առնել:

Ոմանք կարծում են՝ Թէ իշի կաթն
քան զամենն աւելի մօտ է կանանց կաթ-
նին: Բայց այս՝ միայն կարծիք է, և ոչ
խսկական վորձ. որովհետև իշի կաթը շատ
ջրայն է, ուրեմն ունի զօրութիւն՝ Թու-

լացնելու. և եթէ հաւատանք Թէ նա կազ-
դուրիչ է, պիտի մոլորութեան մէջ ընկ-
նենք: Ամենայն օր արած փորձերը հա-
ւաստի են անում մեզ, Թէ իշի կաթն
ոչ Թէ օգուտ է, այլև շատ անգամ ֆլաս
է բերում: Աս երբէք տեսած չեմ նորա-
մէն մէկ լաւ ներգործութիւն: Ինձ երևում
է, մէկ օր զրել էր ինձ չալէր, Թէ իշի
կաթը շատ սակաւ է առաջ բերում այն,
ինչ որ նորա մէջ պտրտում են: Վեղո-
րէից անօդատկարութիւնը է մեծագոյն
սխալները բժշկաց, վասն զի նոքա կա-
ծում են Թէ նոցամով պիտի բժշկվին
կարևոր հիւանդութիւնները: Պ. Ա. Ֆ-
մանը խորհուրդ է տալիս իշի կաթն գործ
ածել այն ժամանակ, երբ հիւանդը ազատ
է և նիհար:

Նշելորդ զգուշութիւնը, որ ամեն մարդ
պիտի պահպանէ, այն է, որ հիւանդը կե-
րակուրը լաւ ծամէ և ծաւրէ. առանց սո-
րա՝ ամենաուղջ ստամոքսերը ևս ակն-
յայտնի տկարանում են, իսկ տկար ստա-

մոքսի մէջ լինում է անկատար մարտողութիւն: Աս փորձով Հասկացայ, որ ստամոքսի ցաւերը և արմատացած թուլութիւնները, որ այլ զեղորեիւք չէ կարելի լինում բժշկել, միայն այս պահանջութեամբ, այսինքն լաւ ծամելով բնաջինջ են եղել: Աւ սորա հակառակ, ես տեսել եմ՝ որ շատ առողջները, երբեմն ընկել են մեծ թուլութեան ներքոյ, երբ որ ի պատճառս վնասուած ատամանց՝ չեն կարողացել լաւ ծամել և ծաւրել կերակուրը: Աոքա միայն այն ժամանակն են առողջացել, երբ բոլորովին ստամոքսը թափվել են, և լնտիրքը ստացել են այնքան պնդութիւնը, որ կարողացել են ատամներու պաշտօնը կատարել:

Բնական

Բնականքն ևս այնքան կարևոր են, որքան և կերակուրները: Չէ պէտք թոյլ տալ հիւանդներուն ըմպել այն, որ ինչ կարող է թուլութիւն աւելցնել, կամ ան-

զօրութիւն վերայ բերել, մնացած մարտողականութիւնն ևս նուազեցնել, խոնավութեանց մէջ կծուութիւն պատճառել, և նեարդերու մէջ աւելորդ շարժականութիւն առաջ բերել: Ամեն ջերմ ջրերը՝ թէև սուրճ՝ ունին զօրութիւն յիշալ ներգործութիւնները առաջացնել: Մէկ հեղինակ, որում և այլք, որ բժշկական ուսման մէջը շատ երևելի էին իրանց յառաջադիմութեամբ, են համաձայն, թողել է մեզ այս ըմպելեացմէն առաջացած վտանգներու պատկերը: Այս պատկերը կարող է ամենուն ևս յետս նահանջել՝ որոնք աւելի ակործանօք են այն ըմպելիքը գործածում:

Աղելից ըմպելիքը, որք առաջին նուագին՝ ըստ երևութին ունենում են լաւ ազդեցութիւն, սակայն չեն բնձնուում իրօք օգուտ ինչ, վասնորոյ կամ պիտի նոցա գործածութիւնը լքանել, կամ պիտի գտնէ չափաւորել: Աոքա ներգործութիւնը շատ զօրեղ է, և շատ կարճատեւ, նոքա

աւելի գրգռում են, քան թէ կազդուրում:
Թէպէտե պատահում է՝ որ առաջացնում
են նոքա կազդուրումն, այլ զկնի նորա
վրայ հասած թուլութիւնն առաջուանից
աւելի է լինում: Աոցամէն առաջանում է
ստամոքսի մէջ պնդութիւն, կորչում է
զիւրազգածութիւնը՝ որ հարկաւոր է կե-
րակրոց ախորժակի համար, մարսողական
խոնաւութիւններից խլում է նոցա մար-
սելու համար հարկաւոր զօրութիւնը. դի-
նարբունքը այն կորցնում են խապառ:
Մարդիկ՝ ասում է մէկ հոչակաւոր բը-
ժիշկ, որոնք ամենայն օր զկնի կերակրոց
գործ են ածում զինի, որպէս թէ օգնել
կամենալով մարսողութեան բարեկարգու-
թեան, աւելի խանգարում են մարսողա-
կան զօրութիւնը:

Վաս զամեն լաւ բնպիւք համարուած
է ջուրը, վճիտ աղբիւրէն առած, նոյն-
քանակ զինեոյ հետ խառն, այնպիսի զին-
ւոյ՝ որ չլինի ուժեղ և թթու. որովհե-
տե առաջինն գրգռում է զիւրազգած

նեարգելը, և արիւնը ջրալիացնում է.
երկրորդը թուլացնում է մարսողութիւ-
նը, գրգռում է և չափազանց մղում է
մէզը, ուստի հիւանդքը աւելի մեծ թու-
լութեան մէջն են ընկնում: Աւելի զինի
համարուած են այն զինիները, որոնք ու-
նին նուազ ուժգնութիւն և աղ, և աւե-
լի հոդ և եղ. այս զինիքը են անուան-
վում կազդուրիչ և ախորժահամ, զոր-
օրինակ՝ Բուրգոնեան զինիներից ոմանք,
Բէին վէն, Նէվշաթէեան, հին և սպի-
տակ զինին Վրաթի, Պոնթակ, Իսպանիա-
կան, Փորթուգալական և Վանարեան.
այլ Թոքայեանն կարող է համարուիլ
քան զամենն առողջարար և համեղ: Իսկ
սովորաբար խմելու համար ոչինչ զինի չէ
կարող համեմատիլ Նէվշաթէեան զի-
նուն: Այն տեղերքումը, ուր որ չկայ լաւ
նոր ջուր, կարելի է նրան բարւոքել քամե-
լով, կամ տխորժ ոգիք խառնելով, որ-
պիսի են կինամոն, անխոն, և լեմոնի կե-
ղև:

Պարեջուրը առողջութեան համար
 վնասակար է: Մենդարար և կազդուրիչ
 հատիկներէն ճմլած հիւթը՝ որ մուժ է
 ասվում հասարակօրէն, կարելի է օգտիւ
 կիր առնուլ: Սա իւր զօրեղութեամբ այն-
 քան է զուարթացնում, որքան և զինին,
 այլ սնուցանում է աւելի. վասնորոյ և
 կարելի է դործածել ուտելեաց և ըմպե-
 լեաց փոխարէն: Օղտակար ըմպելեաց կար-
 դումը կարելի է դասել և շոգոլաղը՝ որ
 արդարեւ իրաւամբ է դրուած կերակրոց
 դասումը, և կակածն ունի իւր մէջ շա-
 սնդարար գոյացութիւնք: Աորա խառնը-
 վելը շաքարի և անուշահոտ ոգեաց հեա
 դիւրաւ կարէ ամեն վատ հեաւանաց ա-
 ռաջքը առնուլ, ինչ որ կարող էին նո-
 րամէն յառաջ գալ: Շոգոլաղն կաթամբ
 խառն, ասում է Պ. Ալվիս, այնքան
 դործածվի, որ ստամոքսը չը ծանրացնէ.
 ամենապատուական նախաճաշիկ է այն
 մարդոց համար, որոնք ունին թոքախտու-
 թիւն: Այս ճանաչում էի, շարունակում

է նա, մէկ երեք տարեկան մանուկ, որ այս
 տկարութեան վերջին աստիճանումը լինե-
 լով և բժիշկներից բարձի թողի մնալով,
 առողջացաւ միայն մօր խնամքով, որ տա-
 լիս էր նրան քիչ քիչ, բայց ստէպ շոգո-
 լաղ խմել: Սակայն ոմանց թոյլ և տկար
 անձանց չէ կարելի այս կերակուրը դործա-
 ծել, որովհետեւ նա այլ ցաւերով վշտա-
 ցածներուն լինում է վնասաբեր: Ընդ-
 հանրապէս պէտք է ջանալ ամեն ըմպե-
 լեաց աւելորդութենէն փախչել, որովհե-
 տեւ աւելորդութիւնը տկարացնում է
 մարսողութիւնը, նուազեցնում է ստա-
 մոքսի ուժը, անօսրացուցանում է մշա-
 կեալ հիւթերը, ստիպում է կերակուրը
 շուտով արտաքս հանել դեռ ևս չմար-
 սած, թուլացնում է ամեն մասունքը,
 ջրիացնում է խոնաւութիւնները և մը-
 դում է մէզը և քրտինքը, յորոց հիւան-
 դը ընկնում է աւելի անզօրութեան մէջ:
 Աս փորձով ճանաչել եմ, որ պնդակազմ
 մասանց ընդհանուր թուլութենէն առա-

ջացած հիւանդութիւնները, ոչինչ այլ
դեղով էին բնաջինջ լինում, բայց թէ
միայն փոքր ինչ նուազութեամբ ըմպե-
լեաց:

Քոն

Վնոյ համար զիտելիք այս երեք հե-
տեւալ պարագայքն են, այսինքն՝ նորա
երկարատեւութիւնը, ժամանակը՝ երբ որ
պիտի քնի, և նախազգուշութիւնը՝ որ
ձեռնտու լինի նորա հանգարտ և քաղցր
քնով վայելչութեան: Չարգացած և
հասակը առած մարդոց համար բաւական
է աւուր մէջը եօթն ժամ ննջելը, կամ
թէ շատ աւելի՝ ութ ժամ. իսկ աւելի
քան զայս քնիլը, և երկար ժամանակ
պառկիլը անկողնի մէջ այնքան վտանգա-
ւոր է, որքան և աւելորդ պարապութիւ-
նը: Աթէ ոմանք կարող են աւելի ևս քան
զայս անձնատուր լինել քնոյ, այս նոքա
են, որ գտնվում են շատ մարմնական շարժ-
մանց մէջ և կատարում են ցերեկը շատ

դժուարակիր աշխատութիւններ: Աւ ընդ
հակառակը սոցա փոխանակ նոքա են այդ-
պէս անում, որոնք որ անցուցանում են
նստուկ կեանք. բայց նորա համար հար-
կաւոր է զգոյշ կենալ երկար քնելուց, որ
թուլութիւնը այնքան չմեծանայ, որ ար-
թուն ժամանակը իսկ մարդուս զօրութիւն-
քը արդելում է երկար ժամանակ լուրջ
մնալ. այսպիսի ժամանակ պիտի քնի որ-
քան կարելի է շատ և երկար: Որքան սա-
կաւ ենք քնում, ասում է Պ. Ա. էվիս, այն-
քան աւելի քունը լինում է ակտիւ, և
կազդուրում է ուժը: Անժխտելի փորձե-
րով տպացուցված է, որ զիշերային օղը
չէ այնքան առողջարար, որքան տունջեան
օղը, և թուլութեամբ վշտացածները կա-
րող են ենթարկվիլ այս ազդեցութեան
զիշերը, քան թէ առաւօտը. ուրեմն մենք
պիտի քնոյն նուիրենք այն ժամանակը,
երբ մենք լինում ենք շրջապատած փոքր
ինչ մթնոլորտի մասնով, որն որ մենք պի-
տի անշուշտ ապականենք, և չենք կարող

նորամէն աղատվել: Ուրեմն պիտի պառ-
կենք կանուխ, և վեր կենանք սովորական
ժամանակը: Այս կանոնը այնքան է յայտ-
նի ամենեցուն, որ նորա համար այս տեղ
յիշելն ևս հարկաւոր չէ. այլ այս գործ-
վում է այնպիսի արհամարհութեան մէջ,
և երեւի թէ այնքան սակաւ են զգում նո-
րա ներգործութիւնը, որ շատ ներելի է
ասել ինչ ինչ ի խրատ, մանաւանդ հի-
ւանդներուն:

Եթէ որ պառկում է երեկոցեան տասն
ժամուն, և չէ պարտ երբեք քան զայն
ուշ պառկիլ, ասում է Պ. Եվիսը, այն-
պիսին պէտք է վեր կենայ ամառը չորս
կամ հինգ ժամուն, իսկ ձմեռը՝ վեց կամ
եօթն ժամուն: Շատ հարկաւոր է, աւել-
լացնում է նա, սաստիկ արգելուլ նոցա,
որոնք կրում են այս ակտաժէտութիւնը,
բոլոր առաւօտը պառկած անցուցանել.
այլ ցանկալի է, որ սովորէին առաջին քը-
նէն յետ վեր կենալ, և հաստատում է,
թէ որքան և դժուար լինի այս սովորու-

թիւնը, սակայն յետոյ դառնում է դիւ-
րին և ակտրժելի: Շատ յարացոյցներ
ստուգում են այս խորհրդոյ փրկաւէտ
ներգործութիւնը: Շատ այնպիսի հիւանդ
մարդիկ կան, որ զգում են՝ թէ նոցա հա-
մար թեթեւութիւն է լինում առաջին խոր
և քաղցր քնէն, և յետոյ լինում է վատ-
թար, երբ միւսանգամ անձնատուր են լի-
նում քնոյն: Վորա հաւաստի են, որ ե-
թէ առաջին քնէն յետը վեր կենան, որ
ժամն կուզէ լինի, այն օրը կանցուցանեն
ուրախ. իսկ եթէ երկրորդ անգամ քուն
կտանեն, օրը անց կը կացնեն անախորժ,
մէկ թուլութիւն և ծանրութիւն զգալով
իւրեանց մէջ:

Քունը միայն այն ժամանակ է լինում
հանգիստ, երբ մենք չեն զգում մեր մէջ
ոչինչ զրգռիչ պատճառ, և այս պատճառ-
ների առաջքը կտրելու համար հարկաւոր
է պահել այս երեք կարեւոր կանոնը: 1) Չը-
լինել ջերմիկ օդի մէջ: 2) Շատ ջերմ
չհագնել, և ոչ շատ ցուրտ. և այս փոք-

ցին զգուշանալ, որ ոտքերը չմխեն, որովհետեւ այս ակտակրութեան արկածքը որ շատ սովորական է թոյլ անձանց վերայ, շատ պատճառներով սաստիկ վնասակար է նոցա: Պէտք է ջանալ քնել ցուրտ տեղ, տաք ծածկուիլ: 3) Չծանրացնել ստամոքսը աւելորդ կերակուրներ խծողելով: Ոչինչ այնքան չէ ընդհատում քունը, և չէ առաջացնում անհանգստութիւն, ինչպէս դժուարամարտութիւնը գիշերային ժամանակը, լքումն, թուլութիւն, ձանձրոյթ, խորհրդոց ցրումն, լինում են անշուշտ հետեանք նորա՝ առաւօտը: Սորա հակառակ՝ ոչինչ այնքան չէ կարողանում ընձեռել քաղցր և երկար քուն, մեր ուժերուն կազդուրիչ, ինչպէս չափաւոր երիկնահացը: 1) Ընթութիւն, զուարթութիւն, ուրախութիւն են լինում անժխտելի ապացոյց այս ճշմարտութեան:

Պ. 1. Էվիս հաստատում է, թէ քնի ժամանակը է աննդառութեան ժամանակը և ոչ մարսողութեան. վասն որոյ և

խորհուրդ է տալիս հիւանդներուն, որ նորա պահպանեն կերակուր գործածելու մէջ ընթերիլ ժամանակ մեծ ճշտութիւն: Նա չէ հրամայում նոցա գործածել երեկահացին մտեղէն ինչ, բաց ի սակաւ կաթնէն և հացէն, և այն ևս երկու ժամ առաջ քան զքուն մտանելը, որ կերակրոց առաջին մարսողութիւնը լինի պառկելէն առաջ: Ատլանտք որ երբէք մտեղէն և խոշոր կերակուր չէին գործածում, հոչակուած էին այնու, որ վայելում էին հանգիստ և քաղցր քուն, և դիտէին ընդհատ քուն:

Հարգանք

Մարմնի շարժումն նոյնպէս առողջութեան համար անշուշտ հարկաւոր է. թուլութեամբ հիւանդը թող միայն սկսի մարմնավարժութիւնը, և եթէ նա հակամէտ է դէպի տխրութիւն, շատ դժուար է նրան շարժումն անել տալ: Ոչինչ չէ կարող անպէս աւելացնել ամեն թուլութենէն

առաջացած տկարութիւնները, ինչպէս
անգործունէութիւնը: Ստամբուլի միջի,
աղեաց և անօթներու մանրաթելքը այս
անգործութենէն լինում են թոյլ. բոլոր
խոնաւութիւնները եղծուում են, որով-
հետեւ պնդակազմ մասունքները չունին
ոյժ տալ նոցա պարտ ու պատշաճ շար-
ժումն: Այս տեղէն առաջանում է երակ-
ների մէջ դանդաղութիւն և խցանք. և
այս պատճառաւ մարսողութիւնն լինում
է դժուար, սնունդ և զտումն բնաւ չէ լի-
նում. արիւնը դառնում է ջրալի. ուժը
նուազում է և ամեն ախտակրութիւնը
յաճախում. այլ մարմնավարժութեամբ
արեան շրջադարձքը աւելանալով՝ աին
ամեն տկարութիւնները մերժվում են:
Մեր մարմինը այս տեղէն ստանալով հա-
կան պնդութիւն՝ սկսում է իւր պաշտօ-
նը կատարել, և այս կարգը տալիս է նոր
զօրութիւն: Աւել այսպէս մարմնոյ շարժ-
մունքը նորոգում են և կազդուրում են
զօրութիւնները:

Միւս օգուտը որ առաջանում է մար-
մնոյ շարժմունքէն այն է, որ մենք բաց ի
արեան շրջանառութեան սաստկանալը,
օգուտ ենք քաղում միշտ պարզ և նոր
օգէն: Մարդ որ չունի մարմնոյ շարժմունք՝
կարճ ժամանակի մէջ կարող է իւր մեր-
ձակայ օդը ապականել և այսպիսով փնաս
կրել: Այլ այնպիսի մարդը, որ միշտ գոր-
ծունէութեան մէջն է, այս փնասները չէ
կարող կրել: Մարմնոյ վարժութիւնը
շատ անգամ փոխանակ դեղորէկց է ծա-
ուայում, բայց դեղորայք չին կարող մար-
մնավարժութեան տեղը բռնել:

Թէպէտ խոնջումն, որ առաջին օրե-
րումը կարող են առաջանալ, լինում է
անտանելի, սակայն եթէ յաղթահարեն
այն առաջին դժուարութեան, աներկբայ
կհասկանան, որ այնպիսի հնար է, որոյ
համար հարկաւոր է տանել մէկ փոքր ձի-
զըն: Աս զարմացայ, երբ որ տեսայ, թէ
մէկ քանի հիւանդ յաղթելով խոնջմանց՝
գտան չափազանց ուժ մարմնավարժու-

Թենէն: Տեսել եմ նոյնպէս մէկ քանի մարդիկ, որ բոլորովին յողնում էին՝ մի փոքրիկ այգիի շուրջը ման գալով . այլ երկու շաբաթ այսպէս շարունակելով՝ կարողացան երկու մղոն ճանփայ կտրել, և այս կերպով ստացան կատարեալ առողջութիւն: Միայն հետիոտս շրջագայելը չէ այս դիպուածի մէջ ձեռնառու առողջութեան, այլև ձի հեծնելը մեծ օգուտ է բերում չափազանց թոյլ մարդոց, կամ այնպիսեաց՝ որոց լնդերը և կուրծքը վընասուած են: Արբ որ թուլութիւնը լինի չափազանց՝ կառքով պիտի շրջագայել, որ աւելի նախընտիր է, միայն որ աւելի հանգարտ չերթայ: Աթէ օդը կամ եղանակը յարմար չլինի տունէն դուրս ելանելու, կարելի է տան մէջ ունենալ մարմնոյ մաքրումն, մէկ թեթև գործ գործելով, կամ մէկ զօսանք ունենալով, զորօրինակ՝ կաշէ գնտակախաղ կամ ոստոստել, որ բոլոր մարմինը զբաղեցնում է շարժելով:

Ախորժակ կերակրոց, քուն, զուարթութիւն են անշուշտ հետեանք մարմնավարժութեան: Սակայն պիտի զգուշութիւն ունենալ, որ զինի ճաշուն իսկ և իսկ մարմնավարժութիւն չսկսել, նոյնպէս երբ մարմնավարժութեամբ ջեռուցեալ լինի մարդ՝ իսկոյն չսկսի ուտել:

Արտաշնչութիւն

Արտաշնչութիւնը խանգարվում է մարմնոյ կազմութեան միւս գործակատարութեանց հետ միասին, և այս խանգարումն կամ բրդեայ կտորով: Արբ արտաշնչութիւնը լինում է շատ թոյլ, այն ժամանակ նորան կազգուրելու համար չկայ լաւագոյն հնար, քան թէ մերկ մարմինը պատել ասուէնիւթ ձորձով: Պիտի զգուշանալ՝ որ չափազանց ջերմ չհաղնի, որ չքրտնի, որ արտաշնչութեանց խափանարար է. նոյնպէս պէտք չէ աւելի սառն հագնիլ, որովհետեւ այս ևս արդելում է արտաշնչութիւններուն ելանել մարմնոյ մէջէն:

Ամեն մարդ, մանաւանդ անգոր անձինք, պէտք է ոտքերը տաք պահեն: Ապաքէն ոչ ոք չէր արհամարհէր այս դիւրաւ պահպանելի զգուշութիւնները, եթէ իմանար՝ թէ որքան աւելի ձեռնտու են նոքա օդի փոփոխութիւններէն բոլոր մարմինը ապահով պահպանելու համար: Աթէ ոտները ստէպ լինում են ցրտի մէջ, այս տրամադրում է երկարատեւ և վտանգաւոր հիւանդութիւններին: Այն այնպիսի մարգիկ սրոց մէջ ցուրտը առաջացնում է շուտով վատթար հետեւանք, մանաւանդ որք կուրծքի ցաւով վշտացած են, կամ ունին խիթք և որովայնի պնդութիւն, երբ չեն կարողանում այս վտանգներից զգուշանալ: Քուրմերը, որ երբեմն բոկոսն էին մանգալիս տաճարի մէջ, շատ անգամ ունենում էին ուժգին խիթքեր:

Լորձուէքը, կամ թուքը, թոյլ մարդոց մէջ երբեմն վազում են աւելորդութեամբ: Եղիքի գործարանների տկարութիւնը տրամադրում է նրանց որ աւել

են դուրս բերում: Աթէ հիւանդը անդադար թքում է, այս երկու տեսակի վընաս է յառաջ բերում — առաջինը՝ նամաշուում է այս արտալուծութեամբ, երկրորդը՝ այս խոնաւութիւնը՝ որ հարկաւոր է մարսողութեան օգնելու համար, որ առանց նորա լինում է թերակատար, անում է մարսողութիւնը դժուար և վատթար:

Եւ արդէն ցոյց եմ տուել այն վտանգները, ինչ որ առաջանում են վատ մարսողութենէն: Այժմ հարկաւոր չ'եմ համարում այս տեղ խօսել այն վտանգների վերայ, որոնք յառաջանում են անկանոն արտալուծութիւններէն: Այս իսկ պատճառաւ Պ. Լ. Էփսը արգելում է հիւանդներուն ծուխ քաշելը: Միւս դժուարութեանց հետ, որոնք տրամադրում են աւելորդ շողեք թափելու, կարելի է դասել և ծխախոտ ծխելը, որ զրդուում է մանաները և վազեցնում է լորձուէքը:

Մէկ մէկու անդրադարձ ներշնչութիւնը, որ վերը յիշեցի, կարող է նոյն

պէս համարուիլ մէկ տեսակ բժշկութեան։
 Վապիվաքչիօ օգտաւէտ էր համարում դը-
 նել հիւանդին երկու առողջ ծծմայրնե-
 րու մէջ, և հաւատալի է որ նոցա շնչա-
 ութիւնը կարող էր այնքան նորա ուժը
 և առողջութիւնը կազդուրել, որքան և
 ներգործէնոցա կաթն։ Վապիվաքչիօյի ժա-
 մանակակից, և ճորէստի վարժապետ՝ Ա-
 լադէյ, որ աւանդել է մեզ այս նկատմուն-
 քը, նա խորհուրդ է տուել մէկ երիտա-
 սարդի ջլերքոտ, երիտասարդի գործածել
 իշոյ կաթն, և ննջել իւր ստնտուի հետ, որ
 էր քաջառողջ և ծաղկեալ հասակումը։
 Այս խորհուրդատուութիւնը ունեցել է
 լաւ արդասիք, և այն ժամանակէն ընդհա-
 տել այս կարգադրութիւնը՝ երբ սկսել է հի-
 ւանդը խոստովանիլ, թէ չէ կարողանում
 այլևս ընդդիմանալ այն դարչելի աստին,
 որ զրգուում է նրան դէպ ի վատը գործա-
 ծել իւր նորոգված ուժերը։ Առողջու-
 թիւնը կազդուրելու համար ես ևս խոր-
 հուրդ կուտայի ապաքէն գործ զնել այս

հնար, եթէ վտանդի առաջը առնէին՝ չը
 խառնելով երկու սեռը միմեանց հետ։

Կէր։

Վերը յայտնի եղաւ, թէ որքան սերտ
 է զուգաւորված հոգին մարմնոյ հետ, և
 որքան մեծ ազդեցութիւն ունի մէկի բար-
 ւոք վիճակը միւսի վերայ։ Մենք նոյնպէս
 տեսանք ամենամիտաս հետեանքները՝ տրտ-
 մութեանէն առաջացած, վասն որոյ զրեթէ
 աւելացնում է մեր մարմնի մեքենայի ան-
 կարգութիւնը։ Մեծ ջանք պէտք է ունե-
 նալ անոր համար, որ ժամանակին օգնե-
 լու հնար լինի այս բանին։ Արտալուծու-
 թեան տեսակները, որոց համար մանա-
 լանդ հարկաւոր է հոգ ունենալ, այս են.
 կղկղանք, մէզ, քրտինք կամ գոլորշիք, և
 խուխ։ Սոցա ուղիղ կարգ տալու կամ
 պարտ ու պատշաճ վիճակի հասցնելու լա-
 ւագոյն հնարը այն է, որ լրիւ կատարվին
 այն կանոնները, ինչ որ աւանդել եմ
 ժուժկալութեան զանազան առարկանե-

բու համար: Եւրբ անթերի պահուի այն
ամենայն, այն ժամանակ արտալուծու-
թիւնքը, որոց աւելի կամ նուազ կանո-
նաւորութիւնք լինում են նշան լաւ կամ
վատ մարսողութեան, կլինին ըստ կարգին:
Այլ այս միջոցին շատ հարկաւոր է զգու-
շանալ և պահպանել քրտինքը, որ հի-
ւանդներու մէջ շուտ է ազաւաղվում.
սակայն կրկին կանոնաւորվում է՝ երբ շո-
շափում են հիւանդի մորթը խողանակով.
անօգուտ է յիշատակել, թէ հոգւոյ ամեն
անխորժ զգացմունքէն փախուստ տալը
դժուարին է, այլ քան զամենը աւելի
հարկաւոր է ընձեռել հոգւոյն այնպիսի
պարագայք, որ նա զբաղի ակորժ և բերկ-
րառիթ առարկաներով ամենայն հիւան-
դութեանց ժամանակը, և մանաւանդ ող-
ներիթութեան միջոցը, որ ինքն ըստ ին-
քեան տրամադրում է մարդու դէպի վհա-
տութիւն և լքումն, որք և հիւանդու-
թիւնը սաստկացնում են: Այլ հիւանդ-
ները շատ անգամ մօտն են լինում տրտ-

մութեան և յուսաբէկութեան, և չեն
կամենում անգամ այն յաղթահարելու
համար փոքր ինչ ճիգն դնել: Միւս կող-
մանէ մարդուն ոչ կարելի է հրամայել,
որ նա ծիծաղէ և ոչ արգելել, որ նա չծի-
ծաղէ: Մարդիկ ինչպէս չեն կարող իրանց-
մէն հեռացնել ջերմի և տենդի սկսիլը,
կամ ատամացաւը, նոյնպէս և անզօր են
լինում իւրեանցից տրտմութիւնը մերժե-
լու: Հիւանդից չէ կարելի այլ ինչ պա-
հանջել, բայց միայն այս, որ նա՝ որքան
կարող է, ջանք անէ իւր տրտմութիւնը
յաղթահարել, նոյնպէս և հեռանալ այն
ամեն պատճառներէն՝ որ կարող են նորա
հոգին վրդովել: Այս դիպուածումը գլխա-
ւոր դերն է բարեկամաց հետ խօսակցու-
թիւնը, բայց աւելի կարեւորը բնակու-
թեան տեղի փոփոխումն է: Առարկանե-
րու զանազանութիւնը ծնանում է նոցա
մէջ այնպիսի մտածութիւններ, որ նրան
զբօսեցուցանում են: Այն մարդոց հա-
մար, որ սովորութիւն ունին ձգտել իւր-

եանց միտքը մէկ առարկայի վերայ միայն, չկայ այնպիսի ինչ մնաստակար՝ քան զանգործութիւնը և միայնակութիւնը: Պաշտային և զիւղական աշխատութիւնք, նըրանց կարող են աւելի զօսեցողցանել, քան այլ ինչ: Պ. 1. էվիս խորհուրդ է տալիս այս դիպուածումը կենցաղակցիլ եթէ կարելի է միայն այր մարդոց հետ: Չէ հարկաւոր հիւանդին մէնակ թողուլ բընաւ, որ նորա համար շատ ծանր կլինի, չէ պէտք նոցա թոյլ տալ, որ մտածման մէջ ընկղմին, կամ զիրք ընթեռնուն և կամ որ և իցէ մտաւոր զբաղմունք ունենան: Այս ամենքն են իսկական պատճառ, ասում է նա, որ նոցա մարմինը մաշուում է, և բժշկութեան խոչնդակ է լինում: Այս համաձայն չեմ, որ կարգալը ամենեկին արգելուի, այլ հարկաւոր է թոյլ չտալ երկար ժամանակ շարունակ կարդալու, որովհետեւ երկարատեւ ընթերցանութիւնը, աչաց տեսութիւնը տկարացնում է. մանաւանդ պիտի արգելուլ այնպիսի ըն-

թերցանութիւնը, որ հոգեկան ուժերու լարումն է պահանջում: Այս այնպիսի ընթերցանութիւն, որ նոցա ուշադրութիւնը բոլորովին չպատաղեցնելով, և նոցա յուշ չբերելով մնաստակար պատկերներ, ընձեռում են միայն բերկրառիթ վայելչութիւն, և հեռացնում են այն զարհուրելի հետեանքը, որ առաջ են գալիս ձանձրալի դատարկասիրութենէն:

ԴԵՐԵՐԻՅԻ

Այս պա տեղ պիտի հետեւիմ՝ նոյն կարգին, ինչ որ ունէի նախընթաց յօդուածումը: Առաջ ցոյց կտամ այն դեղորայքը, յորոց գործածութենէն պիտի տեղի տալ և զգուշանալ, և ապա կխօսիմ այն դեղոց համար, որոնք որ պիտի գործածել: Այս արդէն ցոյց եմ տուել, թէ ո՞ր դեղորայքը պիտի մերժել, այսինքն զրգոխ, ջեռուցիչ և ցնդիչ դեղերը: Միւս դասակարգի մէջ են բոլորովին սոցա հակառակ դեղերը, որ նոյնպէս մնաստակար են.

սորա ասվում են մաքրողական դեղորայք։ Ահրը յայտնի տեսնվեցաւ, որ քրտինքը, թուէր և առատ մէզը մաշում են հիւանդին։ Ամենայն մարդ պիտի համաձայնի, որ նոցա առաջացուցիչ դեղերը պիտի մերժել։ Այժմ մնում է քննել երակ հատանելը և առաջին ճանապարհներու մաքրելը։ Այժմ հարկաւոր է թուլացած անձին յետ դարձուցանել ուժերը, այն ժամանակը՝ առաջ հարկաւոր է իմանալ, թէ արդեօք մաքրողական դեղերը կարող են դարձուցանել զօրութիւնը։ Այս առարկայի վերայ խօսինք համառօտ։

Միայն երկու դիպուածի մէջ արիւն արձակելը դարձուցանում է ուժք. իսկ այլ տեղերումը՝ նուազեցնում է. կամ երբ արիւնը շատանում է, կամ երբ ստանում է բորբոքիչ թանձրութիւն, որ շինելով արիւնը անյարմար իւր պաշտօններու համար՝ կարճ ժամանակի մէջ ուժը կտրում է։ Այլ այս հիւանդութիւնը պատահում է առողջ անձանց, և այն-

պիսեաց՝ որ ունին պինդ մանրաթելք և ուժգին շրջապտոյտ արեան։ Մեր ստորագրած խօթութիւնները բոլորովին նոցա հակառակները են, և արիւն արձակելը կարող է միայն նրանց վնաս տալ։ „Իւրաքանչիւր կաթիլ արեան, ասում է Պ. Հիլքրիստ, պիտի թանկագին լինի թոքախտութեամբ խօթացած անձանց համար. բնաջինջ է լինում այն զօրութիւնը, որ նրան պիտի կազդուրէ, և մնում է այնքան, որքան հարկաւոր է նոցա արեան յամր շրջադարձութեան։ „ Պ. Լօր՝ որ քննել է մանրամասնաբար մաքրողութեանց ներգործութիւնը, արժանի է ամեն հաւատարմութեան։ „ Այն մարմինների մէջ, յիշում է նա, որոնք ունին այնքան արիւն՝ որ նոցա անշուշտ հարկաւոր է, երբ որ այն արիւնը կամ երակ հատանելով, կամ այլ մաքրողութեամբ փոքր ինչ պակասէ, նուազում են զօրութիւնները, խանգարվում են զտումները, և աստի ծնանում են զանազան հիւան-

դուծիւններ: Դ. Սէնաք աւելի հաւաստի առնելով պնդում է, թէ այնպիսի դիպուածներումը արիւն արձակելը հարկաւոր է թողուլ ի բաց: Եթէ չկան թանձր և կարմրագոյն նիւթեր, այն ժամանակ երակ հատանելը է անօգուտ և վնասաբեր, և ըստ այսմ չէ պարտ արիւն առնել նուազածներին, որոնք առանց այնրը ևս ունին արեան մեծ պակասութիւն: Այս ժամանակումը նոցա անօթներէն դուրս է գալիս մէկ հեղանիւթ, որ հազիւ թէ սպիտակ կտաւը կամ ջուրը կարող է կարմիր ներկել: Այս վիճակի մէջ է լինում և ձեռնաշարժ սերմնահոսների արիւնը, և ընդհանրապէս ամեն թոյլ անձանց, որ կամենում են օգուտ ստանալ երակ հատանելից: Թող համեմատեն այս եղանակը այն կանոնի հետ, որ հիմնած է առողջ եղրակացութեան կամ հաւաքաբանութեան և շատ գործնական նկատողութեանց վերայ:

Առաջին ճանապարհները՝ մաքրող դեղորայք՝ պնդացնում են, երբ որ նոքա

դտնվում են այն մասների մէջ, որոց մէջ շատ նիւթ կան այն պատճառաւ՝ որ նոքա իւրեանց քանակաւ արգելք են լինում բոլոր ընկերներուն իւրեանց պաշտօնները կատարել. կամ երբ ստամոքսի մէջ և առաջին ճանապարհների մէջ զրտնվում են փտեալ նիւթեր, որ թուլութիւն առաջացնելու զօրութիւն սնին: Այս դիպուածի մէջ հարկաւոր է գործածել մաքրողական դեղորայք: Հազիւ է պատահում այս՝ թոքախտութեամբ խօթացած անձանց, որոց առաջին ճանապարհների թուլութիւնը՝ լուծողական և փսխողական դեղերը աւելի են մեծացնում: Այսու ամենայնիւ կայ այլ դեղ, որ շատ անգամ առաջ է բերում մաքրողութիւն հետեւական, այսինքն՝ պէտք է այնպիսի ամրացուցիչ դեղ գործածել, որ չլինի գոթօթիչ (տոբիպ)՝ որպիսի են՝ մեծ մասըն դառն դեղորէից, որ դարձուցանելով գործարաններուն իւրեանց զօրութիւնը՝ առաջացնում են լաւ ներգործութիւն

մարտողութեան վերայ, և աւելորդը արտաքս են մղում:

Չէ միշտ լինում վտանգաւոր՝ եթէ շուտ չեն մաքրում առաջին ճանապարհները, բաց ի արագընթաց հիւանդութեանց պատահարներէն: Ածու նիւթերը որ ջերմութենէն աւելանում են, և մանրաթելների զարմանալի հակառակութիւնները, կարող են առաջացնել զարհուրելի արկածներ ակտակրութեանց, որ երբէք չեն պատահում թուլութիւնէն առաջացած հիւանդութիւնների մէջ: Այս պատճառաւ այն մաքրողական դեղերը, որ յատկապէս այս անուներ ունին, չեն կարող լինել հարկաւոր, և շատ անգամ ևս լինում են վնասարեւ: Թուլութիւնը և անգործունէութիւնը պատճառ են դառնում նիւթոց խոնավելուն: Իսկ երբ նոքա արտաթորվում են մաքրողական դեղորէից միջնորդութեամբ, այն ժամանակ նոցա ներգործութիւնը ոչնչանում է, այն նոցա յառաջացնող պատճառները աւե-

լանում են. վասնորոյ ոչ թէ միայն պէտք է արդէն գոյացած ցաւը բուժել, այլև այն ցաւը՝ որն որ դեղերն են գոյացրել: Աւելի-եթէ այս շուտով չեն անիր, միւսնոյն կը յառաջանայ և աւելի շուտով քան առաջ. իսկ եթէ մաքրողականներ գործ կածվին, ցաւերը նոր ի նորոյ կաւելանան, և աստի կլինին աղիքների մէջ անկարութիւն, որ կ'արգելու նոցա իւրեանց պաշտօնը կատարել: Միով բանիւ. երբ թոյլ անձանց առաջին ճանապարհները խցված լինին, մաքրողական դեղորայք ժամանակաւոր թեթեւութիւն կ'յառաջեցնեն նոցա պատճառները աւելացնելով, և ոչ իսկ փոքր ինչ թեթեւութիւն ընձեռելով, այլ միայն ցաւը զօրացնելով: Սակայն այս եղանակին շատն են հետևում:

Հիւանդները այսպիսի դիպուածներում իրանց մտադրութիւնը դարձուցանում են ներկայ թեթեւութեան վերայ, և սակաւ բժիշկը կան որ նոցա հակառակ գործելու համարձակվին: Այսու ամենայնեւ

շատ կարեւոր դործ է, որպէս բժշկական արհեստի մէջ, նոյնպէս և բարոյականի, որ մարդ իմանայ ապագայի համար՝ ներկայն զոհել: Այս կանոնի՝ ձեռաց թողութեամբ՝ շատին անում է թշուառ և ցաւագար: Շատ ցանկալի կլինէր, երբ բժիշկք ստէպ յիշեցուցանէին համ իրանց, համ էլ հիւանդաց, այն գերազանց յօդուածները, որ գտնվում է Վարրիուսի ակտարանութեան (+աթալէ) այն ակտերու համար, որոնք յառաջանում են լուծողական գեղորէից գործածութենէն:

Այլ գուցէ թէ ասեն. միթէ չե՞ն լինում այնպիսի դիպուածներ, որ հիւանդներին հարկաւոր է լինում տալ փոխողական, կամ լուծողական: Չեմ ընդդիմախօսում. ի հարկէ պատահում են այս դիպուածները, բայց շատ հազիւ: Պէտք է լինել շատ զգոյշ, որ չնաբուի լուծողական պահանջող խօթութեանց մէջ, որ շատ անգամ կախեալ են լինում այնպիսի պատճառներից, որ պիտի բնաջինջ լինին բոլորովին այլ դեղորէիւք: Այս զանազանութիւնների մանրամասն ստորագրութեան միջոցով չենք լինիր, որոց քննութիւնը չէ պատշաճ այս տեղ անել. բաւական է այն ևս, որ միւսները իմանան, թէ շատ հազիւ պիտի գործածուին լուծողականք այսպիսի հիւանդութեանց մէջ:

«1. Էվիս կարծում է, թէ թեթեւ փութողականը կարող է օգտաւէտ տրամադրել առաջին ճանապարհները՝ այլ դեղեր ընդունելու համար: Բայց շատ դիպուածներից ես սոոյգ վերահասու եմ եղել, որ շատ անգամ կարելի է առանց այնր ևս վարուիլ: Վերը յիշուած են շոֆմանի երկու դիտողութիւնքը, որ բաւական ապացուցանում են այս բժշկութեան վտանգաւորութիւնը: Ոչ փորձը, այլ միայն ողջիկ դատումն մեզ հաւաստի է կացուցանում, որ ցնցական ջղաձգութիւններ պատճառող դեղորայք վտանգաւոր են այն հիւանդութեանց մէջ, որ ստէպ ստէպ ցնցմանց պտուղ են: Այո՛, պա-

տահում են այնպիսի պարագայք, երբ լուծողական դեղոց գործածութիւնը շատ հարկաւոր է: Եւ ինքն գործ եմ ածել այս մեծ օգտաւէտութեամբ:

Երբ պատճառը բնաջինջ է լինում, նոյն խել ցաւն ևս բնաջինջ է լինում, բայց նորա հետեանքը անհետ չեն լինում: Եթէ թէպէտև փոքր առ փոքր ամեն օր պատճառն նուազում է, կարելի է յուսալ որ նորա հետեանք ևս սակաւանում են: Եթէ ուշադրութիւնը դարձնում են միայն հետեանքի վերայ, բժշկութիւնն լինում է ոչ թէ միայն անպտուղ, այլև շատ անգամ մնասարեր:

Վերը ասուեցաւ՝ թէ դեղորայք պիտի լինին բնաւորութեամբ կազդուրիչ, բայց ոչ գրգռիչ: Եւ լինան նոցա մէջ այսպիսիք՝ որք համապատասխան են այն նպատակին, բայց այսպիսի դեղորայք շատ չեն, Քան զամեն դեղորայս աւելի գործունեայ այս ղիպուածների մէջ է քինայքինայն, և սառն բաղանիքը: Սոցամէն առաջինք

(այսինքն քինայքինայն) շատ ժամանակներէ հետէ ամենեքեան ճանաչել են, ընդունել են և խոստովանել են, որ ունի զօրութիւն, տենդ հալածող, կազդուրող և հանգստացնող: Եւ որ ժամանակի երևելի բժիշկք համարում են քինայքինայն նախապատիւ առանձին զարմանալի զօրութեան համար նեարդական խօթութեանց մէջ: Պ. Բոյերգաֆ գործ է ածում քինայքինայն օգտաւէտ: Պ. Վաննէրմոնդ նոյնպէս մեծ արդասեօք էր գործածում քինայքինայն՝ մէկ երիտասարդի բժշկութեան ժամանակը, որին աւելորդութիւնք դէպ առ կանայս զահալեմէլ էին զարհուրելի վնասէի մէջ: Պ. Լէվիը՝ քինայքինայն այսպիսի տկարութեանց մէջ նախընտիր է համարում քան զամեն դեղորայս և Պ. Ստեփն համարում է այս դեղը քան զամենը շաւազոյն:

Ընեքիբայ փորձերը ապացուցանում են, որ սառն բաղանիքը ունին միւսնոյն ներգործութիւնը (որ ինչ քինայքինայի գոր-

ծածուծիւնը): Բէյնարդ բժշկապետը փորձել էր սառն բաղանիքի առանձնակի զօրութիւնը, սերմնահոսութենէն և կանանց աւելորդութենէն առաջացած խանգարմանց մէջ, և մանաւանդ այն ժամանակ՝ երբ թուլութիւնը սաստկացել էր երակ հատանելով և լուծողական ղեղձերէն, այնպէս՝ որ հիւանդին կարծում էին արդէն մահու մերձ:

Պ. Էվիս նոյնպէս հաստատում է սառն աւազանի ներգործութիւնը և զօրութիւնը, ասելով, թէ չկայ այնպիսի դեղ՝ թէ ներքին և թէ արտաքին, որ կարողանայ համեմատել սառն բաղանիքին: Սառն բաղանիքը զովացնում է, նեարդերը պնդացնում է, ձեռնտու է լինում արտաշնութեանց՝ լաւ քան զամեն ի ներքս ընդունած ղեղորայս, և բժշկում է ողներիթութիւնը: Այս ևս արժան է նկատել, որ սառն բաղանիքը ունի մի առանձին առաւելութիւն, այն է որ նորա ներգործութիւնը շատ սակաւ է կախուած

փոխադրեցութիւնից այսինքն՝ բնութեան զօրութիւններէն, քան թէ ղեղորդից ներգործութիւնը, սոքա այսինքն ղեղորայք ներգործութիւն ունին կենդանութիւն ունեցողների վերայ, իսկ սառն բաղանիքը կեանք է տալիս նոյն իսկ անկենդան բնութեւրին: Այս ուրեմն հետեւաբար քինայք՝ սայն նմանութիւն ունի սառն աւազանի հետ, և այս ստուգվում է նոցա հաւասար ներգործութիւնից: Երբ որ երկուսը միասին են գործածվում, նոքա բուժում են այնպիսի ցաւեր, որոնց որ միւս ամեն ղեղորայք մի միայն սաստկացնում են: Սոքա՝ քինայքինայն և սառն աւազանը՝ որովհետեւ ունին յատկութիւն ամրացուցանելոյ, ցաւերը ամօքելոյ և տենդը հալածելոյ, կազդուրում են, ջերմը պակասեցնում են, և հանդարտեցնում են անկարգ շարժումներները որք ցնցական տրամադրութենէն են առաջացած, ստամոքսին ոյժ են տալիս, և ստամոքսի տկարութենէ՝ առաջ սցած խօթութիւնները ոչն-

չացնում են. Բխորժակը յետ են բերում. մարտոդութիւնքը և մննդարարութիւնը դիւրացնում են. վերականգնում են ամեն զտմունք և մանաւանդ արտաշնչութիւնք. ահա այս պատճառաւ նորա օգտակար են փորաղեաց երկարատե բորբոքմանց և մաշկի հիւանդութեանց համար: Արձաւենք՝ քինայ. քինայն և սառն աւազանը ապաքինում են ամենայն խօթութիւնք, որ առաջացած են լինում թուլութենէ կամ ծիրմանէ, միայն այս պայմանաւ՝ որ հիւանդը չունենայ սաստիկ որովայնապնդութիւն, բորբոքումն, ելունդ կամ ընդերաց մէջ խոց, որովհետեւ այսպիսի դիպուածի մէջ սառն աւազանը չէ կարող օգնել, իսկ քինայ. քինայն կարող է ամենայն ժամանակ օգնել:

Եւ ճանաչում էի քսան և երեք կամ քսան և չորս ամեայ օտարական, որ ի մանկութենէ տանջված է եղել դեւացաւէն և այլ ախտակրութիւններէ, որ զուղընթաց են ունեցել Բխորժակի իսպառ կորուստը:

Եւրա հիւանդութիւնը չափազանց զարացել էր արիւն արձակելով, լուծողական, մաքրողական ջրերով, ջերմ բաղանիքով, արգանակ ուտելով, և այլ դեղերի գործածութիւնով: Եւ խորհուրդ տուի նորա գործածել սառն բաղանիք և քինայ. քինայ: Օգնի սակաւ ժամանակի Բխտակրութիւնները՝ արկածքը նուազեցան և սկսան ուշ ուշ հանդիպել: Եւր որ մէկ ամիս անցաւ՝ հիւանդը արդէն համարում էր իւր անձն կատարելապէս առողջացած. այլ երբ դեղորէից գործածութիւնը դադարեցոյց և հասաւ եղանակի անբարեխառնութիւնը, կրկին նորոգվեցան նորա ախտակրութիւնները, բայց քան զառաջինն շատ թոյլ էին: Միւս զարնանը սկսաւ նա նոր ի նորոյ գործ դնել նոյն եղանակ բժշկութեան, և միւսանգամ չունեցաւ կարօտութիւն դեղորէից: Եւ հաւատացած եմ, որ նա եթէ մէկ կամ երկու անգամ կրկնէ այս հնարը, կատարելապէս պիտի առողջութիւն գտանէ:

Մէկ քսան և ութ տարեկան երիտա-
սարդ վշտացած էր քանի տարիներէից հե-
տէ մէկ անսովոր յօդացաւութեամբ, որ
միշտ բարձրանում էր դէպ ի գլուխը, և
երեսը այլանդակ կերպարանք էր ընդու-
նում: «Աս խորհուրդ էր արել շատ բժիշկ-
ների հետ, փորձել էր շատ դեղորեից զօ-
րութիւնը, և վերջապէս մէկ բժշկական
կամ դեղազանգ զինի, խառնուրդ Խսպա-
նիական գինեղ և կծու հոտաւէտ համե-
մանքների զայրացուցել էր նորա հի-
ւանդութիւնը: Ամբողջ նորա սաստկու-
թեան աստիճանը փոքր ինչ նուազեցնել՝
դրել են խարաններ՝ կամ փամփուշտ ա-
ռաջացնող սպեղանիներ, որ պատճառել
են նրան սաստիկ ակտակրութիւններ:
Այս ամբամին հրաւիրուեցայ և ես. նորա
համար հրամայեցի քինայ քինայէն և երի-
ցուկէն կազմած ըմպելի (ֆեթօֆալօն) պատ-
րաստել, որ նա խմեց վեց շաբաթ և ստա-
ցաւ այնպիսի առողջութիւն՝ որ շատ ժա-
մանակ առաջ ևս չէր վայելած:

Ինձ թուում է, որ չէ հարկաւոր բե-
րել այլևս շատ յարացայցներ՝ այս դեղո-
րէից կազդուրիչ զօրութիւնը ապացու-
ցանելու համար՝ ինչ որ ունեն նոքա այս
հիւանդութիւնների մէջ: Վինայ քինայն
հեղուկ կերպիւ զործածելու համար ես
մէկ ունկի քինաքինայ՝ 12 ունկի ջուր և
մի փոքր կարմիր գինի ի միասին եփել եմ
տալիս երկու ժամ մէկ անօթի մէջ, որի
բերանը ամուր փակած էր այնպէս՝ որ օրը
երեք ունկի ըմպէր երեք անգամում: Սա-
ռն բաղանիք ընդունելու խորհուրդ եմ
տալիս երեկոյեան պահուն, այսինքն՝ երբ
կերակրոց մարսողութիւնն իսպառ վեր-
ջացած լինի: Այս ժամանակ զործ դրած
աւազանը կարող են ընձեռել հանգիստ
քուն: Աս տեսի մէկ երիտասարդ ձեռնա-
պիղծ, որ գիշերները անցուցանում էր
անքուն, և ամէն առաւօտ թրջուած էր
լինում մաճուցիկ քրտինքով. այլ այն
գիշեր, երբ նա վեցերորդ անգամ արդէն
պիտէր աւազան մանէր, քնեցաւ հիւղ

ժամ, և զարթեցաւ առանց քրտինքի, և սկսաւ այնուհետեւ ստիպաւ առ սակաւ առողջութեան երես տեսներ:

Արկաթը մէկ այնպիսի գեղ է, որ գործ է ածվում օգտուէտ եղանակաւ ամեն թուրութեանց մէջ, մանաւանդ որ չէ պարունակում իւր մէջ ոչինչ զրգռիչ: Առ չափազանց օգնում է այսպիսի ակտուալութեանց բուժելու համար: Աորա քան զամենը լաւ բաղադրութիւնը կազմվում են բնական երկաթախառն ջուրերէն, որոնց բնութիւնն է արտադրում, և անուանվում են՝ ջուրք Սպայ (վէ դը ֆը Սէա): Սորա չունին իւրեանց մէջ ոչինչ զրգռիչ, կակղացուցանում են ամենայն ինչ՝ որ ինչ միանգամ կայ խոնաւութեան մէջ կծու: Խէժ, զմուռս, դառնահամ և թեթեւահոտ դեղորայք նոյնպէս գործ են ածվում այսպիսի հիւանդութեանց դէմ: Սակայն լինում են այնպիսի դիպուածներ՝ որ այս դեղորայք մէջ պիտի ընտրութիւն անել: Աւելոյնչեալ դեղորայք նախընտիր

են քան զայլ ամեն դեղորայք. բայց կարող են զհետ դալ այնպիսի դիպուածք, որ պահանջեն այլ բուժումն ևս: Աստարակորէն հնար է գործածել նրանց ամեն նեարդային ակտուրի մէջ, միայն այն իմ վերը գրած խրատները զանց չ'անելով, որովհետեւ շատ անգամ նեարդական տրկարութիւններ բժշկել ենք առանց նորա պատճառը հասկանալու: Արժանահաւատ զննութիւնները իսկ հաւաստի են կացուցել, թէ այս պատճառի չ'մանալը և ի ձեռքն նորա՝ հարկաւոր նախազգուշութեանց բարձի թողի անելը, շատ անգամ դիւրաւ գլուխբերելու բժշկութիւնը եղել է անպտուղ: Աս մէկ երիտասարդի, որոյ դրութիւնը արդէն քաջայայտ է վերոյ ստորադրած անցքերէն, հրամայեցի տալ հատադեղ զմուռսէն և քինայքինայի խաշուէն կազմած. այս հատադեղները ունեցան ըղձալիներգործութիւնը: «Աս ամեն օր նկատում եմ, զրել էր նա ինձ, այս հատադեղի գործածութիւնը սկսելու

տասն և վեցերորդ օրը, որ նոքա, այսինքն այս հասա դեպերը մեծ օգուտ են բերում, գլխոյս ցաւը նուազում է, շատ ուշ ուշ է դալիս, և առաջվան նման տանջանքով չեք չէ. ստամոքսս կարգի է ընկնում, և անդամներուս մէջ շատ թոյլ ցաւ եմ ըզգում: ,, Մէկ ամիս անցանելից յետ՝ նա կատարեւթապէս առողջացաւ: Այս տեղ հարկաւոր է խոստովանել, որ այն զեղը չը դարձոյց նորա նախկին զօրութիւնը, ինչ որ ունէր առաջ քան զայն տղեղ ակտին անձնատուր լինելը, և չէ իսկ կարող դարձուցանել: Այն կորուստը՝ որ ստանում է մարմինը իւր բարդաւաճելու ժամանակը, երբէք չի վերադառնար և ոչինչ իւրիք չի փոխարինուիր: Տացէ՛ Աստուած, որ այս ճշմարտութիւնը խորագոյն դրոշմիկ պատանեկաց սրտումը: Մանկութիւնը՝ զրում է՝ Լէննէոս, մարմնոյն զօրութիւնը պարտուպատշաճ կազդուրելու շատ եղանակաւ կարեւոր ժամանակն է: Աչինչ այնքան վտանգաւոր չէ, ինչպէս սիրահարա-

կան հեշտութեանց աւելորդութիւնը. անտի յառաջանում է աչաց տեսութեան տկարութիւն, գլխի պտոյտ զալ, ակտորժակի պակասութիւն, և նոյն իսկ հոգեկան ընդունակութեանց և կարողութեանց նըւազութիւն. մարմնական կազմութիւնը մանկութեան ժամանակը որ տկարանայ, միշտ այնպէս տկար կմնայ: Ծերութիւնը տարածամ վաղ կհասնի, հանդերձ իւր ակտակրական արկածներով, որ վերջապէս կկարճեցնեն կեանքի օրերը: Այս նրբազնին բնագէտէն վեց հարիւր տարի առաջ Պլուտարքոս իւր գեղեցիկ՝ զաւակաց կրթութեան վերայ շարադրած գրքի մէջ՝ համարել է մարմնակազմութիւնը շատ կարեւոր գործ: “ Աչինչ պէտք չէ՝ ասում է՝ բարձի թողն անել, ինչ որ կարող է օգնել նոցա մարմնոյ գեղեցկութեան և ամրապնդութեան: Իսկ սիրոյ մէջ աւելորդութիւնը ֆնաս է բերում և գեղեցկութեան և մարմնոյ ամրանալուն, որովհետեւ աւելացնում է նա, երջանիկ

ծերութիւնը կախեալ կայ ուժեղ կազմութենէն, որ մանկութեան ժամանակը ստացած լինի. ժուժկալութիւնը և բարեխառնութիւնը՝ է ճշմարիտ հնար խորին և երջանիկ ծերութեան հասնելու: Ախրնթաց նկատողութեան, որոյ արգասիքը՝ ըստ երևութին՝ առաջացել են քինայքինայէն, պիտի կցորդեմ մէկ այլ ևս նկատողութիւն, որոյ մէջ ստուն բազանիքը է բժշկութեան գլխաւոր գործիք:

Մէկ դեռահասակ մարդ, ցաւկոտ բնաւորութեան տէր, իւր տասնամեայ հասակէն զգում էր ցաւ, և այս ժամանակէն սկսաւ թուլութիւն՝ անզօրութիւն և վատառողջութիւն ունենալ: Արցա մէջ ըստացել էր մաղձային հիւանդութիւն, որոյ բուժումն շատ դժուար էր: Աս շատ հիւծեցաւ, դեղնեցաւ, ու ժաթաթի եղաւ և ախոնդանոտ դառաւ: Աս հրամայեցի՝ որ նա սառն բազանիք ընդունի, և փոշի տուի զինւոյ քարէ, երկաթի խարտոց և սակաւ զարիչին, օրը երեք անգամ ըն-

դունի: Այն շարաթէն յետ նա ստացաւ այնպիսի զօրութիւն, որ երբէք առաջ չէր ունեցած:

Աթմի գործածութիւնը քինայքինայի և Ապայ ջրոյ հետ միասին՝ մեծ օգուտ է բերում: Մենք արդէն վերը տեսել ենք որ Հոֆման հրամայել էր մէկ հիւանդի գործածել իշի կաթն զէլցերեան ջրոյ հետ խառն:

Ստամոքսի թուլութիւնը՝ որ պատճառում է մարսողութեան անազանները, թթուութիւնը, լեզւոյ նուազ ներգործութիւնը և ալեաց խճողվելը, են գլխաւոր պատճառք որ խափանում են կաթնի մարսելը, և անկարելի են առնում նորա գործածութիւնը: Այն ջուրերը, որ այս ամեն պատճառները ոչնչացնում են, կարող են նորա մարսողութիւնը ի կարգի դնել: Վինայքինայն՝ որ պարունակում է իւր մէջ նոյն իսկ յատկութիւնները, նոյնպէս պիտի օգնական լինի կաթնի մարսողութեան: Այս դեւերը կարելի է գործա-

Յեւ՝ կամ առաջին Ճանապարհների մաքրելից առաջ, որ անշուշտ միշտ հարկաւոր է, կամ զկնի մաքրելոյն:

1753 Թուին՝ ես մէկ օտարականի առողջութիւնը վերականգնեցրիւ: Սա այնպէս էր մէկ կնոջ հետ իւր ուժը մաշել, սպառել, որ նորա սերնդական անդամը ոչինչ զրգուման այնուհետեւ ընդունակութիւն չունէր. ստամոքսը չափազանց տկարացել էր, իսկ սննդառութեան պակասութիւնը և անքնութիւնը առաջացուցել էին նորա մէջ անսովոր վատութիւն: Առաւօտեան վեց ժամուն խմում էր նա քինայ. քինայի դէկոկտ (խաշու կամ բժշկական ըմպելի) վեց ունկի՝ յաւելացնելով մէկ զրգալ քանարեան զինի. զկնի միոյ ժամու խմում էր տասն ունկի իսկոյն կթած այծի կաթն, փոքր ինչ շաքարով և նարնջի ջրով բաղադրած: Նախաճաշիկի ժամանակը ուտում էր տապակած հաւ՝ սառեցուցած, և խմում էր մէկ բաժակ լաւ Քուրգունեան զինի նոյնաքանակ

ջրի խառնած: Արեկոյեան վեց ժամուն խմում էր նոյնչափ քինայ. քինայ. իսկ վեց և կէս ժամուն, (այսինքն՝ կէս ժամէն յետ) ընդունում էր սառն բազանիք՝ ուր մնում էր տասն րոպէ: Աղարանէն ելանելից յետ մտնում էր անկողնի մէջ: Աւթերորդ ժամուն խմում էր նոյնաքանակ կաթն. նա անկողնից դուրս էր դալիս և արթուն էր մնում իննէն մինչ տասն ժամն:

Այս դեղորէից ներդործութիւնը այնքան հզօր էր, որ նա զկնի ութ աւուրց, երբ որ ես մտայ նորա սենեակը, ուրախութեամբ յայտնեց իւր այրական զօրութեան վերադառնալու մասին: Մէկ ամսէն յետ գոզցես բոլորովին իւր նախկին ուժը ստացաւ: Մօծող փոշեքը, մէկ քանի զրգալ անանուխի ջուր, փոքր ինչ շաքարախառն և հատադեղ կազմած քինայ. քինայի մըղուածքէ կարող են կաթնի եղծման առաջը առնել: Նոյնպէս կարելի է գործածել խէժ (կէ-ճի) որ Անգլիա՝ մէկ քանի տեղ սովորութիւն են շինել կիր առնուլ,

և անուն են դրել Կե-ճի վե-պրե-ճ Կա-
պիւն, որոյ վերայ կայ շարադրած համա-
ռօտ խորհրդածութիւն: Այս դեղը է կազ-
դուրիչ և ամոքիչ: Աթէ երբեմն դժուա-
րանում են կաթն նշանակել հիւանդին,
թող թան նշանակեն: Իմ խորհուրդ տա-
լով մէկ երիտասարդ, որոյ մէջ երևում էր
մեղամաղձոտութեան նշան՝ զործածեց այն:
Աթի թանը որովհետև այնքան գեր չէր,
ծարաւը կոտրում էր, զովացնում է, և
ընդ նմին սնուցանում է և կազդուրում
է, որ շատ հարկաւոր հանգամանք են այն
զիպուածումը, երբ ուժը սպառում է
այնքան արագ, որ մենք չենք կարողանում
մեղ երևակերպել:

Հինգերորդ հատուածի մէջ նկարա-
գրած հիւանդը՝ երեք ամիս ապրեցաւ՝
միայն կաթնով, հացով, օրը երկու թարմ
ձուով և մաքուր ջրով սնանելով: Աս
միայն չորս անգամ էր օրը խմում, այսին-
քըն երկու անգամ առանց հացի, և եր-
կու անգամ հացի հետ: Դեղը միայն քուն

բերող էր, քինայ, քինայէն, նարինջի ջրէն
և անանուխի շարապէն բաղադրած: Փորի
վերայ դնում էի անուշահոտ սպեղանի,
խսկ մարմինը ամեն առաւօտ շօշափում էի
բրդեայով կամ Ֆլանելով: Աս ինքն ան-
դադար շարժման մէջ էր պահում իւր
անձն, ոտով և ձիով զբօսնում էր՝ որ
մարմինը շարժումն ունենայ, և բնակվում
էր մաքուր և պարզ օդի մէջ միշտ. կրծոց
թուլութիւնը և ցաւը չէին թոյլ տալիս՝
որ նա սառն աւազան մտնի: Այս դեղո-
րայքը նրան վերադարձուցին ուժը, և ըս-
տամոքսը կարգի բնկաւ: Մէկ ամէն յետ
արդէն ունէր կարողութիւն մէկ մղոն տեղ
ոտքով երթալու. փսխելը իսպառ վերջա-
ցաւ, կուրծքի ցաւը նուազեցաւ, և սա-
կաւ առ սակաւ բնութեացաւ նոր ի նորոյ
պարզ կերակուրների, որովհետև սկսաւ
կաթնէն զզուիլ: Չաւակածին անդամնե-
րը այնպիսի մասունք են, որ շատ անաղան
են ստանում իւրեանց նախկին զօրութիւ-
նը, և շատ անգամ անդարձ կորուսանում

են իւրեանց զօրութիւնը, թէև մարմինը ըստ երևութին կրկին ստանում է իւր բնիկ ուժը և կարողութիւնը:

Ինչ համար միշտ լինում էր դժուար բժշկել այնպիսի հիւանդներին, որ իրանց տկարացրած էին լինում երկար սերմնահոսութեամբ մանկական հասակից սկսած՝ որ նոցա ուժոյ աճման արգելք է դառել, քան այնպէսներին՝ որ մաշուած էին լինում միայն սիրահարական վայելչութեան աւելորդութեամբ կատարեալ հասակի մէջ: Այսպիսի հեշտասէր վալաշոթը՝ թէ և իւրեանց ուժը վատնած էին լինում, սակայն՝ որովհետև նոցա զործարանները արդէն ստացած էին լինում պարտուպատշաճ ամրութիւն, ժամանակը, ժուժկալութիւնը և դեղորայք կարողանում էին նրանց նոր ի նորոյ ոտքի կանգնեցնել: Այլ որոնք դեռ իւրեանց մարմնակազմութիւնը չեն ամբապնդել, ինչով է կարելի ոտքի կանգնեցնել: Հարկաւոր է՝ որ արհեստը նոցա կատարեալ հասակի մէջ առաջացնէ

այն, ինչ որ նոքա արգելել են բնութեան առաջացնել նոցա մանկութեան ժամանակը: Ամենեցուն յայտնի է, թէ ինչ անհաստատ հիմքի վերայ կլինի դրած այս անձնախար յոյսը: Հանապազօրեայ փորձերը ինչ համոզել են, որ մանկութեան հասակի մէջ, երբ որ հարկաւոր են նրան ամեն ուժերը, այս ախտին անձնատուր եղած անձինք՝ չպիտին հաստատապէս յուսալ, թէ նոքա երբէք պիտի կրկին կարողանան ստանալ իրանց նախկին ուժը և զօրութիւնը: Նոքա պիտի բարեբաստիկ համարին իրանց անձն՝ եթէ կարողանան վայելել միշակարգ առողջութիւն, որ զուգընթաց չլինի սարսափելի ցաւերու և ախտակրութեան արկածից:

Երբ որ ես հրամայում եմ զործածել քինայքինայն գինեխառն, չեմ հարկադրում այն ժամանակ միայն մէկ կաթնով սնանիլ, այլ պատուէր եմ տալիս դեղը ըմպել առաւօտը, իսկ կաթը՝ երեկոյին: Պատահել է այսու ամենայնիւ այնպիսի

Հիւանդ ևս տեսնել, որ նորա համար պէտք է եղել փոխել այս կարգը, առաւօտը զինի խմելը պատճառել է նոցա փոխումն:

Երբ որ հիւանդներուն բուժելու ժամանակը ես գործ էի ածում հանգային ջրեր, հրամայում էի բմոյել այն ջրերից մէկ քանի շէշ (բութիլքայ) պարզ առանց բաղադրութեան կաթին:

Եւ եթէ ցաւը զայրանում է, կաթն աւերվում է նորա վատահիւթութեան մէջ. վասն որոյ և հարկաւոր է առաջ այն վատահիւթութիւնը վերջացնել, և ապա ուժի կազդուրելուն ձեռնամուխ լինել: Այսպիսի դիպուածներումը լուծողական դեղերը լինում են անշուշտ հարկաւոր և ունենում են մեծ զօրութիւն: Ամեն կազդուրիչ, սննդարար դեղորայք, և կաթն, այսպիսի հանգամանքների մէջ գործածուած, առաջացնում են նուազիչ տենդ, և հիւանդը վատնում է իւր ուժը՝ որքան ժամանակ որ այն դեղորայքը գործ է ածում:

Եթէ աւելորդութիւն հեշտախտութեան յանկարծ ձգում են մարդու թուլութեան վեհը, և հիւանդի կեանքը լինում է վտանգի մէջ, այն դիպուածումը պէտք է ապաստանել կազդուրիչ դեղերուն, որ ըստ ինքեան լինին ներգործում, տալ Ապանիական զինի, փոքր ինչ հաց, հիւթաւոր մսի սուփը կամ արգանակ թարմ ձուով, հիւանդին պառկեցնել անկողին և փորի վերայ բրդեայ կապել, որ թրջած լինի թերիաքիյով եփ տուած գինւոյ մէջ:

Եթէ հեշտախտութեան չափազանցութիւնը պատճառել են սուր կամ վտանգաւոր ջերմախտութիւն, հարկաւոր չէ երակ բանալ, բայց միայն եթէ երբ երակը լինի լիքն, և խիստ զարնէ: Չարւոյ ջրի դեկոկտը խառն փոքր ինչ կաթնի, մէկ քանի ուռ (չափ ընդունելու չէ) շնչեղ բակի, օտից բաղանիք զաղջ ջրով, իսկ կերակուր՝ որթի արգանակ՝ ալիւրախառն, են քան զամենն վստահանալի դեղորայք,

որ այսպիսի միջոցներումը կարելի են օգտաւէտ գործ ածուիլ:

Ախտակրական արկածները, շատ հազիւ են պահանջում առանձին բուժումն, այլ ամենայն մասանց ապաքինութեան հետ միասին են բժշկվում: Եթէ որ, կամենում է առանձին ու և իցէ մէկ մասն կազդուրել, և կարող է ներքին կազդուրիչ դեղորէկց հետ միաւորել և արտաքինը: Այս շատ անգամ եմ դրել հիւանդի փորի վերայ կազդուրիչ ստածական դեղեր կամ անուշահոտ սպեղանիք: Անօգուտ չէ նոյնպէս ամորձիքը պատատել բրդեայի մէջ, որ տողորված լինի որ և իցէ կազդուրիչ հեղուկով, և պահել այնպէս՝ որպէս սովորութիւն է կապել փոշտանկութեան պարկով:

Այս տեղ կարելի է զետեղել բժշկութեան այն եղանակը, որ Պ. Հորթէրը է գործածում: Այս բժշկեցի ասում է՝ մէկ հիւանդի՝ որ ունէր աչաց ամաւրողեան ցաւ կամ մութը ջուր որ առաջացել էր

ափրողիտեան չափազանցութենէն. գործ դրի ներսնային կազդուրիչ դեղեր, և մէկ քանի հոտառնել փոշիք, որ գրգռելով մրլեցին կենսական հիւթերը դէպ ի տեսողական ներարդերը: Անօգուտ կ'լինի աւելի ընդարձակօրէն գրել բժշկելու մասին. եթէ ես աւելի մանրամասնաբար գրէի այս մասին, այսու ամենայնիւ այդ չէր կարող առաջնորդ լինել հիւանդների համար առանց բժշկի օգնութեանը, որի համար իմ խորհուրդս աւելորդ է: Այս բաւականին ընդարձակ դրեցի պահեցողութեան մասին, որովհետեւ եթէ հիւանդութիւնը մեծ չէ, այն ժամանակ հիւանդը հրաժարուելով զխաւոր պատճառից, այն է ձեռնաշարժութիւնից, կարող է այդ պահեցողութիւնով բժշկութիւն ստանալ և ամենայն ոք առանց փնասի կարող է իւրեան անձը ստիպել ինչպէս այդ պահեցողութիւնը նոյնպէս և հրաժարմանը:

Բժշկութեան մասը վերջացնելուց յառաջ, ես ահա զգուշացնեմ հիւանդներին

(այս խորհուրդը վերաբերում է ամենին, որոնք երկարատե հիւանդութիւն ունեն թուլութեամբ հանդերձ), որ նոքա երբեք չ'պէտք է յուսան, թէ կարելի է մի քանի օրուայ մէջ բժշկել նոցա այն հիւանդութիւններէ, որոնք մի քանի տարուայ մոլորութեանց հետեանքներ են: Աոքա պէտք է համբերութեամբ տանեն երկարատե բժշկութեան ձանձրոյթը և ստիպեն իւրեանց բարեխղճութեամբ հնազանդելու պահեցողութեան բոլոր կանոններին, և եթէ երբեմն այդ կանոնները մանրակրկիտ են թուում նոցա, դորա պատճառը այն է, որ նոքա նոցա կարեւորութիւնը չեն հասկանում: Աոքա միշտ պէտք է մտքերին պահեն, թէ ամենախիստ բժշկութեան ձանձրոյթը աւելի փոքր է, քան թէ ամենաթեթեւ հիւանդութեան ձանձրոյթը: Եթէ կան այնպիսի հիւանդութիւնք՝ որոնք կարելի է բժշկել, բայց չեն բժշկվում այն պատճառաւ, որ նոցա համար պատշաճաւոր հնարներ չեն գործ

դնում. միւս կողմանէ բազմաթիւ հիւանդութիւնք չեն բժշկվում միայն այն պատճառաւ՝ որ հիւանդները բժշկի խրատներին չեն հնազանդում, չ'նայելով որ այդ խրատները և նշանակաճ դեղորայք ամենալաւերն են: Զիպպոկրատէսը յաջողութիւնը ապահովացնելու համար պահանջում էր, որ հիւանդը, բժիշկը և հիւանդ պահողը հաւասարապէս իւրեանց պարտքը կատարեն. եթէ այս գործակցութիւնը շուտ շուտ պատահէր, առողջացողներէ թիւը աւելի շատ կ'լինէր: Երեթէյ ասում է, որ հիւանդը պէտք է քաջասիրտ լինի և բժշկի հետ միաբանէ հիւանդութեան դէմ: Այս տեսել եմ շատ դժուարայաղթ հիւանդութիւնք՝ որոնք տեղի են տուել այս միաբանութեանը. նորագոյն զիտողութիւնք ինձ ցոյց են տուել՝ որ անազորոյն քաղցիկեղն անգամ տեղի է տուել գուցէ խոհեմութեամբ նշանակաճ բժշկութեանը, բայց զիտաւորապէս այդ բժշկութիւնը հնազանդութեամբ և կա-

նոնաւոր կերպիւ զործադրելու պատճառաւ, որոնց գովասանքը յաջող ելքն է: Ի վախճան ամեն ասածներուս ես պիտի աւելցնեմ ի խրատ ծնողաց կամ դաստիարակաց մանկանց, որ նոքա բաց աչքով դիտեն նոցա: Թող նոքա չթողնեն նոցա ոչ ցերեկով և ոչ գիշերով՝ միայնակ, միասին քնեն նոցա հետ, կամ զոնե՝ մէկ սննեկի մէջ: Արբ մէկ անգամ մանուկը կամ ո և իցէ զեռահասակ մարդը կըստանայ հակամիտութիւն դէպ առ այս կորստական փտը, այնուհետեւ մինչեւ ի գերեզման կըզգայ ինչպէս մարմնոյ, նոյնպէս և հոգւոյ մէջ անփոխարինելի կորուստ: Մարմնոյ ամենայն մասանց խանգարումն, զգայարանաց թուլութիւն, և հոգեկան կարողութեանց տկարութեան, զօրութեան նուազութիւն, արհամարհութիւն այլոցմէն, ամօթ և զզուանք ինքըն իւրմէն, դէպ առ ամեն պաշտօն անփոյթութիւն, և անկարութիւն կրել այն պաշտօնները, երկարատե սարսափելի ցա-

ւեր, և անդադար կրկնվող հիւանդութիւններ, ծերութեան ամեն արկածների նեղութիւն զգալ ծաղկեալ հասակի մէջ, անընդունակութիւն որ և իցէ պարապմանց (բանուգործի), որոյ համար մարդ ստեղծուած է, զզուանք ամեն չարգելեալ վայելչութիւններէց, անհոգ և զանցառու արամադրութիւն դէպ ի միւսները, և անփոյթութիւն իւր անձին համար, յուսահատութիւն իւր կեանքէն, անտանելի անձուկ և սրանեղութիւն և փղձուկ և զըզջումն. այս ամենը օր ըստ օրէ աւելանալով և ստանալով նոր նոր զօրութիւն, վերջապէս սերմնահոսներու համար կդառնայ մշտնջենաւոր պատիժ նոցա ընդդէմ բնութեան յանցանաց համար:

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

ՀԱՄԱՆՄԱՆ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՏՈՒԱԾ ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

Երազական գեղարվեստ:

Եւ ցոյց տուեցի թէ բնական և թէ անբնական կերպիւ առատութեամբ սերմը արտահոսելու վտանգները և ասացի այս գրքի սկզբումը, որ սերմը արտահոսվում է երազական գիջութեամբ հեշտասիրական երազների ժամանակը և այն արտահեղմամբ՝ որ անուանվում է անգրգիռ արտահոսումն, եւ կ'ընենք կարճ ի կարճոյ այս երկու հիւանդութիւնները:

Երբ մարդոյ զգայարանքը քնից յաղթահարուած անգործունէութեան մէջն են լինում, այն ժամանակ հոգին զբաղած

է լինում այն գաղափարներով՝ որոնք նրա մէջ տպաւորել են ցերեկը:

Միևնոյն ժամանակը հոգին չզարթուցանելով միւս զգայարանները, կարող է քնած ժամանակը յառաջ բերել այնպիսի շարժումներ, որք հարկաւոր են այն ամենայն կատարելու համար, ինչ որ իւրեան տիրապետող գաղափարները թելադրում են: Երբ հոգին սիրոյ հաճոյից գաղափարներով է զբաղած և մատնուած է հեշտասիրական երազներին, այդ ժամանակը մտքի առաջ ներկայացած պատկերները սերնդական գործարանների մէջ ծրնանում են այն շարժումները՝ որոնք կ'կարողանային յառաջ բերել և արթուն ժամանակը և գործողութիւնը իրօք կատարվում է այնպէս, ինչպէս պատկերանում է երեւակայութեան մէջ:

Միևնոյն ժամանակը եթէ յառաջուց գրգռվում են այս գործարանները, սոքա ևս երբեմն զարթուցանում են երեւակայութիւնը, յառաջ են բերում երազներ,

որոնք վերջանում են առաջինների նման: Այս պատճառների վերայ հիմնուելով՝ մենք ընդունում ենք զանազան տեսակի դիջութիւնք:

Առաջին պատճառն է սերմի առատութիւնը և պատահում է արիւնաշատ, ուժեղ և առողջ մարդկերանց: Անկողնի տաքութիւնը զրգուում է սերնդական դործարանները, սոքա զարթուցանում են երեակայութիւնը, և մերձաւորութեան գաղափարը յառաջ է բերում վերջին երեւոյթը՝ այն է արտահոսութիւնը: Այս դէպքում արտահոսութիւնը հիւանդութիւն չէ, այս շուտով օգտակար է, այս մի շարժումն է, որ աղատում է այն հեղանիւթից՝ որ մեծ քանակաւ և երկար ժամանակ մնացած լինելով՝ կարող էր փասել, և թէև մի քանի բժիշկներ՝ որքանձամբ չտեսած բանին հաւատ չեն ընծայում, մերժում են, սակայն ստոյգ է, որ այդ հեղանիւթի առատութիւնը ծնանում է զանազան հիւանդութիւններ՝

որք առնացի անդամոյ կամ արգանդի կրողուց քից տարբեր են:

Արը յիշեցի, թէ առաջին տեսակի սերմահոսութիւնը՝ որ յառաջանում է սերմի առատութիւնից, ինքն ըստ ինքեան փաստակար չէ. բայց նա կարող է փասել, եթէ արտահոսութիւնը ստէպ ստէպ լինի և մանաւանդ այն ժամանակը, երբ սերմի քանակութիւնը իւր պահարանների մէջ այնքան մեծ չէ, որ փաս բերէ: Այս արդէն դիտել եմ, որ մի արտահոսութեանը հետեւում է միւսը, և շարժմանց կրկնութիւնը այն հետեանքն է ունենում, որ թեթեւ պատճառն անգամ նոցա յառաջ է բերում. սորանից յառաջ է գալիս այն, որ արտահոսութիւնը այնուհետեւ շարունակ է պատահում, թէև կարիք էլ չէ լինում: Այն ժամանակը նոքա լինում են շատ վնասակար և ունենում են այն վտանգները՝ որք յառաջ են գալիս ուրիշ միջոցներով չափազանց շատ արտահոսելուց:

Հիմներմանը ինչ պատմել է մի հանձարեղ մարդոյ մասին, որին երազական գիշութիւնները զրկել էին իւր հոգւոյ բոլոր կարողութիւններից: Այլ ինչ երեսներում յիշեցի այն հիւանդութիւնները՝ որոնք զիտել է շոֆմանը գիշութիւններից յետոյ: Այլ թէ հիւանդութիւնը սաստկացած չէ, այդ ժամանակը դուրս սովորական հետեւանքն է սաստիկ ցաւ մեջ քուժում և շարունակ ծանրութիւն՝ որ առաւօտները աւելի սաստիկ է լինում: Ահա մի քանի ամիս է, որ ինձանից խորհուրդ հարցրին մի յիսուեն տարեկան այգեգործի մասին, որ յառաջ եղել է շատ ուժեղ և որին ստէպ երազական գիշութիւնները այնքան սաստիկ թուլացրել էին, որ նա չէր կարողանում օրը մի քանի ժամից աւելի աշխատել. շատ անգամ մեջքի ցաւը նրան տանջում էր և նա ստիպուած էր լինում անկողնի մէջ մնալ և ինքը օրէց օր նիհարանում էր: Աս նրան մի քանի խորհուրդներ տուեցի, բայց չ'զիտեմ, թէ ինչ հետեւանք ունեցան:

Այս առաջին կարգը կարելի է դասել և այն գիշութիւնքը՝ որք պատահում են նոցա՝ որոնք սովորած լինելով ստէպ մերձաւորութիւն ունենալ, յանկարծ դադարում են:

Աս ասացի այս հատուածի սկզբում, թէ երազները կախում ունին այն գաղափարներից՝ որոնցով հոգին ցերեկը զբաղած է լինում և այս կախումը մեզ կարող է բացատրել, թէ ինչու են ձեռնաշարժներին պատահում երազական գիշութիւնք. նոցա հոգին ամբողջ օրը պարապած է սիրոյ հաճոյից գաղափարներով, գիշերը ևս նոցա ներկայանում են միեւնոյն պատկերները, ուստի հեշտասիրական երազից յետոյ պատահում է գիշութիւն՝ որ միշտ պատրաստ է կատարուել, երբ գործարանները արդէն բաւականին զիւրազրգիռ են դարձել:

Շարկաւոր է շատ շուտով այս սովորութեան առաջը առնել և գիշութեանց առաջին պատճառը ինչ որ էլ լինի, չէ

հարկաւոր թողնել, որ նորա երկար ժամանակ կրկնուին: Արբ նորա երկար ժամանակ են շարունակուել, շատ դժուարութեամբ են բժշկվում: Առջմանը ասում է, չկայ ոչ մի այնպիսի հիւանդութիւն, որ այնքան սաստիկ տանջէ հիւանդներին և այնքան վաստակեցնէ բժիշկներին, ինչպէս երազական զիջութիւնը՝ որը երկար ժամանակ է շարունակուել և սովորական է դարձել, մանաւանդ եթէ ամենայն օր է պատահում: Բժիշկները գործ են դնում ամենալաւ դեղորայք համարեա թէ ի զուր, և շատ անգամ աւելի վնաս են բերում՝ քան թէ օգուտ:

Բոլոր բժիշկները՝ որոնք այս հիւանդութեան վերայ գրել են՝ ասում են, որ սորա բժշկութիւնը դժուարին է. և այն բժիշկները՝ որք բժշկել են այսպիսի հիւանդներին, անձամբ վերահասու են եղել այս դժուարութեանը, և սորա վերայ չէ հարկաւոր զարմանալ: Եթէ չեն կարող գործարաններին վերադարձնել իւրեանց

առաջուայ զօրութիւնը և պակասեցնել նոցա դիւրագրգռութիւնը այն ժամանակաւայ ընթացքում, որ անց է կենում մէկ զիջութիւնից յետոյ մինչև միւսը և այս ի հարկէ անկարելի է, կամ եթէ չեն կարող մի անգամից հեշտասիրական երազների վերադարձը արգելուլ, որև նոյնպէս դժուարին է, եթէ, ասում եմ, սոցանից ոչ մէկը չեն կարող կատարել, այն ժամանակը պէտք է անշուշտ հաւատացած լինին, որ զիջութիւնը կ'կրկնուի և կ'ոչնչացնէ այն օգուտները՝ որոնք կարող էր բերել մի սակաւաքանակ դեղ՝ վերջին զիջութիւնից յետոյ ընդունած: Մի զիջութիւնից մինչև միւսը կարելի է ամենափոքրը օգուտ բերել հիւանդին և երկար ժամանակ բժշկելուց յետոյ ստանալ մի որ և իցէ նշանաւոր փոփոխութիւն դէպի լաւը:

Յելիոս Աւրելիանոսը ժողովել է բոլորը՝ ինչ որ հները լաւ հնարներ են առաջարկել այս հիւանդութիւնը բժշկելու

համար: «Կա առաջարկում է. Ա) որ հիւ-
ւանդը որչափ կարող է խոյս տայ սիրոյ
հաճոյից վերայ մտածելուց. Բ) որ պառ-
կէ կոշտ և զովացուցիչ նիւթից պատրաս-
տած մահճի վերայ, և հիւանդ մասերը
շփէ քացախախառն ջրի մէջ թրջած ըս-
պունգով * . Գ) որ նա գործածէ միայն զո՞-
վարար և կապող կերակուրներ. Դ) կազ-
դութիւնք. Ե) սառն բաղանիք ցերեկը. Վ)
երբէք մէջքի վերայ չ'պառկել, այլ միշտ
կողքի վերայ: Այս խորհուրդը մեծ օ-
գուտներով լի է. բայց պարզենք, թէ մե-
զանից ի՞նչ է պահանջվում: Փոքրացնել
սերմի քանակութիւնը և արգելել երազ-
ները:

Պահեցողութիւնը և կենցաղավարու-
թեան առողջամիտ կանոնները կարող են
աւելի շատ օգտաւէտ լինել, քան դեղորայք:

(*) Այդ պէտք է կատարել առաւօտները, եր-
բէք ոչ երեկոյեան, և աւելի լաւ է միայն սառը
ջրով:

Պատշաճաւոր կերակուրներն են բուսա-
կանք, այն է կանաչեղէնք և պտուղք,
մսեղէններից նոքա՝ որք սակաւ սննդարար
հիւթ ունին: Արկու կարգիցն էլ այն պէտքէ
ընտրել, որ ոչինչ կծուութիւն չ'ունի: Ար-
դէն ասացի, թէ այս պահեցողութիւնը որ-
չափ մեծ ազդեցութիւն ունի քնոյ խաղա-
ղութեան վրայ. սորանից ոչինչ աւելի լաւ
բան չէ կարելի առաջարկել երազական
զիջութիւնից տանջողներին՝ որոնց այդ
խաղաղութիւնը շատ հարկաւոր է: «Երբա
պէտք է ամենեւին հրաժարուեն ընթ-
րիքից, կամ շատ թեթեւ ընթերեն, միայն
այս զգուշութիւնը աւելի շատ է օգնում
առողջանալուն, քան բոլոր դեղորայք:

Վաժուարամարս ևս և մսեղէնները՝ մա-
նաւանդ երեկոյեան՝ կատարեալ թոյն են, և
ես կրկնումեմ, եթէ երեկոյեան ընթերիքին
քիչ չեն ուտում և միտ են դործ դնում,
այն ժամանակ բոլոր դեղորայք անօգուտ
են: Գինին, օղին, սուրճը ամենեւին մեա-
սակար են: Ամենալաւ ըմպելիքը մաքուր

ջուրն է: Յերիոսի տուած կանոնը, թէ
 չ'պէտք է քնել կախուղ անկողնի վրայ, մեծ
 կարեւորութիւն ունի. երբէք չէ հարկաւոր
 փետրալի (բումբուլի) մահճի վրայ պառ-
 կել, յարդը նախապատուելի է ձիան մա-
 զից, և ես տեսել եմ մի քանի հիւանդներ,
 որք շատ օգտաւէտ են գտել մահիճը ծած-
 կել կաշուով: Արբէք միջքի վրայ չ'քնե-
 լու խորհուրդը նոյնպէս շատ կարեւոր է.
 այդ դրութիւնը աւելի է ամբօխում քու-
 նը և յուզում է սերնդական մաւերը:

Պէտք է սկզբից հիւանդներին յայտնել,
 թէ առանց երկարատեւ դործածութեան
 դեղորէից՝ չ'պէտք է սպասեն ոչինչ օգուտ,
 մանաւանդ այս դէպքում, ուր կենցաղա-
 վարութեան կանոնները զխաւոր տեղն են
 բռնում. միշտ երկար ժամանակ այդ կա-
 նոնները ճշդիւ կատարելուց յետոյ է ըս-
 տացվում նկատելի թեթեւութիւն:

Արագական գիջութեան միւս տեսակը
 անուանվում է ախոնդական: Այդ հի-
 ւանդների արեան շրջանառութիւնը յար-

ընթաց է մանաւանդ կոնքի (փոքր փոր)
 երակներին մէջ. ուստի այն մասերը՝ որ տե-
 ղից նոքա արիւն են տանում, միշտ լի են
 լինում արեամբ, և դիւրագրդիւ են լինում.
 նոցա քունը սովորաբար վողոված է լինում
 երազներով. ահա գիջութեան պատճառը:

Այս հիւանդութեան ենթարկուած են՝
 ասում, Բոյերգաֆը՝ նստական կեանք վա-
 բողները: Պլխաւոր դեղը սառն բաղանիքն
 է. կենցաղավարութեան կանոններն նոյնն
 են, որոնք մենք վերը առաջարկեցինք: Պե-
 րակուրի մասին մեծ զգուշութիւն պէտք է,
 որովհետեւ ախոնդականաց մարսողութիւնը
 խանգարուած է լինում, և վատ մարսած
 կերակուրը փքացնում է նոցա ստամոքսը,
 խանգարում է արեան շրջանառութիւնը և
 տրամադրում է նոցա գիջութեանց երկու-
 կողմանէ, Ա) դժուարացնելով արեան վե-
 րադարձը սերնդական մասերի երակներովը,
 Բ) ամբոխելով քնոյ խաղաղութիւնը և սո-
 բանով յառաջ բերելով երազներ: Սորանից
 պարզ երեւում է, թէ ի՞նչ պատճառաւ

Պիւթագորասը արգելում էր իւր աշակերտներին փքացնող կերակուրներ ուտել, որոնք նա իրաւամբ փնասակար էր համարում ինչպէս հոգւոյ կարողութեանց համար, նոյնպէս և բարոյականութեան համար:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԻ

Անգրգիւն եւ անհեղձութիւն:

Սերմնահեղութիւնը, ասում է Պալեանոսը, որին յայտնի էր միայն անգրգիւս սերմնահեղութիւնը, է հեղուքն սերման առանց զրգոման: Բազմաթիւ հեղինակներ ամենայն դարերի խօսում են սորա վերայ, իսկ ամենից հինը Մովսէս մարգարէն է: Այս արտահեղման փնասները շատ մեծ են. սորա նկարագրութիւնը՝ որ արել է Արեթէյ, մենք դրել ենք այս գրքի վերին երեւմանում: Միևնոյն դեղորայք՝ որոնք մենք առաջարկեցինք միւս սերմնահեղութեանց և նոցա հետեւանքների դէմ, այս հիւանդութեան դէմ ևս շատ լաւ են ներգոր-

ծում, որք են սառն բաղանիք, քինաքինայ, երկաթ և այլ կազդուրիչք:

Անօգուտ կ'լինի սորանից աւելի խօսելը. ես աշխատեցի ոչ մի բան զանց չ'առնել, որ կարող էր երիտասարդների աչքերը բաց անել այն աղէտից վերայ, որք նոքա իւրեանց համար պատրաստում են: Այս առաջարկեցի այն հնարները՝ որոնցով նոքա կարող են բժշկուել այն հիւանդութիւններից՝ որոնց կամաւ նոքա իւրեանց անձը ենթարկել են. ես վերջացնում եմ խօսքս՝ կրկնելով այն՝ ինչ որ ասել եմ միւս տեղերում, թէ մի քանի բազդաւոր բժշկութիւնները թող չ'խաբեն նոցա. ամենալաւ բժշկուածը դժուարաւ է ստանում իւր առաջուայ զօրութիւնը, և մեծ զգուշութեամբ է միայն կարողանում պահպանել իւր փոքր ի շատէ հանդուրժելի առողջութիւնը. նիհարութեան մէջ մընացողների թիւը տասն անգամ շատ է, քան առողջացողներինը, և եթէ մի քանի անձինք առողջացել են՝ այն պատճառաւ,

որ նոցա հիւանդութիւնը մեծ է եղել
կամ նոքա պնդակազմ լինելով՝ առող-
ջութիւններն էլ շուտով է վերականգ-
նուել, այս օրինակները ընդհանուր կանոն
չ'պէտք է համարեն:

ՅԱՆԿ

Յառաջարան	Էրե
	1

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՆՏԱԿՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՏ. Ա. Ստորագրութիւն ակտակրութեանց այլ բժիշկներու շարագրութիւն- ներից քաղած	7
„ Բ. Հեղինակի բարեկամների արած դի- տողութիւնները	32
„ Գ. Անգղիական Օնանիայ անունով գր- քէն հանած	38
„ Դ. Հեղինակի դիտողութիւնները	46
„ Ե. Հետեանք սերմնահոսութեան կա- նանց	84

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՊԱՏԱՌՆԵՐԸ

ՀԱՏ. Զ. Սերմի հիւթի կտրւորութիւնը	97
„ Է. Բնութիւն հանգամանաց՝ որք զուգընթաց են սերմնահոսու- թեան	115

ՀԱՏ. Ը. Վատնդաւոր Հետեւանք մանաւանդ առաջացեալք սերմնահոսութեւն նէն	141
--	-----

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՏ Թ. Բժշկութեան Հնարք՝ որ ոմանք ի բժշկաց գործ են ածում	168
„ Ժ. Հեղինակի գործածական Հնարները	183
Օդ	184
Կերակուր	190
Ըմպելիք	208
Քուն	214
Շարժումն	219
Արտալուծութիւն	223
Կիւք	227
Գեղորայք	231

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՀԱՄԱՆՄԱՆ ՀԻՒԱՆԳՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՏ. ԺԱ. Երազական զիջութիւն	268
„ ԺԲ. Անզրգիւ սերմնահեղութիւն	280

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0349791

